

АРХИВСКИ ЗАПИСИ
ARCHIVAL NOTES

ARHIVSKI ZAPISI
ARCHIVAL NOTES
2/2010

Redakcija
Editorial Board

Стеван Радуновић, Срђан Пејовић, Јадранка Селхановић,
др Стјепан Ћосић, др Изет Шаботић, Миладин Милошевић,
Мирјана Каписода, др Ђорђије Борозан, др Божићар Шекуларац,
Велимир Вујачић и Лука Милуновић

Уређивчки одбор
Editorial Staff

Стеван Радуновић, Срђан Пејовић, Мирјана Каписода и
Јадранка Селхановић

Glavni urednik
Editor in Chef
Срђан Пејовић

Одговорни уредник
Editorialist
Стеван Радуновић

Секретар редакције
Editorial Board Secretary
Мирјана Каписода

Лектор
Language Editor
Драгица Ломпар

Издавач: Државни архив Црне Горе/Publisher: The State Archives of Montenegro
Цетиње, Новице Церовића 2,
тел. 041/ 230-226, фак 041/ 232-670.
e-mail: darcg@t-com.me; e-mail: pejovic.dacg@t-com.me;

ДРЖАВНИ АРХИВ ЦРНЕ ГОРЕ

АРХИВСКИ ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА АРХИВСКУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ
ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE REVIEW

Година XVII/2010
Број 2

Цетиње, 2010.

САДРЖАЈ
TABLE OF CONTENTS

ЧЛАНЦИ И ПРИЛОЗИ / ARTICLES AND PAPERS

Prof. dr Božidar ŠEKULARAC

BALŠIĆI PREMA TURCIMA	7
------------------------------------	----------

Luka I. MILUNOVIĆ

STEVANOVIĆEV MEMORANDUM	19
STEVANOVIC' S MEMORANDUM	19

Slavka JOVIĆEVIĆ

PRIOLOG PROUČAVANJU UČEŠĆA ŽENA U PRIVREDNOM ŽIVOTU CRNE GORE KRAJEM XIX I POČETKOM XX VIJEKA	39
CONTRIBUTION TO STUDY OF PARTICIPATION OF WOMEN IN ECONOMIC LIFE OF MONTENEGRO IN THE LATE XIX AND EARLY XX CENTURY	39

Velimir VUJAČIĆ

UČEŠĆE RUDOLFA VALDECA NA CRNOGORSKIM SVEČANOSTIMA 1910. GODINE	67
PARTICIPATION OF RUDOLF VALDEC IN MONTENEGRIN'S CEREMONIES IN 1910	67

Mirjana KAPISODA

OSNIVANJE DOMA ZA UMOBOLNE U KNJAŽEVINI CRNOJ GORI	95
ESTABLISHMENT OF THE HOME FOR INSANE IN THE PRINCIPALITY OF MONTENEGRO	95

mr sci. Aleksandra MILIĆ

KULTURNI TURIZAM I KOTORSKI ARHIV KAO VAŽAN DIO KULTURNOG IDENTITETA GRADA	113
CULTURAL TOURISM AND ARCHIVES OF KOTOR AS AN IMPORTANT PART OF THE CULTURAL IDENTITY OF TOWN	113

**ИЗ АРХИВСКЕ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ/
FROM THE ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE**

Srdan PEJOVIĆ

O UNUTRAŠNJOJ ORGANIZACIJI DRŽAVNOG ARHIVA	133
<i>ON INTERNAL ORGANIZATION OF THE NATIONAL ARCHIVES</i>	<i>133</i>

Snežana PEJOVIĆ

KONFERENCIJA „19. Međunarodni arhivski dan“ – TRST 2009 I UČEŠĆE PREDSTAVNIKA IZ CRNE GORE	149
---	------------

ДОКУМЕНТИ И СЈЕЋАЊА/ DOCUMENTS AND MEMORIES

Milka MAŠANOVIĆ

O ZEMLJIŠNOM SPORU ZA GOLF – KLUB	167
--	------------

Ana PEJOVIĆ

NEKOLIKO DOKUMENATA O ODRŽAVANJU BISTIJERNI I OKOLNOM ZEMLJIŠTU NA TERITORIJI OPŠTINE CETINJE	171
--	------------

Горан Ж. КОМАР

НОТА ОД КУТА ИЗ 1719. ГОДИНЕ	177
---	------------

ПРИКАЗИ/ REVIEWS

Đorđije M. Ojdanić VASOJEVIĆ I CETINJE, Podgorica 2010.(Č. Bogićević) ...	183
--	------------

Snežana PEJOVIĆ

KONFERENCIJA „20. Međunarodni arhivski dan“ – TRST 2010	187
--	------------

IZVJEŠTAJ O RADU	203
-------------------------------	------------

Чланци и прилози

Prof. dr Božidar ŠEKULARAC

BALŠIĆI PREMA TURCIMA

Sažetak: Balšići, druga crnogorska (zetska) dinastija, vladala je zetskom državom od 1360. do 1421. godine. Za to vrijeme ovi vladari su prošli dug put političke, diplomatske i vojničke borbe da bi stabilizovali svoju državu i vladarsku moć. To je vrijeme prodora i turskih osvajanja na Balkanu, razumije se, i na teritoriju Zete. Ovi mudri crnogorski vladari su sa puno umještosti vodili svoju zemlju, ali i ginuli kada je to trebalo. S Turcima su imali odnose od rata do mira i vazalnog odnosa.

Summary: Balshichs, second Montenegrin (Zeta) dynasty, ruled the country from the 1360th until 1421 year. During that time, these rulers have gone a long way to political, diplomatic and military struggles to stabilize his country and the royal power. This is the time of penetration and the Turkish conquest in the Balkans, of course, and the territory of Zeta. These wise Montenegrin rulers are a lot of skill to run their country, but died when it should. With the Turks have had relations since the war to peace and vassal relationship.

O porijeklu Balšića je dosta pisano, i dominantan je stav da su se oni kao ratnici - pronijari uzdigli do redova plemstva, zatim velikaša, njihova polazna tačka uspona bila je Donja Zeta sa centrom Skadrom koji su prvi zadobili. Balša je tako brzo uznapredovao da su njegovi sinovi naslijedili centar države i prijesto. Stvorili su jedinstvenu teritoriju od isparčanih djelova, slamaјуći otpor i potiskujući svoje rivale. Oni su tako brzo ojačali da se više ne pominje ni srpski car Uroš, a ubrzo im je pristupio i Površko,

zapovjednik Budve. U to vrijeme, Dubrovnik je bio u sukobu s Kotoranima i knezom Vojislavom Vojinovićem, trpeći velike materijalne štete. Stoga se Dubrovčani obraćaju Balšićima za posredovanje, što govori u prilog činjenici da su oni već bili značajan činilac na političkoj sceni. Zahvaljujući Balšićima mir je uspostavljen, a u znak zahvalnosti Dubrovčani su proglasili Balšiće za svoje počasne građane. Tokom 1362. godine rat je bio ponovo nastavljen. Car Uroš je uputio u Dubrovnik svoga emisara Ivana Golubića, a sam je došao u Zetu Balšića s ciljem da neposredno utiče na razvoj događaja. To je dalo rezultate, pa car Uroš 22. VIII 1362. godine u Onogoštu piše povelju Dubrovčanima kojom im potvrđuje ranije privilegije raških kraljeva i stečene teritorije. S druge strane, Dubrovčani su se obavezali da Kotoranima nadoknade štete učinjene u ratu. Uslove mira propisane carskom poveljom prihvata i knez Vojislav Vojinović.¹

U borbama oko srpskog prijestola između cara Uroša i cara Simeona, Balšići su držali Uroševu stranu i uživali njegovo povjerenje. Međutim, oni ove borbe koriste za proširenje svojih teritorija u čemu su imali velikog uspjeha, obnovivši već 1360. godine jezgro države sa Barom kao centrom. Već u julu 1362. godine, kada Mletačka Republika prima Balšiće u svoje građanstvo potvrđeno poveljom i srebrnim pečatom, „braća Balšić su potpuno odbacili srpsku vlast u vreme rata srpske države protiv Dubrovnika 1361-62. godine.“²

Međutim, Balšići su imali još od početka problema s nemirnom arbanaškom vlastelom, te su ponekad bili prinuđeni da se umiješaju u sukobe. To su, prije svih, bili Topije, odnosno Karlo Topija, gospodar oblasti između rijeke Mata i Škumbe, koji se uzdigao istovremeno kad i Balšići, u vrijeme borbi cara Uroša i strica mu Simeona u Albaniji. Karlo je bio toliko ojačao da je čak i od napuljskih Anžujaca 1368. godine preuzeo Drač. Upravo ovaj strateški važan i slavni grad je bio često predmet spora između Topija i Balšića. Balšići su dva puta uspijevali da ga zauzmu, ali su ga držali samo kratko u svojim rukama.³

¹ D. Živković, *Istorija crnogorskog naroda I*, Cetinje, 1989, 256.

² *Istorija srpskog naroda I*, Beograd 1994, 579.

³ Đ. Lazarević, *Istorija Crne Gore*, Beograd 1935, 11.

Poslije smrti Balše I 1360. godine, njegovi sinovi Stracimir, Đurađ i Balša, vladaju zajedno. Odmah su nastavili politiku svoga oca i proširili vlast na cijelu Gornju Zetu, čime su utemeljili državnu teritoriju na obije Zete. Jedino je Kotor odbio da prihvati vlast Balšića, pošto je želio da zadrži svoju autonomiju. Istovremeno dolazi do rivalstva između Kotora i Dubrovnika, posebno zbog ostrva Mljet, koje je car Uroš bio poklonio kotorskoj vlasteli. Stoga Dubrovčani pokreću rat s Kotorom i mobilišu mljetsko stanovništvo.

Specifičan je i način upravljanja Balšića. Oni su stvorili jedinstvo, kojim su zadržali stare patrijarhalne odnose u upravljanju, posjedovanju porodičnih imanja. Samim tim, oni su bili u skladnim porodičnim odnosima i zajedno su upravljali državom. To se očituje iz zajedničkog izdavanja povelja, zajedničkog potpisivanja isprava, davanja povlastica... Kada je Karlo Topija zarobio Đurđa, braća su ga otkupila uz velike ustupke i visoku cijenu.

Zabojana i predjeli južnije od Bojane bili su poprište borbi za prevlast nad njima između Balšića, Karla Topija, Blaža Mataranga i Aleksandra, gospodara Valone i Kanine, jer onaj ko posjeduje ove teritorije stiče prevlast nad primorskim krajevima i gradovima.

U opštoj pometnji poslije smrti cara Uroša 4. decembra 1371. godine i trci za teritorije, svoju šansu su iskoristili i Balšići, pa je Đurađ Balšić, krajem 1372. godine zauzeo Prizren, zbog čega su dobili za neprijatelja Nikolu Altomanovića.

Isto tako, Balšići su poslije Maričke bitke i prihvatanja turske vlasti od Marka Kraljevića oteli grad Kostur, ali ga nijesu dugo zadržali.⁴

Ovakvo stanje koristi Đurađ Balšić te 1373. godine zaposijeda Trebinje, Dračevicu i Konavle. Na taj način oni postaju susjedi Dubrovniku, sklopivši ugovor o miru i prijateljstvu. Time se Dubrovčani obavezuju da mu plaćaju svetodmitarski dohodak, pošto je već bio ustaljen princip da onome ko posjeduje Trebinje, Konavle i okolinu Dubrovnika, pripada ovaj dohodak, što je značilo cijenu za slobodnu trgovinu i mir na granici.

⁴Đ. Lazarević, *Istorija Crne Gore*, 13.

Balšići su sa okolnim gospodarima bili čas u dobrim odnosima, a čas u ratu. No, sve balkanske države su bile ugrožene od Turaka, a najugroženiji svakako Mrnjavčevići. Balšići, samostalni od ranije, 1368. godine bili su tada u stalnim sukobima sa Karlom Topijom i uspjeli su da prošire svoju teritoriju na jugoistoku, na račun Topije. Dakle, Balšići su imali moćne neprijatelje na svojim granicama, na zapadu i jugoistoku, tako da nijesu ni za trenutak mogli napustiti svoju državu Zetu. Oni su se neprestano spremali za napad na protivnike Zete, tako da nijesu mogli pružati pomoć drugima, pa ni kralju Vukašinu, zbog čega poslije 26. septembra 1371. godine dolazi do raskida prijateljstva. Raskinut je i politički brak između Đurđa Balšića i Vukašinove kćerke Olivera. Đurađ proćeruje Oliveru, te s braćom proširuje svoju teritoriju na račun nasljednika srpskog kralja.⁵

Nakon što je 1379. godine, poslije smrti Đurđa, došao na zetski prijesto, Balša II, najmlađi brat, koristi povoljne vanjske okolnosti i nastoji da sredi unutrašnje prilike u zemlji. Poslije nekog vremena, tačnije 1383. godine, dolazi do pobune u Napulju, nakon dolaska u ovaj grad anžuskog princa. Nastalu situaciju koristi Balša II i zavladao je Dračem, koji se tada nalazio u italijanskim rukama.⁶ Te iste godine počinju kontinuirani napadi Turaka u Albaniji. Balšići nastoje da pomognu albanskoj vlasteli da „odbiju Osmanlije“. Uz to, pružena je pomoć Dubrovniku u novom sukobu s Kotorom. To je bio povod da Balša II bude uzdignut na rang dubrovačkog patricija, a bio je izabran i za nobila u Senatu Dubrovačke Republike, u znak zahvalnosti za učinjene usluge Dubrovniku, zajedno sa braćom u dužem periodu.

Balša II se suočio sa brojnim problemima koji su ga pratili, spoljašnjim i unutrašnjim neprijateljima. U jesen 1385. godine, turska vojska već prodire duboko u teritoriju Albanije. Da bi zaštitio svoje posjede u Albaniji, Balša II se uputio s vojskom na jug zemlje. Međutim, loše procijenivši snagu neprijatelja, malim snagama se suprotstavio jakoj turskoj vojsci na Surskom Polju kod Berata, đe je u boju doživio težak poraz, ali i sam poginuo 18.

⁵ *Istorija srpskog naroda I*, Beograd, 1994, (Redakcija), 598.

⁶ Jean-Claude Faveyrial, *Histoire de l' Albanie*, 1884-1889, grada, s. 185, doc. 58.

septembra 1385. godine. Balšinu glavu posjekao je Hajrudin-paša i poslao sultanu u Jedrene.

Balšu II je naslijedio sinovac Đurađ II Stracimirović (1385–1403). Balšina pogibija bila je povod da protivnici razgrabe dio njegovih zemalja. Karlo Topija odmah zauzima Drač, a Berat i Avlonu u srednjoj Albaniji naslijedila je Balšina žena Komnina. Ona je održavala prijateljske odnose s Mlečanima i Dubrovnikom, čak je iz straha od Turaka ponudila svoju zemlju Mlečanima, što ovi nijesu prihvatili. Komninu je naslijedio njen i Balšin zet Mrkša Žarković (1391–1412), muž ćerke Ruđine, a sin Žarka Mrkšića i Theodore, ćerke sevastokratora Dejana. Mrkša je živio u tvrđavi pored Avlone, ali ubrzo, poslije njegove smrti, Turci su zauzeli ovaj grad, a Ruđina je pobjegla na Krf 1417. godine.⁷

Dakle, dio zetske države do Drima više nije bio pod vlašću Đurđa Stracimirovića, koji je imao prijestonicu u Skadru i Ulcinju. On je istovremeno naslijedio i ogromne probleme: najeзде Turaka, samovolju pojedinih velikaša, kao što su bili Radič Crnojević i braća Leka i Pavle Dukadini iz Lješa. Upravo zbog toga, Đurađ II traži rješenje na drugoj strani, pa se ženi Jelenom, ćerkom kneza Lazara, čime je stekao prijateljstvo sa srpskim vladarima i time osigurao sjevernu granicu svoje države.

Još jedna okolnost nije išla u prilog Đurđu II, jer se u to vrijeme javlja i Konstantin Balšić, sin Đurđa I Balšića i druge mu žene Theodore, sestre Dejanovića. Konstantin je držao tvrđavu Danj s carinom, a kasnije se oženio Jelenom, sestrom Karla Topije, od koga je dobio tvrđavu Kroju, a jedno vrijeme je držao i pokrajinu Skuriju, istočno od Drača. Konstantin prihvata tursko vazalstvo, čime je stupio u neprijateljstvo s Mlečićima, koji su ga uhvatili i pogubili.

Turci nastavljaju dalje prodore u zetsku zemlju. Đurađ je dospio u njihovo zarobljeništvo pa je, da bi se oslobodio, Turcima morao ustupiti gradove Skadar i Drivast i trg Sv. Srđa na Bojani. U isto vrijeme Dukadini predadoše Lješ Veneciji. Time je Đurađ zapao u još veće teškoće.

⁷ Đ. Lazarević, *Istorija Crne Gore*, 16-17.

Nakon oslobođenja od Turaka on se morao prikloniti Veneciji, po čijem je nagovoru, energičnom akcijom u oktobru 1395. godine preoteo od Turaka svoje gradove Skadar, Drivast i Sv. Srđ. Vratio je Danj sa carinom i tvrđavu Šati, koju je oteo od Konstantina Balšića. Od tada je vodio pomirljivu politiku s Venecijom, nudeći im svoje gradove Skadar, Drivast, Danj i trg Sv. Srđa, procijenivši da ih ne može zadržati pod navalom Turaka.

Đurađ je bio u teškoj situaciji i u drugom dijelu svoje zemlje. Braća Crnojevići zauzimaju Grbalj u jesen 1395. godine, a pomažu im Paštrovići i Luštica. Zbog toga on predaje Skadar Veneciji u maju 1396. godine, a nakon ubistva Radića Crnojevića povratio je teritorije koje je bio ovaj osvojio. Osim toga, znatno je ojačao pozicije kada je ugarski kralj Žigmund Luksemburški (1387– 1437), poslije poraza od Turaka kod Nikopolja (1396) bio u Dubrovniku, dobivši od njega na upravu Brač, Hvar i Korčulu, kao i titulu „princepsa od Albanije“. Međutim, to je sve izazvalo protivljenje Venecije, ali i nezadovoljstvo mjesnog stanovništva u gradovima, posebno Skadru, zbog velikih dažbina, što je dovelo do bune 1399. godine u skadarskoj i drivastkoj oblasti. Buna je trajala dvije godine i ugašena je tek početkom 1401. godine. Za sve to vrijeme, Đurađ je tajno održavao veze sa Turcima što su Mlečani teško prihvatili, tako da postaju njegovi žestoki protivnici.

Đurađ II Stracimirović Balšić umire 1403. godine, a naslijedio ga je sin Balša III (1403–1421), mladić od 17 godina. U upravljanju zemljom pomagala mu je majka Jelena. Upravo ova gospodarica zetska, kako su je Mlečani nazivali, sa svojim sinom, bila je njihov veliki protivnik. Od samog početka su krenuli da vrate svoje teritorije koje su u doba Đurđevo zaposjeli Mlečani, u čemu im je pomagao srpski despot Stefan Lazarević, ujak Balše III.

Jelena i Balša su, uz to, podsticali na bune i mletačke podanike. To im je i pošlo za rukom početkom 1405. godine, kada je buknuo ustanak u cijelom skadarskom kraju. Balša III koristi priliku i zaposijeda oblasti Skadra i Drivasta, čime započinje višegodišnji rat između Zete i Venecije.

Međutim, Mlečani ubrzo preuzimaju izgubljene teritorije. Jelena i Balša se sklanjaju u tvrđavu Drivast, a Venecija zauzima Bar, Ulcinj i Budvu. Mlečani uskoro zauzimaju i Drivast, tako da se Jelena i Balša sklanjaju u Gornju Zetu.

Balša III je za to vrijeme tražio pomoć od Turaka, koji šalju svoje pljačkaške odrede, a sam Balša postaje turski vazal koji je plaćao harač. U jesen 1405. godine, Turci su prodrli u skadarski kraj uz pomoć jakih srpskih konjičkih odreda Vuka Lazarevića, sina Lazara Hrebeljanovića. Tada je opljačkano tamošnje stanovništvo i dio odveden u ropstvo.

Đurađ II tada prilazi papi Bonifaciju IX, prihvata katoličanstvo uz obećanje da mu ustupa svoje zemlje ukoliko umre bez nasljednika. U proljeće 1391. godine, on dobija dozvolu da može razviti zastavu rimske crkve i krenuti u borbu protiv Turaka i drugih neprijatelja hrišćanstva. Uz to, njegov brat od strica, Konstantin Balšić je uz naklonost feudalnih porodica iz Carigrada i Janjine, kao turski vazal nastojao da zavlada određenim Đurđevim teritorijama. Đurađ nije imao snaga da se suprostavi Turcima, već koristi smrt Tvrtka I u martu 1391. godine i napada Kotor, koga je prisilio da prizna njegovu vlast i da mu daje godišnji danak.⁸

Kada se početkom 1392. godine rasplamsao pravi rat između Đurđa II, Konstantina Balšića i Radića Crnojevića, učestali su i turski napadi na Zetsku državu. To koriste Mlečani da se što više učvrste u Zeti, te u martu 1392. godine izdaju povelju o građanstvu – nekom Đurđu „velečasnom i moćnom gospodinu“, sinu Đurđa I Balšića, nazivajući ga prisnim i najdražim prijateljem.⁹

Tokom 1392. godine Turci vrše napad na zemlje Balšića. Đurađ pokušava da sa njima sklopi mir, no oni od njega traže da im preda Ulcinj i još neka mjesta u Zeti. Uvidjevši opasnost, Đurađ poziva mletačkog kapetana u pomoć, na što Senat nezvanično pristaje početkom oktobra 1392. godine, jer bi pad u turske ruke zetskih gradova za Mlečane bio od velike štete.¹⁰

⁸ *Istorija Crne Gore* II/2, Titograd, 1970, (Redakcija), 55-57.

⁹ S. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike* IV, Zagreb, 1875, 290-291.

¹⁰ *Istorija Crne Gore* II/2, 58.

Međutim, Mlečani su prihvatili saradnju s Đurđevim protivnicima, prije svih Radičem Crnojevićem, koji je toliko ojačao da je zagospodario Budvom i metohijom Sv. Mihaila, iskoristivši Đurđevo zarobljavanje od strane Turaka. U tom smutnom vremenu i stalnim turskim napadima, Mlečani su sve više gubili svoje pozicije u Zeti, naročito nakon što je Đurađ II bio prisiljen da se nagodi s Turcima i da im preda Skadar, Drivast i Sveti Srđ na Bojani, da bi otkupio svoju slobodu.^s

Zetski vladar Đurađ II je i pored toga pokušavao da se izvuče iz ove situacije, pa je početkom 1394. godine preko skadarskog episkopa ponudio Mlečanima sva navedena mjesta koja su držali Turci. Međutim, Mlečani odbijaju ponudu, ali su hrabрили Đurđa da sam preotme od Turaka svoje posjede i gradove. Na sopstveni zahtjev Đurađ dobija mletačko gradjanstvo 11. maja 1395. godine. Krajem septembra i u oktobru 1395. godine, on oslobadja od Turaka Skadar, Drivast, Sveti Srđ, a preotima od Konstantina Danj i tvrđjavu Šati. Svjestan da nema snage da ih zadrži u svojim rukama, odmah ih je ponudio Veneciji. Nakon četiri mjeseca Mlečani preuzimaju Đurđeve gradove.¹¹

Turci su se sve više približavali i bilo je samo pitanje dana kad će napasti Zetu. Osjećajući to, a bez sigurne zaštite vladara, gradovi na Zetskom Primorju su željeli da prihvate zaštitu Venecije, što su Mlečani nerado činili i prihvatili kao krajnji korak bojeći se i sami turske blizine. Zbog toga su 1405. godine, poslije smrti Đurđa II, stanovnici Skadra predali grad njegovom nasljedniku, Balši III, jer su osjetili svu težinu mletačke vladavine.

Turci napadaju Balšine posjede 18. septembra 1385. godine. Prvi je bio na udaru grad Berat. Kako je ranije Balša II imao dosta uspjeha protiv Turaka, i kao što smo već rekli, slabo procijenivši njihovu snagu, krenuo je sa manjim odredom svoje vojske u susret Turcima iz Drača prema Beratu radi odbrane grada. Turaka je bilo oko 5.000, a Balšaina vojska je brojala oko 1000 konjanika i pješaka. Do borbe je došlo na Saurskom polju, nedaleko od Berata. U tom boju zetska vojska na čelu sa gospodarem

¹¹ S. Ljubić, *Listine*, IV, 324, 337, 345; *Istorija Crne Gore*, II/2, 60-62.

Balšom II je pretrpjela poraz, a sam vladar je poginuo kod rijeke Vojuše. Sa njim je poginuo i Ivaniš, sin srpskog kralja Vukašina i Balšin vojvoda Đurađ Hrvavčić.¹² Turci su glavu Balšinu odsjekli i poslali sultanu Muratu, koji će i sam izgubiti glavu četiri godine kasnije.¹³

Balša II je imao ćerku Ruđinu (u literaturi se pominje i kao Rubina i Regina) koja se 1391. godine udala za zetskog vlastelina Mrkšu Žarkovića, čiji je otac Žarko bio vojvoda. Umrla je poslije 1421. godine.¹⁴ Poslije Balšine pogibije njegova žena se nagodila s Turcima, dajući im darove, te je živjela u Beratu do smrti 1391. godine. Ovaj prostor je naslijedio zet Mrkša Žarković do 1412. godine, a zatim njegova udovica, Balšina kćerka, Ruđina do 1417. godine.¹⁵

Obaveza nam je da ođe istaknemo da pogibija zetskog kneza Balše II nije našla odjeka u crnogorskoj i susjednim istoriografijama, za razliku od kasnije Kosovske bitke i ispredanja mitova o njoj, čak i nastajanje cijelog ciklusa epskih pjesama.

U to vrijeme, Turci prodiru sve dublje u Zetsku državu pustošeći njene gradove i imovinu, naročito Skadar sa okolinom, te Bar i Ulcinj, što je primoralo Đurđa da im preda Berat i Kostur. Nakon toga, dolazi do sklapanja mira s Turcima, prije svega zbog nastojanja da u njima nađe saveznika u borbi protiv bosanskog kralja Tvrtka I, koji se u međuvremenu krunisao za srpskog kralja. Sve to uz želju da ovlada Kotorom.

Međutim, turski pritisak postaje sve veći, padaju u njihove ruke gradovi u okolnim zemljama, ali i u Zeti. Mladi knez Đurađ II se teško razbolio. Pod uticajem Mlečana i Turaka, protiv njega se pobunilo i mjesno stanovništvo na jugu zemlje. Čak je „postojala i stranka otpora prema Balšićima“. Na grad Drač je motrio i Konstantin Balšić u dogovoru s turskim carem Bajazitom. Uz Mletke pristaje drački nadbiskup, biskup Kroje Dimitrije i drački patriciji. Da stvar bude još teža po Đurđa II, papa

¹² Georgij Nikolajevič, *Magazin srpsko-dalmatinski za 1854-1859. godinu*, Beč, 1859, 35.

¹³ R. Rotković, *Kratka ilustrovana istorija crnogorskog naroda*, Cetinje, 2006, 111.

¹⁴ *Istorija Crne Gore* II/2, 51.

¹⁵ Orbin, *Il regno de gli Slavi*, 1601, 243, prevod 1968, 70-71.

Bonifacije IX baca prokletstvo na kneza Đurđa (1391), jer je ovaj kao prijatelj Anžujaca pristao uz protivpapu Klimenta VII.¹⁶

Da bi donekle olakšao situaciju, Đurađ II, 28. februara 1388. godine, oživljava dobre odnose s Mlecima, dajući im slobodu trgovine na svojoj zemlji, prema starim privilegijama, naročito u Ulcinju i Danju.¹⁷

S druge strane, suočeni s turskom opasnošću, dolazi do sklapanja sporazuma o zajedničkom otporu Turcima između srpskog kneza Lazara, Vuka Brankovića, bosanskog kralja Tvrtka I i Đurđa II Balšića. Iz mjera bezbjednosti, Đurađ tada prenosi svoju prijestonicu u Ulcinj.

Turska osvajanja i nadiranja postala su svakodnevica. Da bi spriječili dalja nadiranja ka unutrašnjosti, dolazi do bitke na Kosovu 28. juna 1389. godine, đe su Turci nanijeli težak poraz srpskoj kneževini. U boju na Kosovu Đurađ II nije učestvovao, a na sam dan bitke bio je u prijestonici u Ulcinju. Iako nema preciznih podataka o razlozima neučestvovanja u bici na Kosovu, smatra se da je to bilo iz više razloga. Prvo, što je Zetska država bila ugrožena od unutrašnjih pobunjenih velikaša; drugo, s mora su prijetili gusari. Na sjeveru, su od Vuka Brankovića bile ugrožene župe Budimlja i Plavsko-gusinjska župa, koji je preko protovestijara Filipa pokušavao da radi za istoga.¹⁸

I na kraju, svjestan turske moći pripremao se za odbranu svoje zemlje. Ubrzo poslije okončanja svojih vojnih pohoda ka Srbiji, Turci vrše pritisak na Zetu i Đurđa II koji je pokušavao da se nagodi i pregovara sa Skopskim sandžak-begom oko njegovih zahtjeva da mu preda nekoliko zetskih gradova i znatan dio svoje teritorije. Prilikom tih pregovora u ljeto 1392. godine, Đurađ II je bio zarobljen od Turaka. Vidjevši da nema izbora, da bi se oslobodio Đurađ ustupa Turcima Skadar, Drivast i Sv. Srđ. Zauzvrat biva oslobođen i vraća se u Ulcinj, uz obećanje da odatle plaća danak. Turci na taj način dodoše blizu granica Barskog distrikta.

Koristeći turski poraz na Rovinama (1395. godine) i njihove teškoće nastale nakon toga, Đurađ uspijeva da se oslobodi vazalstva i oslobodi

¹⁶ M. Šufflay, *Srbi i Arbanasi*, Beograd, 1925., 45-46.

¹⁷ S. Ljubić, *Listine* IV, 245.

¹⁸ R. Rotković, n. dj., 115-116.

predate ranije gradove. Svjestan svojih mogućnosti da ne može duže zadržati ove teritorije, Đurađ ih ustupa Veneciji uz naknadu od 1.000 zlatnih dukata godišnje. Osim toga, Mlečani su Đurđu i njegovim potomcima dodijelili mletačko plemstvo i pravo na utočište na mletačkoj teritoriji. Uz to Mlečani se obavezuju da neće dozvoliti nikome da sa njene teritorije napada Zetsku državu.

Baš u to vrijeme smutnji, ratova i promjene gospodara zetski gradovi su stradali od zemljotresa.¹⁹

Konstantin je poslije smrti svoga oca Đurđa I naslijedio dio zemlje između rijeka Bojane i Drima. Još je od same pojave 1390. godine, pokušavao je na sve načine da se domogne vlasti u zemlji. Čak se toliko približio sultanu Bajazitu I, da je skoro do kraja života uživao njegovu zaštitu. To potvrđuje i mletački konzul u svom izvještaju od 1391. godine kako Konstantin na sultanov zahtjev pokušava da zavlada Dračem u slučaju smrti Đurđa Topije, na što Senat donosi odluku da se Konstantin zaustavi.

Sulejman Bajazit je podržavao Konstantina kao svog vazala (u nekim dokumentima Kostadin), koji 1395. godine drži Kroju i sarađuje sa Topijom. Mlečani tada šalju k njemu izaslanika, koji je znao grčki jezik, na pregovore. Oni traže izručenje mletačkog rebela Barbadiga koji je bio u Đurđevom (II) zatočeništvu zbog pokušaja da se domogne Kroje. Za uzvrat oni nude otkup od 1.000 dukata, da mu sude za neposlušnost.

I pored toga što je imao zaštitu sultana Bajazita I, Konstantin je povremeno padao u nemilost, kao ono kada je 1393. godine tražio utočište u Veneciji, koja ga prihvata pod uslovom da je spreman da im čini usluge.²⁰

Konstantin je neprestano važio za protivnika Đurđa II, što se vidi i iz podataka da Đurađ Stracimirović u sukobima s Venecijom traži saveznike na razne strane. Našao ga je u papi, jer u aprilu 1391. godine traži dozvolu da razvije zastavu rimske crkve kad krene protiv neprijatelja Turaka i ostalih, uključujući i Konstantina, a papa ga poziva da napadne i Đurđa Topiju.

¹⁹ S. Ćirković, *Bar grad pod Rumijom*, Bar, 1984, 31.

²⁰ S. Ljubić, *Monumenta Ragusina, Libri Reformationum*, III, IV, Zagreb, 1879. 308.

Konstantin je tako u sprezi s Turcima, svo vrijeme čekao priliku i učestvovao u događajima oko Drača, u maju 1401. godine. Mlečani su na to gledali s podozrenjem, te u avgustu 1401. godine šalju pismo kojim garantuju slobodnu trgovinu i prolaz preko mletačke teritorije. Od Konstantina je traženo da prestane činiti štetu Draču, ali je on uz pomoć Turaka nastavio akcije prema ovom gradu. Pod nerazjašnjenim okolnostima pao je u mletačke ruke i našao se na mletačkom sudu u Draču 22. oktobra 1402. godine. Osuđen je na smrt i pogubljen.

Poslije silaska sa političke scene crnogorske dinastije Balšića, borbu sa Turcima preuzimaju srpski despoti te treća crnogorska dinastija Crnojevići.

Luka I. MILUNOVIĆ

STEVANOVIĆEV MEMORANDUM
Koncepcije o radu crnogorskog državnog teatra

Sažetak: Uz kratak osvrt na stavove i koncepcije o osnivanju profesionalnog teatra, integralno je prezentirana molba za ponovno angažovanje i prijedlog načina za najuspješniji rad Kraljevskog crnogorskog narodnog pozorišta, kako je Milutin Stevanović uputio Ministru (Ministarstvu) prosvjete i crkvenih poslova Kraljevine Crne Gore 1911. godine.

Ključne riječi: Stevanovićev memorandum, pozorište, Crna Gora, Ministarstvo prosvjete i crkvenih poslova.

STEVANOVIC' S MEMORANDUM
Conception of Montenegrin State Theatre activities

Abstract: Adding a brief overview of the attitudes and conception of establishing a professional theatre, the integral application was presented, asking for a re-engagement and proposal for the most successful way of work for the Royal National Theatre of Montenegro, as the Minister Milutin Stevanovic sent to the Minister (Ministry) of Education and Church Affairs of the Kingdom of Montenegro in the year 1911th.

Keywords: Stevanović's memorandum, theatre, Montenegro, Ministrz of education and Church affairs

Žiteljima na prostoru Crne Gore istorijska sudbina neće dozvoliti da kontinuirano njeguju organizovano dramsko izražavanje. Diskontinuitet

koji prati egzistenciju društvenih i državnih zajednica, te samim tim i promjene u načinu života, učiniće da se u duhovnoj vertikali Crnogoraca ne mogu neposredno povezivati događaji iz duhovne sfere sa naših prostora: predstave u kulturnim obredima posvećenim božanstvima i bogovima za antičkoga doba sa kulturnom svjetlošću iz benediktanskih manastira u Duklji Vojislavljevića, zatim kasnije sa nastupima zabavljača i sviraca u doba Balšića, te renesansnim dahom na Cetinju u vrijeme Crnojevića. Novi diskontinuitet, sa međuperiodom od nekoliko stoljeća u društvenom i državnom razvoju, koji će započeti nedugo poslije nastanka renesansnih zdanja na Cetinju i pojave crnogorskih inkunabula, odnosno kratkotrajnoga rada prve državne štamparije, donosi stoljeća svakodnevnih borbi za slobodu i golu egzistenciju, ali i pojavu opšte sklonosti u narodu ka tome da u svakodnevnoj komunikaciji koristi dramske elemente, sa jedne, te ka poeziji, sa druge strane. Iz toga perioda ostaće samo pamćenja o zabavama, igrama te izvođenju dramskih radnji tokom šednika i pošedaka najčešće o pokladama, te porodičnim, mjesnim, ili širim javnim svetkovinama koje su održavane, kako su prilike nalagale: u kućama domaćina, na gumnima, pred crkvama, ili drugim pogodnim otvorenim prostorima.¹ Na takvoj podumijenti, tokom 19. stoljeća kao najznačajnija autorska književna djela u Crnogoraca nastaju drame u stihu.

Organizovani pozorišni život u Knjaževini Crnoj Gori možemo kontinuirano pratiti poslije obnove i formalnoga međunarodnoga priznanja državnoga suvereniteta na Berlinskom kongresu (1878. g.), odnosno preciznije od prvih dana 1884. godine, kada počinje izgradnja prve pozorišne zgrade. Upravo formirano pozorišno društvo ostvaruje za ono vrijeme bogatu pozorišnu sezonu (uz druge predstave premijerno prikazano i više puta reprizirano tek nastalo dramsko djelo u stihu suverena države). U suverenoj, znatno proširenoj, ponovo primorskoj Knjaževini Crnoj Gori,

¹ Luka I. Milunović: *Narodni dramski izrazi i poklade u Knjaževini Crnoj Gori*, „Bibliografski vjesnik“, XXXV/2006, br. 1–2–3, str. 233–242. Zbog karaktera uvodnog dijela (sažeti pregled) ovoga priloga, saopštavaćemo samo stavove uz poziv na naše radove da su iznešena šira razmatranja, te arhivska građa i literatura na koju smo se oslanjali.

na talasu poslijeratnoga poleta i prepoznatih mogućnosti za ostvarivanje bogatije egzistencije stanovništva, pored pozorišnoga života postignut je napredak i na polju obrazovanja, umjetnosti i kulture uopšte.²

Na početku osamdesetih godina 19. stoljeća, Crna Gora završava vojne operacije i potpuno definiše državnu teritoriju. Na Cetinju se od domaćih, ipak skromnih snaga, te intelektualaca prispjelih iz inostranstva, formira znatan kulturni krug čiji će članovi, uz individualno profesionalno angažovanje u državnim institucijama, pokrenuti pozorišnu produkciju i biti značajan agens formiranja kulturne klime u zemlji.

Kontinuirani razvoj pozorišne umjetnosti u Knjaževini, odnosno Kraljevini Crnoj Gori možemo generalno posmatrati u dva perioda³: (1) od 1884. do i sa 1908. godinom ili preciznije do formiranja poluprofessionalnog (1909. god.), odnosno profesionalnog državnog pozorišta (1910. g.) i (2) od formiranja državnog pozorišta do ulaska okupacionih trupa na Cetinje početkom 1916. godine, odnosno (uzimajući ovde u obzir i određene kulturne aktivnosti organizovane u logorima crnogorske vojske i izbjeglica u inostranstvu tokom Prvog svjetskog rata) do potpunoga formalnoga gašenja državnih funkcija crnogorske kraljevine 1921. godine.

Pokretanje kontinuiranoga pozorišnoga života, a navlaštito izgradnja i početak korištenja zdanja za teatar (1888. god.), moralo je pokrenuti i pitanje formiranja stalnog glumačkog ansambla. Svakako da je među pripadnicima kulturnoga kruga na Cetinju, tokom čuvenih sednika u *Velikoj odžakliji* na crnogorskom dvoru, te naročito u okviru Društva cetinjske čitaonice⁴ razgovarano o načinu organizovanja rada u Zetskom domu, koji se na Cetinju podizao, da bi u njemu, kako se u štampi isticalo, bilo mjesta za čitaonicu, biblioteku, muzej, pozorište i druge korisne radove. Do

² O tome vidi: Luka Milunović: *Pozorište u Knjaževini Crnoj Gori 1884–1888*, Podgorica, 2001.

³ *Periodizacija razvoja pozorišne umjetnosti u Crnoj Gori* u: Luka Milunović, „Pozorište Zetski dom 1884–1896“, Cetinje, 2006, str. 269–277.

⁴ Luka Milunović: *Crnogorske čitaonice i pozorišni život*, „Arhivski zapisi“, XIV/2007, br. 1-2, str. 87-112.

relevantnih svjedočanstava⁵ o tim razgovorima ili saznanja o konkretnim koncepcijama o osnivanju i radu teatra nijesmo mogli doći konsultujući priručnu literaturu i arhivske fondove u institucijama kulture na Cetinju.

Zapise sa individualnim stavovima o ovom pitanju (inicijative, nastojanja i stavove) kulturni poslenici su uglavnom iznosili u javnost sporadično, obično kroz priloge u periodici, tretirajući druge ili šire teme. Iznesene stavove savremenika događaja,⁶ kao i organizacione forme realizatora dramskih programa⁷ već smo, doduše okvirno, razmatrali, oslanjajući se dominantno na širu arhivsku građu, ali i pisanje o događajima u aktuelnoj periodici, a ovde ćemo ih zbog značaja za temu samo pomenuti.

Pored mišljenja i stavova iznesenih uglavnom u cilju prevazilaženja konkretnih tekućih problema u radu, od osnivanja do početka druge pozorišne sezone u državnom teatru, poznata su nam samo dva, u pisanoj formi saopštena prijedloga sa zaokruženim koncepcijama, koje sadrže konkretne pokazatelje potrebne za formiranje i rad profesionalnog pozorišta u Crnoj Gori. Prvi je nastao oktobra 1907. godine i poznat je u literaturi i kao *Nušićev memorandum*,⁸ a drugi na koji želimo ovde posebno skrenuti pažnju

⁵ Na ovima, možemo reći u isto vrijeme zvaničnima (po posljedicama) i nezvaničnima (po formalnom načinu organizovanja), razgovorima nijesu vođene bilo kakve tekuće zabilješke ili zapisnik, mada su sasvim sigurno nerijetko razmatrana i veoma važna i osjetljiva pitanja. O duhu i sadržini razgovora na ovim šednicima možemo suditi tek na osnovu objavljenih sjećanja, putopisnih i memoarskih zapisa sudionika te kroz sačuvanu arhivsku građu tražiti njihov odraz na tekuća zbivanja.

⁶ Pored sporadičnog pominjanja u drugim radovima vidi kratak osvrt do 1908. godine u: „Stvaranje stalnog profesionalnog glumačkog ansambla u Crnoj Gori – inicijative i nastojanja“ u: Luka I. Milunović: *Osnivanje državnog teatra u Crnoj Gori*, „Matica“, X/2009, br. 39 (jesen 2009), str. 355–395.

⁷ „Teatar u kulturnom i javnom životu Crne Gore na razmeđu 19. i 20. stoljeća“, (rukopis predat izdavaču) referat sa međunarodnog naučnog skupu „Nikola I Petrović Njegoš u društvenom životu Crne Gore i Balkana“, koji je u povodu stogodišnjice obnove statusa kraljevine 1910. godine Istorijski institut Crne Gore organizovao na Cetinju, 25. i 26. oktobra 2010. godine (radovi sa skupa u štampi).

⁸ Radi se o dokumentu koji potpisuje Branislav Nušić. Dokument je integralno, uz uvodnu studiju o osnivanju profesionalnog pozorišta u Crnoj Gori, objavio Risto J. Dragičević („Pripreme za otvaranje prvog državnog pozorišta na Cetinju“, „Istorijski zapisi“, 1948, knj. II, sv. 5–6, str. 321–338). Dokument se čuva u arhivi Narodnog muzeja

je *Stevanovićev memoradum* nastao 1911. godine, kome do naših radova nije posvećivana pažnja. Prvi od ovh projekata je, dakle, nastao prije, drugi poslije oficijelnog osnivanja, svečanog otvaranja te završetka prve pozorišne sezone prvog stalnog profesionalnog državnog teatra u Crnoj Gori. Oba prijedloga o načinu formiranja i rada profesionalnog pozorišta u Crnoj Gori sadrže i iskazanu spremnost njihovih autora da se i lično neposredno angažuju na ostvarivanju izloženih koncepata.

Radi valjanijeg sagledavanja dokumenta koji ćemo prezentirati, cijenim da treba tek pomenuti nekoliko primjera ukazujući sasvim ukratko na to kako su se kretale inicijative i razmišljanja o formiranju državnog teatra u Crnoj Gori na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Ovo je, naravno, tama koja, držimo, zaslužuje posebnu pažnju.

Prijedlog za formiranje profesionalne pozorišne trupe na Cetinju (prvi u pisanoj formi za koji znamo) uputio je još oktobra 1886. godine Milan Nikola Simeunović glumac i režiser Hrvatskog kazališta iz Zagreba. Poslije Simeunovića slijede stavovi Marka Dragovića (da je teatar skup, te za sada ima prećih poslova) publikovani u „Viencu“ (1888. g.) i nastanak Pravila „Društva Zetskoga doma“ (1889/90. god.), đe se sugerira formiranje organizacije koja bi djelovanjem zahvatala čitavu Crnu Goru i imala profesionalno zapošljena lica, na što smo već ukazivali u radovima koje smo i ovđe naveli.

Tokom 19. stoljeća, Crna Gora će 1896. godine biti najbliže formiranju pozorišta sa profesionalnom trupom. Pripreme za proslavu 200 godina dinastije Petrović obuhvatile su završetak radova na izgradnji i uređenju Zetskog doma, te formiranje profesionalnog ansambla koji je trebalo da kao svečanu premijeru izvede „Knjaza Arvanita“, upravo napisano dramsko djelo knjaza Nikole I. Konkretni koraci su učinjeni već 1895. godine. Profesor Pavle Popović postavljen je, uz određeni honorar, za prvog upravnika od tada *Knjaževskog crnogorskog pozorišta*, koji je sklopio

Crne Gore (NMCG-BAO). Na omotu dokumenta u muzejskoj arhivi napravljene su napomene potpisane (parafrane) inicijalima Rista Dragičevića (RJD), tada direktora ove institucije. Tamo stoji: „ – snimljen za nar. pozorište 24. VI 54. ; – Komisija za Izložbu sto godina jugoslov. pozorišta snimljen 27. XII 60“. (Za potrebe autora priloga koji je upravo pred čitaocem dokumenat je snimljen 21. VII 2002. godine).

ugovore sa preduzimačima za potpuni završetak radova na Zetskom domu i preduzeo putovanja u inostranstvo radi angažovanja profesionalnih glumaca. Sve ove aktivnosti pratila je domaća i inostrana periodika.⁹ Do pripremane velike proslave jubileja dinastije Petrović neće doći, jer su domaće snage (kadrovske i naročito finansijske) usmjerene na događaj koji će u drugi plan potisnuti sve ostale. Baš 1896. godine, knjaževa ćerka Jelena vjerila se i udala se za italijanskog prijestolonasljednika Viktora Emanuela.

Uređeni Zetski dom će se te jeseni ipak otvoriti svečanom predstavom „Knjaza Arvanita“, ali u izvođenju domaće amaterske grupe. Upravnik Popović će, ali sada na drugačiji način i dalje nastojati da na Cetinju obrazuje profesionalnu trupu. Putem objavljivanja oglasa u štampi o iznajmljivanju pozorišnog prostora u Zetskom domu, profesor Popović, u funkciji upravnika pozorišta, pokušao je da na duže vrijeme na Cetinju zadrži neko putujuće društvo. Ova nastojanja neće dati neposredne željene rezultate. Međutim, treba reći da će nešto kasnije zahvaljujući dužem gostovanju putujućih pozorišnih društava pod sam kraj 19. i počekom 20. stoljeća u Zetskom domu biti realizovane dvije, možemo reći pune, pozorišne sezone (Dragutin Krsmanović, oktobar, 1999. – oktobar, 1900. i Dimitrije Ginić, decembar, 1901. – jul, 1902. godine).

Poslije Pavla Popovića, na zajedničkim godišnjim sjednicama skupština tada objedinjenih društava „Cetinjska čitaonica“, nominalnog vlasnika Zetskog doma i „Gorski vijenac“, redovno je biran upravnik pozorišta, koji će tu funkciju obavljati na volonterskoj osnovi. Početkom 20. stoljeća ovu funkciju, naravno kao i svi ostali bez nadoknade, obavljao je nekoliko godina Dušan Gregović, koji će 1903. godine u pisanoj formi iznijeti po tačkama stavove o načinu trajnijeg rješavanja pitanja funkcionisanja pozorišta i Zetskog doma uopšte uz adekvatno i neposredno uključivanje državnih organa.

Skrenuli smo pažnju na tek nekoliko cjelovitije iznešenih osnovnih stavova i razmišljanja značajnih javnih ličnosti o osnivanju i organizaciji

⁹ O pisanju crnogorske periodike na teme o pozorištu do 1915. godine vidi u bibliografijama Ljiljane Milunović: *Pozorište u crnogorskoj periodici 1884-1908*, Podgorica, 2002 i *Pozorište u crnogorskoj periodici 1909 - 1915*, Podgorica, 2004. (1792 bibliog. jed.), kao i u hrestomatiji *Pozorišna kritika u crnogorskoj periodici 1884-1916* / Luka I. Milunović, Ljiljana Milunović, Cetinje, 2004. godine (CCXLIV jedinice).

rada pozorišta, koja su u dokumentima ili periodici saopštena od početka kontinuiranog pozorišnog života (1884. god.) do pokretanja konkretnih aktivnosti na osnivanju državne institucije (1909. god.). Držimo da je ovde neophodno istaći i nekoliko opštih karakteristika rješavanja pitanja formiranja profesionalnoga pozorišnoga anambla, odnosno institucija kulture u Crnoj Gori:

(1) Pokazalo se neodrživim sa aspekta kontinuiteta i kvaliteta produkcije da privatno udruženje, ovde u licu Društva Cetinjske čitaonice, pa ma koliko mu položaj objektivno bio specifičan, bude makar i formalni vlasnik Zetskog doma, te uz to da kreira, produkuje ili organizuje pozorišni i ukupni kulturni život u crnogorskoj prijestonici i Crnoj Gori. Potreba formiranja posebne profesionalne državne ustanove (ili ustanova) u ovoj oblasti bila je, dakako, jasno uočena.

(2) Prijedlozi za formiranje profesionalne pozorišne trupe uglavnom su se oslanjali na angažovanje umjetnika iz inostranstva. Pri ovakvoj konstataciji treba imati na umu da, od 1888. godine pa do prvih godina 20. stoljeća, na Cetinju nije konstituisana koherentna grupa glumaca volontera, koja bi se u nešto dužem periodu nametnula redovnošću i kvalitetom izvedenih predstava. Takva amaterska grupa, ne uzimajući u obzir određene napore te ipak skromne rezultate ostvarene na samom kraju 19. stoljeća (1898./1900. god.), počće da se formira tek pri Zanatlijsko – tamburaškom društvu, odmah po njegovom osnivanju (1904. god.), da bi konačno bila uobličena i počela sa redovnom i relativno intenzivnom produkcijom krajem 1908. godine.

(3) Pokušaji da se iznajmljivanjem prostora u Zetskom domu na Cetinju na duže vrijeme zadrži putujuća pozorišna družina, ili iz godine u godinu obezbijedi redovan dolazak i duži boravak (puna sezona) neke od putujućih grupa dramskih umjetnika, nijesu dali zadovoljavajuće rezultate. Putujuće pozorišne družine su doduše dolazile (u prošeku svake druge godine), ali gledano na duži rok, zbog kratkoga boravka ili kvaliteta prikazanih predstava, nijesu mogle pružiti pozorišnu produkciju koja bi zadovoljila potrebe u Prijestonici i Crnoj Gori.

(4) Razmišljanja i inicijative za ustanovljenje pozorišta kao stalne profesionalne ustanove koje su pokretane od 1884. godine, treba uvijek

posmatrati u svijetlu snažnih ograničenja koja su se, pored državnoga ustrojstva i karaktera vladavine, kontinuirano mogla očitati kroz pokazatelje na prihodnim pozicijama budžeta crnogorske države.¹⁰

Sve ukazuje da se o pozorištu (ili instituciji u oblasti kulture uopšte) kao stalnoj profesionalnoj instituciji u Crnoj Gori razmišljalo, iako okolnosti, prije svega materijalne prirode, nijesu išle na ruku realizaciji jasno pokazanih potreba i nakana. U ovom kontekstu treba posmatrati i pojavu zaokružene koncepcije koju je oktobra 1907. godine potpisao Branislav Nušić. Već smo napomenuli da je ovaj dokumenat poznat javnosti, pa se na njegovm sadržaju nećemo duže zadržavati. Radi lakših paralela sa do tada iznešenim stavovima i konceptima o pozorištu, a naročito onima što ih nudi *Stevanovićev memorandum*, treba ipak pomenuti samo neke, čini se krucijalne karakteristike Nušićeva projekta.

Nušićev memorandum kako je ovaj projekat nazvan u literaturi, pisan je tako kao da je u pitanju program propagandno-političkoga djelovanja neke organizacije, a ne osnivanje i rad državne kulturno-umjetničke institucije. Djelatnost u pomenutom projektu posmatrane teatarske kuće trebala bi da pored Crne Gore obuhvati i prostor određen gradovima Dubrovnik, Mostar, Sarajevo. Na ovakvoj pretpostavci baziran je broj predviđenih predstava koje tokom jedne sezone treba prikazati te, što je za stabilnu egzistenciju teatra još važnije, visina mogućih prihoda koje takvom produkcijom pozorište može ostvariti. Ovakav pristup će dalje dati povoda formiranju mišljenja da je moguće u dobroj mjeri samostalno (uz veoma skromnu državnu potporu) finansiranje rada ove institucije. Kod izložene koncepcije, kao posebnu vrijednost treba istaći na samom kraju iznešeni precizni stav (najvjerovatnije iz neposrednog iskustva autora) o neophodnosti i velikoj važnosti veoma solidnih priprema za osnivanje teatra, te zaključak da je za budući pravilan rad i razvoj od najvećega značaja ako od samoga osnivanja ovakva institucija bude postavljena na trajno sigurnu podumijentu.

Tokom procesa osnivanja profesionalnoga teatra (1909/1910. god.) i ostvarivanja prve pozorišne sezone (1910/1911. god.) u Crnoj Gori

¹⁰ Luka Mlunović: *Tehnika vladanja i rezultati*, „Akcionar“, IV/2006, br. 1-2, str. 63-78.

će se ići drugačijim putevima.¹¹ Iznosimo ovde sasvim sažeto osnovne karakteristike stavova neposrednih aktera ovih događaja.

Državno pozorište – Knjaževsko, odnosno Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište (KCNP) – u stvari je nastalo u sukobu dvije koncepcije i počelo da radi u potpuno neuređenima uslovima. Sa problemima finansijske (država je u Budžetu za 1910. godinu kao pomoć teatru predvidjela samo 6000 perpera), organizacione i kadrovske prirode, mlada institucija je morala da se bori od osnivanja i tokom čitave prve pozorišne sezone, da bi na kraju (od 15. jula 1911. god.) Ministarski savjet donio odluku o privremenome zatvaranju državnoga teatra. Ukazaćemo na glavne odlike ove dvije sukobljene koncepcije na osnovu njihovoga pokazivanja u praksi, jer kroz konsultovanu arhivsku građu nijesmo naišli na dokumenta u kojima bi bile cjelovito izložene.

Prva, da tako kažemo početna koncepcija osnivanja profesionalnog teatra, čiji je najmarkantniji predstavnik Jovan Hajduković, išla je za tim da se po osnivanju državnog pozorišta profesionalno angažuju dotadašnji glumci-volonteri koji su se naročito afirmisali dajući predstave tokom 1909. godine. To bi praktično značilo da dramski odsjek, odnosno polu-profesionalno pozorište Radničkog društva (oktobar, 1909. god.), koje je već prateći, naravno, sugestije *sa najvišeg mjesta*, angažovalo profesionalce glumca-režisera i glumicu iz inostranstva, u stvari preraste u profesionalni teatar. Aktivnosti na osnivanju profesionalnog teatra (izrada pravilnika i finansijskog plana) vodio je upravo Jovan Hajduković, aktuelni prešednik Radničkog društva na Cetinju. Pored izrade prijedloga osnovnih dokumenata profesionalnog teatra Jovan Hajduković traži da se prije svečanog otvaranja institucije riješe pitanja njegove egzistencije (finansiranje, prostor u Zetskom domu koji je tada koristilo više institucija, olakšice u poslovanju koje imaju državne ustanove i dr.). Poslije razgovora sa Hajdukovićem, upravo postavljeni ministar prosvjete, profesor Pero Vučković, početkom februara 1910. godine prihvata njegove prijedloge i u pisanoj formi saopštenu inicijativu članova *Narodnog pozorišta Radničkog*

¹¹ O osnivanju i radu prvog crnogorskog profesionalnog teatra šire smo pisali u predgovoru prvog toma publikacije *Stoljeće crnogorskog državnog teatra : repertoari* / Luka I. Milunović, Velimir Vujačić Ljiljana Milunović, Cetinje, 2010.

društva. Ministar prosvjete i crkvenih poslova, Pero Vučković je naime, 5/18. februara 1910. godine donio rješenje kojim i praktično osniva Crnogorsko narodno pozorište. Rješenjima ministra prosvjete za prvog upravnika državnog pozorišta postavljen je upravo Jovan Hajduković, za prvog reditelja i glumca već angažovani profesionalac Mane (Mašo) Petrović, za glumicu njegova supruga, a za članove pozorišnog Književnog odbora: profesori Milo Kovačević, Dušan Đukić i Dušan Vuksan.

Stavovi profesora, članova Književnog odbora (kako će se po kasnije datim izjavama u javnosti vidjeti dominantno D. Đukića, kojega je snažno podržavao D. Vuksan) nijesu, međutim, bili u istom smjeru sa zalagnjima J. Hajdukovića. Oni su, naime, smatrali da pozorište treba osnovati sa umjetničkim ansamblom koji će biti sastavljen isključivo od profesionalaca iz inostranstva, a da se samo po nuždi i to za manje uloge, kao statisti ili tehničko osoblje, angažuju domaći već afirmisani amateri, dok bi se ostala pitanja (finansiranje, korišćenje prostora u Zetskom domu i dr.) rješavalo tokom rada. Ovakvom mišljenju će se ubrzo prikloniti i Ministarstvo prosvjete, pa će u tom smislu već 16. februara ministar Vučković donijeti novo rješenje, kojim praktično zaustavlja prevođenje domaćih amatera u profesionalne glumce i daje dominantan značaj u odlučivanju o svim pitanjima Književnom odboru. Poslije burnih rasprava, niza dopisa aktuelnog upravnika ministarstvu i podnošenja ostavki sa obje strane, Ministar će početkom marta prihvatiti ostavku Jovana Hajdukovića. Neće prihvatiti ostavke dva člana Književnog odbora (D. Đukić i D. Vuksan), već će naložiti tom tijelu da izabere predsjednika, koji će ujedno biti vršilac dužnosti upravnika pozorišta. Za predsjednika Književnog odbora, a samim tim i vršioca dužnosti upravnika pozorišta, izabran je Milo Kovačević, koji će tu funkciju vršiti nepunu godinu dana, tačnije do 5. februara 1911. godine, kada je radi unutrašnjih sukoba podnio ostavku. Ostavku na članstvo u Književnom odboru u isto vrijeme podnosi i Dušan Đukić. Treći član Književnog odbora, Dušan Vuksan, prihvata se funkcije v.d. upravnika Kraljevskog crnogorskog narodnog pozorišta, koju će i vršiti narednih nekoliko mjeseci. Krajem sezone 1910/11. ostavku podnosi i D. Vuksan, nekoliko dana tu funkciju obavlja profesor Kosta Kostić, da bi profesor

Pera Bogdanović na mjestu v.d. upravnika dočekaо privremeno zatvaranje pozorišta u јulu 1911. године.

Na početku rada, tokom perioda nešto dužeg od godinu dana, preciznije od 5. februara 1910. године kada је установљено i именован први вршилац дужности управника Јован Хајдуковћ па до јуна, 1911. године, kada је на ту дужност постављен професор Pera Bogdanović, на челу државног позоришта промјенило се пет личности што, чини се, lijepo илуструје колико је проблема u првој години рада пратило ову младу i једину државну институцију културе u пуном значењу те ријечи. Треба рећи да су сви управници били запошљени као професори средњих школа на Cetinju, те да су функцију управника позоришта вршили на волонтерској основи.

Književni odbor који је водио позориšte poslije ostavke Јована Хајдуковића, најцјеловитије је изложио своје ставове о раду позоришта u писму Министарству просвјете из октобра 1910. године. Ово писмо, чији садржај има извјештајни карактер је познато јавности па се на томе нећемо задржавати.¹² Tokom samostalnog вршења функције управника (februar–јul 1911. год.), одређена мишљења о раду позоришта изнио је u писмима Министрству просвјете i Душан Вуксан. Вуксанови ставови, саопштавани надређеном државном органу, углавном су били оријентисани на презентацију проблема u раду, објашњавање учињених корака управника i указивање на непосредну перспективу u развоју позоришта. Tokom 1911. године, штампана су два документа о уређењу рада KCNP: Statut позоришта (donešen 15. IV) i Правилник за извршни personal (унутрашњи акт о обавезама чланова ансамбла i управе, те реду u позоришту при свакодневним активностима). Положај

¹² DACG, MPiCP–1910, Fas.: 65, br. 2401. Pismo је објављено додуше без архивске signature i аналитичког прегледа прихода i rashoda позоришта, што га је u прилогу табеларно приказао D. Вуксан тада благajник i члан управе тј. Književnog odbora. Vidi: V. Lukić: *Pisma iz Cetinjskog државног архива*, „Stvaranje“, VII/1952, br. 5, str. 308–314. Uz ово писмо, ради потпунијег utiska о изнијетим ставовима, треба свако имати на уму текстове позоришног критичара Борислава Sl. Minića, уредника „Cetinjskog вјесника“ i нарочито његову polemiku, коју је 1911. године водио са D. Ђukićем u вријеме када је овај poslije ostavke на чланство i функцију секретара u Književnom odboru позоришта био уредник управо покренутог часописа „Dan“. Uporedi текстове CCVI i CCXXII u: *Pozorišna kritika u crnogorskoј periodici 1884–1916 : hrestomatija* / Luka Milunović, Ljiljana Milunović, Cetinje, 2004, str. 376–378 i 402–404.

i razvoj pozorišta su u Statutu veoma šturo obrađeni: rečeno je samo da je pozorište državna ustanova i da radi uz državnu subvenciju. Stidljivo je pomenut pozorišni fond, za čije se osnivanje i donošenje zakona o pozorištu svojevremeno zalagao D. Đukić i detaljno razrađena veoma široka prava Književnog odbora. Pozorišna zgrada Zetski dom u Statutu KCNP nije ni na koji način pomenuta

Pomenućemo i to, da su određeni pogledi i stavovi o načinu rada Kraljevskog crnogorskog narodnog pozorišta iznijeti u nekoliko pisama koja su nastala odmah poslije privremenog zatvaranja državnog teatra (jul 1911. g.). Pisma su upućena Ministarstvu prosvjete i crkvenih djela Kraljevine Crne Gore, a potpisuju ih Pera Bogdanović, kao vršilac dužnosti iako zatvorenog pozorišta i tri glumca koji su bili angažovani i kao režiseri KCNP, sa željom da i dalje ostanu u profesionalnom odnosu sa tom kućom. Pored P. Bogdanovća ova pisma Ministarstvu potpisuju Ljubomir Micić, Nikola Hajduković i Ilija Vučićević, koji su sa svojim suprugama glumicama prije nešto više od tri mjeseca prije završetka prve pozorišne sezone došli na Cetinje da bi bili profesionalno angažovani u KCNP.¹³ Polazeći od konkretne situacije, u pismima Ministarstvu se, bez šireg razmatranja pravaca razvoja crnogorskog teatra na duži rok, predlažu rješenja koja treba da omoguće nastavak rada KCNP od septembra 1911. godine, tj. početka pozorišne sezone 1911/12. godine, uz prijedlog poboljšavanja uslova za nastavak angažovanja potpisnika.

Druga redovna pozorišna sezona KCNP je počela sa zakašnjenjem. Prva predstava data je tek 15. oktobra 1911. godine. Krajem septembra u inostranstvo je upućen Ljubomir Micić (boravi van Crne Gore od 26. IX do 11. X 1911. g.), da bi kao opunomoćenik crnogorskog državnog teatra angažovao profesionalne glumce i glumice radi kompletiranja umjetničkog

¹³ DACG, MS-1911, Fas.: 18, br. 232 i DACG, MPiCP-1911, Fas.: 72, br. 1587. Ovde iznosimo arhivske signature dokumenata, na čiji smo sadržaj skrenuli pažnju u feljtonu objavljenom u „Vijestima“. Uz ova dva pisma treba imati na umu i Izvještaj Pere Bogdanovića poslat tih dana Ministarstvu u kome su: (1) pobrojane prikazane predstave od avgusta 1910. godine, (2) zaostale finansijske obaveze Pozorišta (objavljeno u: Ljiljana Milunović: *Pozorište u crnogorskoj periodici 1909–1915*, Podgorica, 2004, str. 135–139) i (3) projekcija potrebnih sredstava za nastavak rada KCNP prikazana po mjestima troškova.

ansambla KCNP. I baš dok Micić traži glumce za KCNP, Milutin Stevanović piše pismo Ministru prosvjete i crkvenih poslova Kraljevine Crne Gore¹⁴ sa detaljno opisanim načinom na koji bi trebalo da se formira i funkcioniše pozorište u Crnoj Gori. Treba naglasiti da Stevanović poznaje pozorišne i opšte prilike u Crnoj Gori. Kao glumac i reditelj profesionalno je bio angažovan među prvim stalnim članovima umjetničkog ansambla još prije svečanog otvaranja i početka rada KCNP i ostao na Cetinju do jula 1911. godine.¹⁵ Na osnovu nekoliko konstatacija i stavova iz pisma moglo bi se pretpostaviti da je, pišući prijedlog o konstituisanju ansambla crnogorskog pozorišta, Stevanović konsultovao jednu ili više ličnosti sa bogatim iskustvom u organizaciji rada teatra. Pismo Ministru prosvjete Stevanović šalje 30. septembra 1911. godine iz Zaječara, đe se tada nalazio sa trupom na turneji. U arhivi Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova Kraljevine Crne Gore pismo je zavedeno 12. oktobra 1911. godine, dan pošto je Micić sa novoangažovanim glumcima stigao na Cetinje.

Polazeći od toga da je napomena na Stevanovićevom pismu: „U akta“ datirana u Ministarstvu prosvjete tek 30. decembra 1911. godine, te da su neki djelovi podvučeni crvenom olovkom po prijemu, čini se osnovanim pretpostaviti da su iznešeni prijedlozi ipak bili predmetom znatne pažnje u nadležnim državnim tijelima i institucijama Crne Gore, iako o ovome do sada nijesmo mogli pronaći sigurnu potvrdu kroz arhivsku građu. Pismo je zavedeno (otisnut štambilj na posljednjoj stranici) u arhivi Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova pod brojem 3690, a danas nosi tekuću arhivsku

¹⁴ U to vrijeme je zastupnik Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova u Ministarskom savjetu bio Milo Dožić, ministar pravde, imenovan na tu funkciju poslije ostavke Pera Vučkovića na mjesto ministra.

¹⁵ „**Milutin Stevanović** (oko 1878, Beograd – 1912, Beograd) istakao se kao darovit i dobar karakterni glumac, “ ... „ i kao vešt i iskusan reditelj savremenih shvatanja, koji se svestranije posvećivao obradi teksta i psihološkoj analizi “ ... „U igri je bio spontan, neposredan i zanimljiv stvaralac.“ Vidi: Borivoje S. Stojković: *Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba (drama i opera)*, Beograd, 1979, str. 543. Kroz literaturu srijetamo glumca i reditelja Milutina Stefanovića. U svojim sećanjima Dušan Životić pominje Milutina Stefanovića kao režisera i glumca u Pozorištu „Gundulić“ koje je vodio Ljubomir J. Rajičević (Dušan Životić: *Moje uspomene*, Beograd, 1992, str. 36)

oznaku 2511(4)¹⁶, koja je grafitnom olovkom upisana u gornjem desnom uglu na prvoj stranici. Kako je *Nušićev memorandum* svojevremeno kod nas integralno publikovan u stručnom časopisu, smatramo da zaslužuje i *Stevanovićev memorandum* integralno pružiti javnosti na uvid. Sasvim smo sigurni da će uporedno razmatranje ova dva dokumenta baciti mnogo više svjetla ne samo na puteve razvoja teatra u nas, već i na odnos prema formiranju i radu državnih institucija kulture.

Tekst Stevanovićeve memoranduma

Dopis bivšeg reditelja i glumca KCNP Milutina Stevanovića Ministarstvu prosvjete i crkvenih djela Kraljevine Crne Gore od 30. septembra 1911. godine¹⁷

[I]

Poštovani Gospodine Ministre,

Čast mi je uzeti slobodu i obratiti se Vama, sa molbom, radi moga, ponovnog, angažovanja u Kralj.[evskom] Cr.[nogorskom] Nar.[odnom] Pozorištu.¹⁸

¹⁶ DACG, MPiCP–1911, Fas.: 75, br. 2511.

¹⁷ *Stevanovićev memorandum* je napisan ćirilčnim pismom (za veliko a koristi uvećano to malo slovo, a za malo t koristi isto slovo u latinici), ne sasvim čistim ijekaviskim narečjem (sa primjesama ekavskog) dosta čitkim, sitnijim rukopisom (korištena crna tinta) na dva tabaka hartije sa linijama (7 ispisanih stranica 33×22 cm). Drugi tabak ima paginaciju. Stranice od [1.] do [6.] završavaju se znakom •/• (crta između dvije tačke) čime je označeno da se tekst nastavlja. Ovđe pri prezentiranju dokumenta podvučeni su djelovi teksta koje je autor svojm rukom podvukao u originalu. Pripremajući dokumenat za publikovanje, dodali smo fusnote kako bi skrenuli pažnju čitaocu na djelove teksta koji su na originalu podvučeni crvenom olovkom, svakako po prijemu pisma u Crnoj Gori. Početak svake stranice pisma obilježili smo rimskim brojevima od I do VIII koji su stavljeni u uglaste zagrade []. U uglastim zagradama, poslije tačke nalaze se i dodati djelovi riječi kojih radi skraćivanja (skraćenog pisanja) nema u originalu. Na kraju (str. [VIII]) verzalom je dat tekst pečata, a kurzivom (*italik*) arhivski zapis učinjen na dokumentu po prijemu u Ministarstvu prosvjete i crkvenih djela Kraljevine Crne Gore 1911. godine.

¹⁸ U originalu podvučeno crvenom olovkom: „...ponovnog, angažovanja u Kralj. Cr. Nar. Pozorištu.“ U uglastim zagradama, ovđe i dalje u tekstu su djelovi riječi koje smo dodali.

Za vrijeme od 15 mjeseca, moga rada u Kralj.[evskom] Cr.[nogorskom] Nar.[odnom] Pozorištu, kao što Vam je, bez sumnje, poznato zauzima sam prvo mjesto kao glumac u Pozorištu, a to sam stekao samo svojim radom i svojom glumačkom sposobnošću.

Kad sam postavljen za reditelja (januara ov.[e] g.[odine]) tad sam bio u mogućnosti da uložim sve svoje sile i znanje samo da ovu mladu ustanovu povedem pravom putu – rezultat moga truda ostavio je vidljiva traga.

Otišao sam iz pozorišta, ne svojom krivicom, a ona će Vam biti svakako poznata, a uvjeren sam da razlog zbog čega sam otišao, svako ga sada neće biti.

Ako Vi Gospodine Ministre, nalazite da bi se mogao ponovo vratiti i da bi ja mogao biti od koristi Crnogorskom pozorištu (a rad i vladanje moje svakome je na Cetinju znano) to sam slobodan postaviti Vam ova tri uslova, koja vjerujem da ćete akceptirati.

- 1.) da mi plata sistematična bude od 150 per.
- 2.) da se ponova postavim za reditelja.
- 3.) da mi se na ime putnoga troška izda 80 perpera.¹⁹

[II]

Ako bi me izvoljeli angažovati, usudjujem se predložiti Vam, način,²⁰ na koji bi se najlakše i najuspjelije radilo u Kralj.[evskom] Pozorištu.

Kad je Crnogorsko pozorište, onda svakako bi trebalo da u njemu bude Crnogoraca. Kako Crnogoraca za sada nema glumaca ili ih ima veoma mali broj, to mislim da bih trebalo stvoriti, a to bi bilo najlakše na ovaj način. Raspisati konkurs za volontere i svakoga prijavljenog uzeti na probu od mjesec ili dva mjeseca dana. Pa onaj koji bi pokazao ma i najmanjeg uspjeha, da se stalno angažuje, a rediteljima bi bila dužnost da ih poučavaju i spremaju – naravno dajući im posebne časove. Pa naizmjenice 2–3 puta mjesečno, svakom početniku dati glavnu ulogu, onu za koju ga spremao reditelj – a ostale uloge podijeliti među najbolje glumce, tako, da ako bi

¹⁹ Uslovi navedeni pod 1.), 2.) i 3.) podvučeni su crvenom olovkom.

²⁰ Riječi: „...predložiti...“ i „...način...“ – podvučene su crvenom olovkom.

ovaj bio slabio, no što bi smeo biti, u toliko će njegova okolina biti jača i komad ne bi trpio nikakva uštrba. Na taj bi se način, domaći glumci vježbali i posle izvjesnog vremena u od 2–3 god.[ine] moglo bi stvoriti pozorišni personal od čisto domaćeg elementa. A da bi se sve to lakše postiglo, potrebno je da dođe jedan stariji oprobani na velikoj pozornici glumac, koji bi imao autoriteta u trupi. Međutim, ja bih tom glumcu, koji bi bio prvi reditelj bio pomoćnik, odnosno drugi reditelj. Kako je nekoliko članova i to veoma dobrih, prilikom uvođenja Zakona o Kralj.[evskom] Srp.[skom] Nar.[odnom] pozor.[ištu] ili istupili ili penzioni – radi nesporazuma, to bih mogao pod vrlo povoljnim uslovima takvu osobu dovesti, naravno na

[III]

privremeni angažman, jer ne bi se penzionisani član mogao stalno angažovati.

Repertoar²¹ bi se morao gajiti na prvom mjestu nacionalni, za tim slavenski, klasični (po mogućnosti); drame i komedije sa moralnom tendencijom a na zadnjem mjestu trebalo bi staviti savremenu dramu i komedije sa lakom sadržinom, što u ostalom i najmanje na Cetinju prihoda donosi.

Pozorišni bi se personal morao²² ovako sastaviti:

a) Glumačko osoblje

1.) I reditelj. za role karakterne (n. pr. Dim. Petrović)	150.00
2.) II reditelj. za role prvih ljubavnika i junaka M. Stevanović	150.00
3.) Vučićević – komičar	120,00
4.) Micić za role: karakter.[ne] i drastične	120.00
5.) (?) jedan mlađji ljubavnik	100 – 120.00
6.) (?) jedan za role II reda	100 – 120.00
7.) Vojvodić, za manje komične role	100.00
8.) Milošević, za epizodne role	80.00
9.) Primadona (n. pr.: Ilićka, Tešićeva, Lj. Jovanovićeva)	130 – 150.00
10.) Vučićevića	130.00

²¹ Riječ: „Repertoar...” – podvučena je crvenom olovkom.

²² Riječi: „Pozorišni bi se personal morao...” – podvučene su crvenom olovkom.

11.) Micička	130.00
12.) Za komične babe (n. p.: Žikička, Nišlička, Barlovac)	110 – 120.00
13.) Jedna za II reda uloge	100 – 120.00
14.) Jeda[n] za sporedne uloge	90 – 100.00
15.) Sufler	100 – 120.00
16–19 Za prvo vreme uzeti 2 – 4 volontera sa po 50 per.[pera]	<u>100 – 200.00</u>
	<u>2020.00</u>

Plata glumačkog osoblja iznosila bi najviše sa 19 članova 2020. per.
[pera] Čim bi ko od volontera postigao kakav uspeh i mogao upotrebiti,
tad bi se izvanom članu otkazalo, a njegova plata dala volonteru.

[I V]

b.) Tehničko osoblje.

1. Čuvar – Vasa Martinović	- - - - -	30.00
2. Dekorater	- - - - -	60.00
3. Rekvizitor	- - - - -	50.00
4. pomoćnik dekorateru	- - - - -	20.00
5. raznosac pozorišnih objava	- - - - -	30.00
6. biletar	- - - - -	20.00
7. razvodnik	- - - - -	<u>20.00</u>
	per.[pera]	<u>230.00</u>

v.) Administrativno osoblje

1. upravnik	- - - - -	?
2. blagajnik	- - - - -	40.00
3. Arhivar	- - - - -	<u>20.00</u>
	–	60.00

Rekvizitaru bi bila povjerena i garderoba koju bi on izdavao i vodio
staranje o njoj, po uputstvu reditelja.

Plata glumaca	- - - -	2020
„ posluge	- - - -	230
„ admin.[istrativno] osob.[lje] - -		<u>60</u>
Ukupno		<u>2.310</u>

Bez plate upravitelja, plata bi cjelokupnog osoblja bila 2.310- perp.
[era]

Za kostime treba predvideti	200 perp.[era]
Za djela,najviše	50 „
Za rekvizitu	40 „
Za dekoracije	<u>100 „</u>
Ukupno:	390

Prema ovome izdatak bi bio najviše 2.700. to znači, da pored subvencije treba prihoda da

[V]

2.

bude 1.700 per.[pera] a to je sa dobrim radom više no sigurno.

Ako gospodin Ministar odobrava i slaže se sa ovim mojim predlogom, onda bih ja upravu Kr.[aljevskog] Pozor.[išta] u Biogradu umolio, a uvjeren sam za uspjeh, da nam djela i uloge pozajmljuje, koje bi odigrane, neoštećene odma vraćali, na taj način mi bi uštedili po svakom komadu 25 – 30 per.[pera] a samo ona djela, koja bi stalno ostala na repertoaru, davali bi na prepis. Zbog toga sam ja predvideo samo 50 per.[pera] za repertoar. Ujedno bi umolio da nam se pokloni nešto od garderobe, što bi oni izdvojili kao neupotrebljivo, međutim za nas bi bilo od velike koristi. Takodje bi svršio sa pojedinim članovima za njihova gostovanja u Kr.[aljevskom] Cr.[nogorskom] pozorištu, a tu bi bilo moralne i materijalne koristi. Usvojite li ovaj moj predlog molio bih Vas, da mi to odmah javite depešom, da bi odmah krenuo za Biograd preko Niša i uz put video i ugovorio sa nekim članovima, koji bi za pozorište bili veoma upotrebljivi. Za tim bih Vas molio, da izvolite narediti, da mi se istovremeno sa depešom, uputi u Beograd (Kosovska ul. br. 38.) akt o postavljenju i punomoćije, kako bi ja to sve odmah svršio.

Za vrijeme moga bavljenja u Biogradu mogao bih kupiti starih oficirskih mundira, koji se za malo novca mogu dobiti, a pozorištu su veoma potrebni, jer se mogu za mnogo što šta upotrebiti.

Kako se ja ovde na gostovanju nalazim, za to sam Vas umolio da mi se depešom javi

[VI]

Vaš pristanak, da bih mogao gostovanje prekinuti i otputovati u Beograd.

Kad bi se na prilogu ovakav mjesečni repertoar²³ sklapao, uvjeren sam da bi uvijek bilo ne malog, no velikog suficita. A ovo se može vrlo lako izvesti, samo treba imati volje i pomoći od strane Vaše, gospodine Ministre.

1. Četvrtak – „Ženski raj“ dramolet s pjevanjem (novo)
2. Subota – „Revizor“ komedija,
3. Nedjelja – „Crnogorci“ junačka igra s pjevanjem (novo)
4. Utorak – „Trikoš i kakole“ komedija (novo)
5. Četvr.[tak] – „Pučina“ drama iz Biog.[raskog] živ.[ota]
6. Subot.[a] – „Djevojačka kletva“ kom.iz seosk.živ. s pjev. (novo)
7. Nedjelj.[a] – „Šerlok Holms“ komedija
8. Četvrtak – „Mletački trgovac“ komedija od Šekspira (novo)
1. Subota – „Djido“ sl.[ika] iz seosk.[og] živ.[a] s pjevanjem
2. Nedjelja – „Robert đavo“ melodrama (novo)
3. Sreda
 > „Carev glasnik“ drama (novo)
4. Četvrtak
5. Subota – „Ženski raj“ –
6. Nedjelja – „Crnogorci“ – po podne za đake
 „ - „Hristifor Kolumbo“ drama istorijska (novo)

Prema ovome imamo 15 pred.[stava] od kojih su 8 novih, koji su manje više poznati skoro cijelom glumačkom osoblju, te ne staje mnogo da se dobro nauče i uigraju. Da je prosečan prihod po predstavi samo 120 per. [pera] to bi bilo suficita 100 p.[erpera] za mjesec dana. A ovakav repertoar može da se sastavi ne samo za jedan mjesec no za 10 i 20 godina.

²³ Riječi: „...mjesečni repertoar...“ – podvučene su crvenom olovkom.

[VII]

Kako su mi poznate prilike pod kojima treba živjeti na Cetinju, to svakog onog člana koga budem preporučio kao glumca, osvrnuću se da li je i kao čovjek ispravan i pošten. A budite uvjereni da ću biti do krajnosti nepristrasan u svakom pogledu, jer nisam ni sam rad, ako dođem ponova, da zakaljam sve ono lijepo što se o meni zna.

U nadi da će gospodin Ministar uslišati moju molbu i da mi neće zamjeriti, što sam izložio svoje poglede kako bi trebalo raditi, jer to ne činih iz kakve lične koristi, nego htjedoh da poslužim svojim skromnim znanjem i iskustvom, ovoj mladoj i kulturnoj ustanovi.

Primite uvjerenje moga najodličnijeg poštovanja, Vaš poštovalac

Ponizni

Milutin Stevanović

biv.[ši] reditelj i član Kralj.[evskog] Cr.[nogorskog]

Narod.[nog]

pozorišta

Zaječar,

30. septembra 1911. god.

[VIII]

K . CR. MINISTARSTVO PROSVJETE I CRKV. POSLOVA

BROJ **3690**

CETINJE **12. X** **1911. g.**

U akta

30/XII 1911. g.

Cet.

Sekretar

N. R. Minić

R

850.

Slavka JOVIĆEVIĆ

PRILOG PROUČAVANJU UČEŠĆA ŽENA U PRIVREDNOM ŽIVOTU CRNE GORE KRAJEM XIX I POČETKOM XX VIJEKA

Sažetak: U radu se, prevashodno na osnovu arhivske građe analizira učešće žena u privrednim djelatnostima u Knjaževini Crnoj Gori krajem 19. i početkom 20. vijeka.

Budući da je ova tema malo i sporadično obrađivana u literaturi radom se htjelo ukazati na činjenice koje su do sada bile malo poznate a bacaju više svjetlosti na mjesto i ulogu žene u naznačenom periodu. Naime, poslije oslobodilačkih ratova kada je počeo nestajati značaj zanimanja ratnika, u značajno izmijenjenim društveno-ekonomskim uslovima, sa razvojem robnonovčanih odnosa, mijenja se i ukupan vrijednosni sistem Crnogoraca, odnosno njihov odnos prema „ostalim zanimanjima“. U tom kontekstu, suprotno naslijeđenom mišljenju o vezanosti žene za kuću i poljoprivredu, neočekivano je velik broj „običnih“ žena koje su bile vlasnice trgovačkih radnji i vršile zanatske, ugostiteljske i trgovačke poslove (učestvovalе u ekonomskoj sferi) a samim tim aktivno učestvovalе u cjelokupnom društvenom i javnom životu.

Ovakav stav u radu izveden je na osnovu analize knjiga evidencije (protokola i spiskova) kao i na osnovu dokumenata koji tretiraju pojedinačne slučajeve. Na kraju, zbog svoje raritetnosti, kao prilozi su data neka dokumenta u svom integralnom obliku.

Radom se htjelo ukazati i na potrebu proučavanja te cjelovitijeg sagledavanja ove tematike.

Ključne riječi: Žena, trgovačke radnje, trgovačke dozvole, krčma (han), manufaktura, meandžija, obučarica, voćarica, butiga, obična crnogorska dobit, trgovačka, zanatska i ugostiteljska djelatnost.

**CONTRIBUTION TO STUDY OF PARTICIPATION OF WOMEN IN
ECONOMIC LIFE OF MONTENEGRO IN THE LATE XIX AND
EARLY XX CENTURY**

Abstract: *The paper, mainly based on archival material analyzed participation of women in economic activities in the Principality of Montenegro in the late 19th and early 20th century.*

Since this topic is treated slightly and sporadically in the literature, the paper wanted to point out the facts that have so far been little known and throw more light on the place and role of women in the specified period.

Namely, after the wars of liberation when the importance of soldiers profession, began to disappear in significantly altered the socio-economic conditions, development of commodity-monetary relations changes and the overall value system of the Montenegrins and their relationship towards „other occupations“.

In this context, contrary to the inherited opinion of the legacy of women's attachment to the house and Agriculture, has been unexpectedly large number of „ordinary“ women who were the owners of shops and performing craft shops, restaurants and commercial activities (participating in the economic sphere) and thus actively participated in the overall social and public life.

This attitude in the paper is performed on an analysis of book records (protocols and lists) as well as on documents dealing with individual cases. Finally, because of its rarity, in supplements some documents are given in their integral form.

The paper wanted to point out the need for more complete study and comprehensive consideration of this issue.

Key words: Woman, craft shops, trade license, inn (han), manufacture, tavern owner, shoemaker, fruit grower, butique, Montenegrin ordinary income, trade, crafts and hospitality industry.

*„Kroz veći dio istorije 'nepoznati autor' bila je žena.“
Virdžinija Vulf (1882 – 1941)*

O mnogim pitanjima iz ekonomske istorije Crne Gore s kraja XIX i početka XX vijeka napisani su značajni radovi¹ u kojima se, nažalost, ugla-

¹ Ovdje posebno mislim na: dr Mirčeta Đurović: „Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka“, Cetinje, 1958 ; dr Mirčeta Đurović: „Crnogorske finansije 1860 – 1915“, Titograd, 1960; dr Žarko Bulajić: „Agrarni odnosi u Crnoj Gori (1878 – 1912)“, Titograd, 1959 ; Branislav Marović: „Ekonomska istorija

vnom ne pominju žene ili se pak pominju samo uzgredno i sporadično. Opšte je poznato učešće žena u poljoprivredi, kao glavnoj ekonomskoj grani toga vremena, ali se veoma malo zna o njihovoj participaciji u drugim ekonomskim aktivnostima.

Istražujući arhivsku građu u fondovima Državnog arhiva Crne Gore, na druge teme, naišli smo na dokumenta koja se odnose na učešće žena u privrednom životu Crne Gore krajem XIX i početkom XX vijeka. Imajući u vidu činjenicu da ova tema nije obrađena u literaturi i svjesni potrebe da njeno cjelovitije sagledavanje čeka buduće istraživače, smatrali smo da su pronađena dokumenta vrijedna pažnje i da će se njihovom obradom dati mali doprinos u rasvjetljavanju pitanja iz ovog domena. Osim što je bila polazna osnova pri pisanju ovog rada, arhivska građa, odnosno njen sadržaj je znatnim dijelom opredijelio i njegovu koncepciju.

Zbog vrste i značaja podataka, obuhvaćena arhivska građa prezentirana je u tri dijela. Prvi dio je zasnovan na podacima koji su izvorno preuzeti, a zatim sistematizovani, iz nekoliko različitih knjiga evidencije: protokola i spiskova. Podaci iz analiziranih dokumenata uglavnom adekvatno odražavaju stvarno stanje i ne bi ih trebalo dovoditi u pitanje. Što više, njihova vrijednost, čini se, dobija na značaju zato što Crna Gora sve do 1910. godine nije imala posebno organizovanu statističku službu, ali ni tada obuhvat nije vršen prema polnoj pripadnosti. Da bi se potkrijepili stavovi doneseni na osnovu analize knjiga evidencije i upotpunila slika o učešću žena u privrednim djelatnostima, u nastavku su prezentirani podaci iz jednog broja dokumenata koji tretiraju pojedinačne slučajeve. Ova dokumenta, na neposredan ili posredan način, govore o ženama koje su imale svoje poslove ili samostalno obavljale aktivnosti u cilju sticanja prihoda, o njihovoj preduzimljivosti u zaštiti svojih interesa pred nadležnim državnim organima, ili pak o odnosu vlasti prema njima kao privrednim subjektima. Na kraju, kao prilog, navodimo nekoliko dokumenata u cjelini. Ovakvih i sličnih dokumenata koja se odnose na žene, ima relativno mali

Crne Gore“, Podgorica, 2008 ; „Razvoj turizma u Crnoj Gori u XIX i prvoj polovini XX vijeka“ : zbornik radova sa naučnog skupa, Cetinje, 1997 (U okviru naučnog skupa o turizmu u Crnoj Gori, detaljno je obrađeno ugostiteljstvo kao djelatnost u okviru turizma. Međutim, i u ovim radovima samo se uzgredno pominju žene) i dr.

broj u građi, u procesu istraživanja su teže dostupna jer su rasuta po raznim fondovima, prije svega sudskim, kao i zbog stepena sređenosti i obrađenosti ovih fondova. Osim toga, ova dokumenta su bogata različitim podacima, koji u izvornom obliku, svojim smislom, najjasnije i na neposredan način, odražavaju realnost i duh vremena, stvarajući žive slike o našim preduzimljivim i poslovnim pretkinjama.

Sa jedne strane, sadržaj analiziranih dokumenata, koja su nastala poslije oslobodilačkih ratova u značajno izmijenjenim društveno – ekonomskim uslovima, ne ide u prilog ustaljenom mišljenju o podjeli rada u Crnoj Gori, na jedino cijenjeno zanimanje ratnika i sva ostala manje vrijedna. Sa druge strane, ova dokumenta dijelom potvrđuju poznati i dosta pominjani prezrivi odnos Crnogoraca prema zanatima.² O kultu oružja i ratnika kod Crnogoraca, njihovom odnosu prema zanatima, fizičkom radu i obrađivanju zemlje, pisali su domaći i strani putopisci i naučnici (Valtazar Bogišić, Vuk Karadžić, Nićifor Dučić, Gerhard Gezeman, Pavle Rovinski i dr.). Iz njihovih radova, koji se uglavnom odnose na period do i poslije Veljeg rata, može se zaključiti, da je vjekovima ukorijenjen ratnički mentalitet Crnogoraca, bitno određivao njihov cjelokupni sistem vrijednosti: odnos prema životu i smrti, prema zanatima, muškim i ženskim poslovima, zanimanjima „više“ i „niže“ vrste i, u krajnjoj liniji, doprinosio shvatanju o opštoj podređenosti žene. Šta se dešavalo u svijesti Crnogoraca u periodu mira, kada je nestalo zanimanje ratnika, a robno-novčani odnosi sve više jačali i kako se ta činjenica manifestovala u stvarnosti? Da li se

² „Na zanat neće nigde da ga pošlje, jer to drže da je zanatlija nekakav mnogo manji čovjek nego li naiprosti Crnogorac“ (Valtazar Bogišić: „Pravni običaji u Crnoj Gori Hercegovini i Albaniji“, Titograd, 1984. str. 36); „To je bilo zato što je od prijed osim oružja Crnogorac prezirao svaki zanat i radnju, a zemlju je radio samo za nevolju, pa su i to žene radile više no muški“ (Ibidem, str. 172); „Zanatlije nema nijednoga Crnogorca, nego su zanatlije samo zagranični ljudi, osim što su kovači domaći, ali su i oni Cigani. Pravi Crnogorac prije (bi) od gladi umro nego bi učio kovati. Tek u novije vrijeme jedva je vlada nagnala djecu od najgorih nemalaca u fabriku pušaka na Rijeci. Isto je to i sa muzikašima na Cetinju. 6. Samo krčmara ima Crnogoraca, najviše po pazarima ali biva i po selima. Pače, krčmara, a i handžija i butigara ima i popova (pop Vaso i pop Vidak na Cetinje)“ (Ibidem, str. 220).

promijenio vrijednosni sistem Crnogoraca i njihov odnos prema „ostalim zanimanjima“? Upravo, ova dokumenta argumentovano svjedoče o toj promjeni, o tome da su pored krupnih trgovaca, mnoge „obične“ Crnogorke i Crnogorci bili preduzetnici i vlasnici trgovačkih radnji.³

Treba reći, glavari koji su došli na položaje ličnim ili zaslugama svojih predaka u ratovima, iskoristili su svoje privilegije i u sprezi sa državnim velikodostojnicima i suverenom postali glavni nosioci trgovačke djelatnosti, koja je ujedno postala osnovna privredna grana u tom periodu. O ulozi glavara u državnom i političkom životu Crne Gore, koja je bez sumnje bila veoma značajna, dugo je pisano uglavnom jednostrano, sa osvrtnom samo na svijetlu stranu njihove ličnosti, stvarajući od njih legende izuzetne čistote i poštenja. Dr Mirčeta Đurović u navedenom radu dokumentovano rasvjetljava kako su pojedini glavari koristili svoje privilegije za lično bogaćenje, te kao nosioci vlasti bili istovremeno i nosioci privrednog života.⁴

³ Pod terminom „trgovačka radnja“, koji je preuzet iz izvora, podrazumijeva se objekat gdje se obavlja trgovačka, ugostiteljska ili zanatska djelatnost, a češće i nekoliko njih na istom mjestu. U tekstu, ćemo kasnije navesti koje se sve vrste zanimanja i djelatnosti iz izvorima podvode pod pojmom trgovačka radnja.

⁴ Navodimo neke primjere: „Namjerno smo se zadržali baš na primjeru vojvode Marka Miljanova, kako bi se vidjelo da su se i takve slavne ličnosti bavile trgovinom i da ukažemo na neopravdanost legende koja se već ustalila u našoj literaturi, a koja nekim glavarima daje maltene nadzemaljsku čistotu.“ (M. Đurović, „Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka“, Cetinje, 1958. str. 128); „Putem trgovine i zelenašenja, a uz pomoć svog položaja, vojvoda Lazar Sočica se toliko imovinski uzdigao da je, kako se računalo, bio jedan od najbogatijih ljudi u Crnoj Gori.“ i dalje: „Treba napomenuti da isti vojvoda Lazar prije nego se zaglavario nije imao gotovo ništa. Čitavo bogatstvo je stekao otkada je postao glavar i pomoću glavarskog položaja“ (Ibidem, str. 131); „Dr Laza Kostić, koji se nekoliko godina bavio na Cetinju i dobro poznao prilike u Crnoj Gori, izjavio je jednom prilikom sljedeće: „i danas nema u Crnoj Gori nikakvog trgovačkog preduzeća u kome Knez Nikola ne bi bio tajni ortak“ (V. Đorđević : Crna Gora i Austrija 1814 – 1894, 530; vidi i Đonović Nikola: Crna Gora pre i posle ujedinjenja (Beograd 1939, 27); Ibidem, str.125; „Pored toga knjaz Nikola je učestvovao u trgovačkim poslovima na izvozu stoke i drugih proizvoda, naročito prilikom većih trgovačkih poslova.“ Ibidem, str.126;

Kratak osvrt na društveno-ekonomske prilike i potrebu donošenja prvih propisa u oblasti trgovine, zanatstva i ugostiteljstva u Crnoj Gori poslije Berlinskog kongresa

Pošto zadatak ovog rada nije da detaljnije ulazi u analizu društveno – ekonomskih prilika, radi boljeg razumijevanja dokumenata, pokušaćemo da u najkraćim crtama, dajući opšti presjek, približimo predstavu o ekonomskom stanju i privrednom razvitku Crne Gore u ovom periodu.

Pobjedonosni Velji rat s Turskom 1876-1878, donio je Crnoj Gori na Berlinskom kongresu formalno pravno priznanje nezavisnosti, više nego dvostruko teritorijalno proširenje s relativno razvijenim gradovima i izlaz na more. Dugi period mira koji je trajao sve do Balkanskih ratova 1912. godine, omogućavao je državi ekonomski i društveni prosperitet. U do tada maloj, izrazito nerazvijenoj i siromašnoj zemlji učvršćuje se centralna vlast, jačaju i šire funkcije države, uređuje državna administracija i stvara ambijent za brži ekonomski razvoj. U tom periodu Crna Gora se povezala sa Evropom različitim vrstama komunikacija. Ustanovljen je poštanski i telegrafski saobraćaj, uspostavljene su diplomatske veze, izgrađeno je nekoliko važnih kolskih puteva, prva željeznička pruga, prva pomorska luka, počeo je razvoj pomorskog saobraćaja, razvija se unutrašnja i spoljna trgovina. Krajem XIX vijeka dolazi do razvitka trgovačkog i zelanškog kapitala koji se često plasirao u osnivanje zanatskih i drugih preduzeća a kasnije banaka i štedionica po većim gradovima. Dolazi do formiranja akcionarskih društava a počinje se plasirati i inostrani kapital, u prvom redu italijanski. Ekonomski razvoj uslovljava migraciju stanovništva prema urbanim centrima,⁵ dok kasnije početkom XX vijeka ekonomska situacija

⁵ „Neposredno poslije Berlinskog kongresa Podgorica je imala ,više od 8.000 duša‘ (Glas Crnogorca, 10 februara 1879, br. 4); Nikšić je imao 4.000, Bar 6.000 (isto, 24 maja 1881, br. 21), a Ulcinj preko 5.000 stanovnika (Ljubomir Bulatović: Ulcinj, Lovčenski odjek, 1925, br. 6, 374).” M. Đurović: „Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka“ (Cetinje, 1958, str. 109); „Zajedno sa razvitkom gradova raste i gradsko stanovništvo. Tako je 1909. godine bilo ukupno 34.569 gradskih stanovnika. Iste godine Crna Gora je imala, prema popisu iz ove godine, ukupno 222. 015 stanovnika.“ (dr Žarko Bulajić: „Agrarni odnosi u Crnoj Gori (1878 – 1912)“, Podgorica, 1959, str. 16).

uzrokuje iseljavanje stanovništva prema susjednim i prekomorskim zemljama. Kao vjekovima teško pristupačnu i šire nepoznatu zemlju, iz različitih razloga Crnu Goru sve češće posjećuju stranci, naučnici različitog profila, kao i turisti. Pored ekonomskih, pokreću se i aktivnosti na podizanju nivoa obrazovanja i kvaliteta društvenog života. Crnogorsko društvo i država se razvijaju i osavremenjavaju, a ekonomske aktivnosti, funkcije i zakonitosti sve više uzimaju maha, dobijajući na važnosti i značaju. Robnonovčani odnosi zahvataju sve slojeve društva i utiču na njegovo veće raslojavanje. Ž. Bulajić kaže: „Uporedo sa razvitkom trgovine, zanatstva, izgradnjom puteva, sa porastom gradskog stanovništva i prvom pojavom industrijskih preduzeća, vršio se dalji proces klasne diferencijacije crnogorskog društva. U tom procesu se formirao jedan novi građanski stalež od trgovaca, preduzimača, kafedžija, dućandžija, zanatlija, akcionara, državnih službenika i intelektualaca....“⁶ Dakle, u poslijeratnom vremenu, u periodu više od tri desetljeća mira, stvorena su nova pokoljenja, potrebe, osećaji, čitav jedan način života drugačiji od predratnog.

U uslovima sve većeg prometa ljudi i roba, razvijanja trgovine, ugostiteljstva, zanatstva, zametaka turizma i potrebe za jedinstvenim administrativnim ustrojem i pravnim jedinstvom u međunarodno novo-priznatoj državi, državni organi odmah nakon dobijanja nezavisnosti, počinju sa stvaranjem evidencija, donose mjere i propise u cilju regulisanja odnosa i daljeg razvoja ovih oblasti.

U tom smislu skreće se pažnja na dopis koji je upravitelj Varoši Cetinje, Tomaš Vukotić, dostavio uz spisak trgovačkih radnji u ovoj varoši ministru unutrašnjih djela, vojvodi Mašu Vrbici, 1880. godine.⁷ Dokument je zanimljiv jer govori o zatečenom stanju u ovim djelatnostima, kao i o tome kako su nastajali prvi propisi poslije Berlinskog kongresa.

⁶ Dr Žarko Bulajić: Agrarni odnosi u Crnoj Gori (1878 – 1912), Podgorica, 1959, str.16.

⁷ Dopis predsjednika opštine Cetinje čini sastavni dio knjige „Spiskovi raznih trgovačkih radnji u: Cetinju, Podgorici, Rijeci Crnojevića, Spužu, Danilovgradu, Vir-Pazaru, Šavniku, Grahovu, Kolašinu, Nikšiću i krčama (hanova) po raznim plemenima“, DACG, MF II/b -160/1879 -1881. godine“, str. [35] – [37]. Knjiga je nastala povezivanjem spiskova trgovačkih radnji i popratnih pisama koje su dostavili gradski, varoški i plemenski kapetani.

Naime, upravitelj Varoši Cetinje piše: “Ja sam popisao u ovoj varoši sve one koji upražnjavaju Gostioničku, Pivničku i Krčmarsku radnju, a tako isto i sve one koji se bave trgovinom i zanatima, od čega imam čast podnijeti pod / Spisak.

Da bi se Gospodine Ministre, kao što treba i prema mogućnosti naših prilika, uredile krčme (mehane), Gostionice i Pivnice kako u prestonici tako i u svima varošima naše drage Otačbine, ja ću vam ukratko podnijeti nacrt moga skromnog mišljenja o tome, koji će vam unekoliko poslužiti kao osnova da možete G. Ministre preduzeti i izvršiti vašu namjeru po ovome predmetu kao što mi neki dan usmeno napomenuste.“

Dalje, on sugeriše da se donese Uredba - Zakon koji bi određivao “kakva treba da je Gostionica, Krčma i Pivnica, što ona mora imati, kakav prostor u sebi sadržavati“. Predlaže da se ove kategoriju u tri klase. Licima koja ispune predviđene uslove, nakon plaćanja takse državnoj kasi, Ministar unutrašnjih djela bi izdavao dozvolu. Srazmjerno potreba ma varoši odredio bi se njihov broj. Na isti način predlaže da se urede i krčme po putevima.

Za trgovačke radnje predlaže da plaćaju takse zavisno od godišnjeg obrta ili prihoda ili da se pak podijele na klase. Da bi se ustanovio godišnji obrt, misli da treba ozakoniti vođenje trgovačkih knjiga, koje bi bile ovjeravane od strane državne vlasti. Nadležne vlasti bi kontrolisale i nadzirale njihov rad, a u slučajevima kad ne bi postupale po Zakonu, izricale bi im kazne i zabranjivale rad.

Upoređivanjem ovog “nacrt” sa donešenim Zakonom o carinskim taksama na uvezenu trgovačku robu⁸ 1881. godine, očigledna je korespondencija (trgovac mora imati dozvolu od nadležnog organa, uvedena je taksa od 4% na vrijednost uvezene robe, svaki trgovac je dužan da vodi “trgovački protokol”...). Iako donešen sa ciljem da prekine stihiju koja je do tada vladala, može se reći, da je ovaj Zakon postavio osnove za razvitak trgovačkog prometa.

⁸ Branko Pavićević, Radoslav Raspopović: Crnogorski zakоници 1796 -1916, II, Podgorica 1998, str. 50 – 52.

Pregled trgovačkih radnji čije su vlasnice žene

Prvu poznatu evidenciju o trgovačkim radnjama („trgovačkim dućanima“), na teritoriji upravo međunarodno priznate države, čine spiskovi dostavljeni od gradskih, varoških i plemenskih kapetana (kapetana i upravitelja varoši) tokom 1880. i 1881. godine.⁹

Ovi spiskovi su nekompletni i nejednoobrazni, što značajno otežava obradu korišćenih podataka, smanjuje mogućnost njihovog upoređivanja, a samim tim i izvođenja zaključaka. Ako se ima na umu da je ovo vrijeme kada je tek otpočelo stvaranje cjelovite državne administracije, jasno je zašto je velika raznolikost u dostavljenim spiskovima. Kada se tome doda da su kapetani nerijetko bili nepismeni, a pisari jedva opismenjeni, ne čudi što je svaki pojedinačni spisak izraz ličnog poimanja kapetana ili pisara o „trgovačkim radnjama“. Evidentno je da su kapetani pod pojmom „trgovačka radnja“ podrazumijevali čitav spektar djelatnosti povezanih na najrazličitije načine, počev od trgovačke sa različitim artiklima, preko ugostiteljske sa različitom ponudom, do raznih vrsta zanata. Treba naglasiti da, u ovim spiskovima, različite formulacije vezane za trgovačke radnje: „ime i prezime: mehandžija, pećara, trgovaca, kafedžija, gostioničara, i zanatlija“, „ime i prezime trgovaca“, „dućani čisu“, ... ili pak prazno zaglavlje, rubrike iznad imena i prezimena, otežavaju definisanje statusa navedenih lica u odnosu na trgovačku radnju, pa se ne zna da li su ova lica samo vodila trgovačku radnju, bila njihovi vlasnici ili su pak samo posjedovali trgovačke dozvole. Ovo dovodi u pitanje korišćenje adekvatne formulacije u daljem

⁹ Spiskovi raznih trgovačkih radnji u: Cetinju, Podgorici, Rijeci Crnojevića, Spužu, Danilovgradu, Vir-Pazaru, Šavniku, Grahovu, Kolašinu, Nikšiću i krčama (hanna) po raznim plemenima, DACG, MF II/b -160/1879 -1881.

Skrećemo pažnju na jedan dokument Praviteljstvujušćeg Senata Crnogorskog i Brdskog iz 1879. godine - „Spiskovi dućana i kirija na iste u varoši Nikšić.“ Iz ovog dokumenta saznajemo da je za prvo tromjesečje od ukupno 40 vlasnika dućana (od kojih neki imaju po više dućana, pa je kirija plaćena ukupno za 55 dućana) bila i jedna žena. Naime, Velika Kontić je platila „ofit“ za jedan dućan za prvo tromjesečje 1 talijer i 3 cvancika. Isti iznos je plaćala po mjesecima zaključno sa 23 / 7 1879. godine. (Praviteljstvujušći Senat crnogorski i brdski, Načelstvo Nikšić, Spiskovi dućana i kirija na iste u varoši Nikšić, 1879, DACG, Senat br. 176 /1879.)

tekstu ili, pak, daje mogućnost jednake upotrebe u bilo kom od ovih značenja.

Na osnovu raspoloživih podataka iz ovih spiskova, sačinjen je tabelarni prikaz trgovačkih radnji po gradovima i većim mjestima, gdje su u navedenim rubrikama upisane žene, a u daljem tekstu definisane kao vlasnice trgovačkih radnji.¹⁰

TABELA br.1

Pregled trgovačkih radnji po gradovima i većim mjestima popisanih (evidentiranih) 1880. i 1881.¹¹ godine vlasnica trgovačkih radnji

„Mjesto de se vodi trgovina“	Ukupan broj trgovačkih radnji	Trgovačke radnje - dućani čije su vlasnice žene (zanimanja data u izvoru: <i>mehandžija za jela bez pića; krčma; krčme sa pivnicama; krčme s jelom i pićem; gostioničari bez jela i pića; gostionice i pivnice ujedno; samo pivnice; peći; trgovine; dućani sa cukrom, kafom, pićem i drugom raznom robom; bojadžija...</i>) ¹²
Nikšić	75	5
Podgorica	129	2
Cetinje	53	18
Spuz	9	/
Danilov Grad	28	6
Vir Pazar	22	5
Šavnik	10	/
Kolašin	44	/
Rijeka Crnojević	50	13
Bar	63	/
Grahovo	8	/

¹⁰ U ovim spiskovima imena vlasnica trgovačkih radnji su često zapisana bez prezimena, sa imenom oca ili muža, po zanatu, djelatnosti ili kakvoj odlici.

¹¹ Spiskovi raznih trgovačkih radnji u: Cetinju, Podgorici, Rijeci Crnojevića, Spuzu, Danilovgradu, Vir-Pazaru, Šavniku, Grahovu, Kolašinu, Nikšiću i krčama (hanna) po raznim plemenima, DACG, MF II/b -160/1879 -1881. godine.

Iz date tabele nameće se zaključak da je relativno veliko učešće žena u trgovačkoj, ugostiteljskoj i zanatskoj djelatnosti u periodu kada nije bilo uobičajeno da žena ima svoj posao. Nadalje, interesantno je i na prvi pogled neočekivano da je u Cetinju bilo više od 30% trgovačkih radnji čije su vlasnice bile žene, u Rijeci Crnojevića više od 25%, Vir Pazaru blizu 25%, u Danilovgradu više od 20%. Dakle, ovaj broj je zavidan, reklo bi se, čak i u poređenju sa današnjim prilikama. Ipak, pri ovakvoj konstataciji valja podsjetiti da je Crna Gora u to vrijeme bila dominantno zemljoradničko-stočarska zemlja i da je procenat gradskog u odnosu na vangradsko stanovništvo bio veoma mali. Prema popisu iz 1909. godine, gotovo tri decenije poslije prezentiranog popisa, po podacima koje navodi Ž. Bulajić, taj odnos je bio 85% seoskog i 15% gradskog stanovništva.

Iz tabele se dalje zapaža da su sa aspekta trgovine, ugostiteljstva i zanatstva odnosno ukupnog broja trgovačkih radnji, pored Cetinja, Rijeke Crnojevića, Danilovgrada i Vira, naročito značajni novooslobođeni gradovi i varoši: Nikšić, Podgorica, Kolašin, Bar i Spuž (u ovoj evidenciji nema podataka za Ulcinj). Važni privredni centri i pod turskom vlašću, ovi gradovi su, kako kaže M. Đurović „prosto promijenili čitav ambijent i unijeli novi duh u crnogorsku privredu, naročito u trgovinu.“¹² Kao što se iz tabele vidi, svaki novooslobođeni grad pojedinačno, ima značajan broj trgovačkih radnji. Međutim, takođe se vidi da u nekim od ovih gradova nema žena vlasnica, dok se u Podgorici i Nikšiću sudeći prema imenima radi o hrišćankama. Ovo bi se moglo shvatiti kao posljedica činjenice da se radi o sredinama koje su i prije i odmah po Veljem ratu bile naseljene dominantno muslimanskim stanovništvom, te u islamskoj kulturi poznatim odnosom prema javnom angažovanju žena.

Iako bi bilo interesantno saznati broj žena koje su bile vlasnice „krčama (hanova)“¹³ po plemenskim kapetanijama, iz ovih spiskova to nije

¹² M.Đurović : Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka, Cetinje, 1958, str. 135.

¹³ „Hanovi će biti ugostiteljsko – turistički objekti, obično uz saobraćajnice, smješteni van naseljenih mjesta, u kojima se pored hrane i pića, pa i mogućnosti za kupovinu pojedinih trgovačkih artikala, moglo dobiti i prenoćište.“ (Luka Milunović: Značaj i funkcija hanova, u „Razvoj turizma u Crnoj Gori u XIX i prvoj polovini XX vijeka“, Cetinje, 1997, str. 193);

moguće ustanoviti jer ne sadrže imena vlasnika, već samo „koliko u kojoj kapetaniji ima krčama i đe se koja nalazi“. ¹⁴ Ipak, na osnovu pojedinačnih dokumenata o kojima će biti riječi u nastavku rada, zaključujemo da i u ruralnim sredinama, gdje je tradicionalizam bio jači, nije bila rijetkost da krčme i hanovi budu u vlasništvu žena. O tome nam na indirektan način govori predmet pred Knjaževskim Oblasnim sudom u Cetinju oko zaostavštine Višnje Turove. „Rečena Višnja imala je neku sumu novaca od postojbine iz prvog doma, a naslijedila je cijelu imovinu potonjega muža Tura Vukića i držala je han u Buronje gdje je zaradila lijepu sumu novaca. No kako nije imala ništa od poroda bez ove tri unuke...“ ¹⁵ Osim pojedinačnih dokumenata, i u zapisima putopisaca nalazimo dosta imena žena vezano za krčme, hanove i gostionice ili se pak pominju muž i žena kao krčmar i krčmarica. ¹⁶ Tako je Ludvig Kuba, koji se u Crnoj Gori bavio melografisanjem ili zapisivanjem narodnih melodija, budući da je bio i slikar, ostavio pored većeg broja radova i dva crteža krčmarica, koji čitaocu pružaju sveobuhvatniju sliku žene tog zanimanja. Poseban problem za sve strance predstavljala je činjenica da Crna Gora u to vrijeme nije imala svoj novac. Opisujući događaje koje je imao oko razmjene novca Kuba komentariše: „U ovako raznorodnim odnosima je primjetno da je naplaćivanje u hanovima upravo najinteresantniji trenutak, posebno ako to obavlja žena, koja nije vična matematičkoj umjetnosti“ ¹⁷

“Pravilnik o hanovima“ donijelo je Ministarstvo unutrašnjih djela 1905. godine. Pravilnik definiše i kategoriše objekte i uslove za pružanje usluga na vangradskom području Crne Gore. Interesantan je član 18 ovog Pravilnika koji govori da pravo na “upražnjavanje hanske radnje” mogu steći “kako muška tako i ženska lica.” Do donošenja Pravilnika o hanovima termini han i krčma su često upotrebljavani za iste objekte, tako da sam naziv ne znači precizno utvrđenu djelatnost.

¹⁴ Ova dokumenta su obrađena u odeljku „Žena u zaštiti poslovnih interesa“ (Nikola P. Rajković : Isprave crnogorskih sudova (1879 – 1899), Podgorica, 1998. str.105; DACG, KAC, br. 88 / 1897; DACG, KALj, br. 10 / 1909; DACG, KALj, br. 405 /1904; DACG, KADr, br. 3 /17 /1912.

¹⁵ DACG, KALj, br. 10 / 1909.

¹⁶ Slike 1 i 2 preuzete su iz knjige Ludviga Kube: U Crnoj Gori, Podgorica, 1996, str. 46 i str. 269.

¹⁷ Ludvig Kuba : U Crnoj Gori, Podgorica, 1996, str. 254.

Marica Đurova, krčmarica na Bukovici

Sa učvršćivanjem državne vlasti, Ministarstvo finansija je po svojoj funkciji nastavilo sa vođenjem evidencije izdatih trgovačkih dozvola. Na osnovu sačuvane arhivske građe, broj i imena lica, kojima je izdata dozvola za držanje „trgovačkih radnji“ mogu se kontinuirano pratiti od 1881. sve do 1903. godine.

TABELA br.2

Pregled izdatih trgovačkih dozvola ženama po mjestima za period
1881-1903

Godina	Ukupan broj izdatih trgovačkih dozvola	Broj dozvola izdatih ženama	“kakvu trgovinu” (broj izdatih dozvola u zagradi)	“Mjesto đe se vodi trgovina”
1881	785	31	-manufaktura (2) -razne stvari, sitnice (3) - meandžija, meandžija (3) - krčmar(ica)(11) - obućarica (12)	-Rijeka Crnojevića (2) -Cetinje(1); Kolašin (1); Danilovgrad (1) -Nikšić (1); Podgorica (2) -Podgorica(5);Rijeka Crnojevića(6) -Rijeka Crnojevića (12)
1882	212	9	-razne robe(1) -obuće i sitnice(1) - krčmar (2) - opančarica, obućarica (5)	- Žabljak (1) - Cetinje (1) - Dobrsko Selo (1); Danilov Grad (1) - Vir Pazar (2); Rijeka Crnojevića (3)
1883	497	14	- mehandžija (1) - obućarica (1) - voćarica (1) - krčmar(ica) (11)	- Rijeka Crnojevića (1) -Rijeka Crnojevića (1) - Cetinje (1) -Resna (1); Seljani (1); Simunja (1); Podgorica (1); Cetinje (7)
1884	158	8	- razna roba (1) - krčmarica (7)	-Vir Pazar (1) - Nikšić (1); Spuž (1); Žabljak (2); Cetinje (3)
1885	148	3	- razne stvari (1) - meandžija (2)	- Bar (1) - Nikšić (2)
1886	117	3	- mehandžija (1) - krčmar (1) - obućarica (1)	- Nikšić (1) - Cetinje (1) - Cetinje (1)
1887	135	2	- razno (2)	- Cetinje (2)
1888	138	2	- razno (1) - krčmar(ica) (1)	- Cetinje (1) - Cetinje (1)

1889	136	3	- krčmar(ica) (3)	- Cetinje (1) - Nikšić (2)
1890	159	/		
1891	129	7	- gostionica (1) - razno (1) - krčma (5)	- Cetinje (1) - Andrijevića (1) - Cetinje (2); Žabljak (1); Vranjina (1); Dodoši (1)
1892	173	5	- krčma (1) - kafana (1) - gostione (3)	- Cetinje (1) - Vir Pazar (1) - Cetinje (3)
1893	145	/		
1894	109	5	- trgovac (2) - krčmar(ica) (3)	- Nikšić (1); Cetinje (1); - Cetinje (1); Nikšić (1); Bistrica (1)
1895	115	2	- krčmarica (2)	- Cetinje (1) - Podgorica (1)
1896	94	2	- mehandžija (1) - krčmarica (1)	- Nikšić (1) - Rijeka Crnojevića (1)
1897	174	1	- krčmar (1)	Rijeka Crnojevića (1)
1898	179	5	- razno (1) - krčmar (4)	- Cetinje (1) - Nikšić (1); Cetinje (3)
1899	66	/		
1900	28	/		
1901	36	1	- trgovac (1)	Grahovo (1)
1902	8	/		
1903	5	/		

Kako se može vidjeti iz date tabele, tokom vremena, u periodu poslije Berlinskog kongresa pa sve do kraja XIX vijeka, raste ukupan broj izdatih trgovačkih dozvola. U istom periodu, s izuzetkom 1890. i 1893. godine, raste i broj dozvola izdatih ženama. U prvim godinama XX vijeka vidi se da opada ukupan broj izdatih dozvola, kao i dozvola izdatih ženama. Takođe je uočljivo da su za prve tri posmatrane godine najveće cifre, kako za ukupan broj tako i za broj dozvola izdatih ženama. To se može objasniti, sa jedne strane, novonastalom situacijom poslije oslobodilačkih ratova i nastojanjima državnih organa da se uvede red u ovoj oblasti postupkom evidentiranja i, s druge strane, zamahom u otvaranju novih radnji. Pri tom

treba imati u vidu da se broj izdatih trgovačkih dozvola ne odnosi samo na novoizdate, već se preko protokola u kojima su evidentirane prate kako one za novootvorene radnje, tako i one u slučajevima promjene vlasnika ili promjene dozvole.

Iz tabele još možemo zaključiti da je u analiziranom periodu od svih većih mjesta i gradova u Cetinju bilo najviše žena koje su bile vlasnice ugostiteljskih objekata. Ovo je razumljivo ako se zna da je Cetinje, osim što je bilo prijestonica, glavni administrativni centar i važno središte privrednog i kulturnog života, krajem XIX i početkom XX vijeka, postalo i najvažnije turističko središte Crne Gore. Neprestano širenje mreže privatnih ugostiteljskih objekata i cijelog sistema podrške u potpunosti se uklapa u logiku razvoja privrednog i društvenog života grada, pa je pored hotela Velike Lokande (vl. V. Vuletića) i drugog koji je vodila porodica Rajnvajn, broj gostionica i kafana u periodu od 1881. do 1902. narastao na 69. Od ovog broja, kako govore podaci iz tabele, broj vlasnica gostionica i kafana bio je 26, dakle blizu 40%. „Pored pomenutih ugostiteljskih objekata, postojalo je ‘stotina kafana, kafanica, krčmi, mehana’ - tako reći, ‘svaka druga-treća kuća je bila krčma ili krčmica’, koje su daleko zaostajale ‘od najobičnijih kafana u svijetu!’“ Slobodno tumačeći navedeni citat, vjerovatno se radilo o velikom broju privremenih dućana otvorenih za razne prilike ili onih koji su radili bez oficijelne dozvole, tzv. „divlje kafane“. Evo što o Cetinju tih godina, kaže L. Kuba: „Po završetku posljednjeg rata stigli su i konzuli velikih sila, koji su ranije svoje funkcije obavljali u Dubrovniku. Novi politički život uslovio je podizanje mnoštva vrlo lijepih jednospratnih zgrada. Posjete radoznalih stranaca i povećana prometnost ulice uslovili su otvaranje velikog broja gostionica (u tim gostionicama toči se veoma dobro pivo, ¼ l za 12 kr.). Mnogi, koji su dolazili iz svih krajeva na Cetinje zbog sređivanja administrativnih poslova ili posjete knjazu, stvorili su mogućnost otvaranja brojnih dućana u kojima se danas mogu, pored najšireg izbora potrošne robe, nabaviti i raznovrsni luksuzni proizvodi (npr. prekrasne dječje igračke). Dodajmo svemu tome škole, znatno povećan broj činovnika i uvećanu blagodat Crne Gore uopšte, pa slobodno možemo Cetinje nazvati naprednim djetetom, koje jača i raste kao da hoće da nadoknadi svoju raniju učmalost.“

Cetinje: Kafane u Katunskoj ulici, danas Njegoševa

Poznato je da je pored Cetinja, Rijeka Crnojevića bila važno privredno središte. Pazar na Rijeci Crnojevića je bio jedan od najvećih i najvažnijih u to vrijeme, jer se najveći dio robne razmjene u Crnoj Gori vršio baš na njemu. Na ovom pazaru srijetali su se trgovci iz Podgorice, Katunske, Riječke Lješanske i Crmničke nahije sa robama domaće proizvodnje, s jedne strane, i iz Skadra i Kotora sa proizvodima turske i austrijske privrede, sa druge strane. U analiziranom periodu, kao što vidimo iz tabele, bilo je 9 žena koje su bile vlasnice ugostiteljskih objekata. Osim što je bio glavni Pazar, u Rijeci Crnojevića je bilo najviše zanatlija, „više nego u svim drugim mjestima u Crnoj Gori.“ U uslovima nerazvijene privrede i opšteg siromaštva, koji su vladali u Crnoj Gori prije i poslije rata 1878. godine, siromašno stanovništvo je svoje skromne potrebe za zanatskim proizvodima i uslugama u najvećem obimu zadovoljavalo u domaćoj radinosti. Djelove pokućstva, uglavnom od drveta, izrađivali su muškarci, dok su djelove obuće i odjeće od životinjskih sirovina pravile žene. Otuda ne čudi što u periodu, obuhvaćenom ovom analizom, ima 12 radnji „obučarica“ u Rijeci Crnojevića.

Iz analiziranih evidencija još saznajemo da su vlasnice "trgovinskih radnji" bile porijeklom uglavnom iz obližnjih mjesta, osim po jedna vlasnica iz: Kotora, Austrije i Trsta. Od 12 "obučarica" njih 11 su rodom iz Dobrskog Sela, dok je jedna iz Jankovića, obližnjih sela pokraj Rijeke Crnojevića.

Žena u zaštiti poslovnih interesa

Nakon prikaza podataka sistematizovanih iz jednog dijela arhivske građe i izvedenih odgovarajućih, reklo bi se, opštih zaključaka, u nastavku se kroz dokumenta koja se odnose na pojedinačne slučajeve ilustruju problemi sa kojima su se suočavale žene u poslovnim odnosima toga doba i način na koji su štatile svoje interese. Uglavnom se radi o tužbama žena pred nadležnim sudskim organima, koje se odnose na naplate dugova proizašlih iz obavljanja privrednih i drugih djelatnosti ili dužničkih, dužničko – povjerilačkih, ortačkih i drugih odnosa. Pojedina dokumenta govore u prilog Bogišićevoj konstataciji o radu sudova: „I sam je sud strog, pa se može dogoditi da će mu i tigre s kuće prodat da dug plate.“

Iako u radu tretiramo period poslije oslobodilačkih ratova smatram da će biti interesantno da skrenem pažnju i na dva dokumenta iz 1877. godine.

U dopisu Senata kapetanu popu Peru Piletiću kaže se:

„Marica je pozajmila nekijema ljudima nekoliko para na običnu Crnogorsku dobit. Kada je bio rok ove dobiti isti dužnici molili su i kumili Maricu da im imanje njihovo za tu dobit ne prodaje no da je u glavnu ostavi obećavajućijo na te kao i na prve dobit predavati. Ti su ljudi radili o prevari počem danas Marici nehoće dobit na dobit predavati ali to im tako ne može ostati, no neka svaki Marici dobit preda na sve one pare koje joj duguju – a za glavnu skužavaće se pošlje.“

Marija Markova s Ljubotinja dostavlja Velikom Sudu spisak onih koji su joj dužni „iz velike svite gospodarske kao krčmarici velikog Štaba“

Veliki Sud šalje Kapetanu Radovanu Markoviću, Stijena „daviju G. Marice Piletića i Milana Miloševa okolo međusobne trgovine to jest Marica je dala Milovanu u trgovinu 360. talijera a Milovan da radi sa ovijema

parama i da podijele dobit na pola.....Marica se žali na Milovana da nema čistoga računa od njega za sebe to ćete Vi G. Kapetane pregledat za sve što se tiče ovoga da sve prečistite i uredite čistim i jasnim načinom.“

Veliki Sud u dopisu Okružnom sudu u Nikšiću piše: „Stane Jovova podnijela je u ovaj sud neku priznanicu Marka Čvorovića u kojoj joj duguje u cvanc. tal. 15. i u kojoj piše da je rok bijo vasiljevdan...naredite dotičnom Kap. da to odma izmiri njenom opunomoćeniku koji nosi priznanicu istog.“

Kapetan Ceklinski dostavlja Okružnom sudu Rijeka daviju između Milice Jovana Jovićeвића i Mitra Dajova Šofranca, „odnosno račune od troška te je Mitar trošijo u Milice zdruštvom“.

Opštinski sud u Nikšiću traži od Kapetana Ceklinske Kapetanije, Ilije Lopičića, da Pera Milova Mihaljevića iz te kapetanije pošalje u sud, ili da od njega naplati f. 4. 22 novčića, koje je potrošio kod tužilje Gorde Dobrske.

Predsjednik opštine Rijeka traži od Kapetana Dobrske Kapetanije, Marka Pejanovića, da od Madžara Andrina Sjekloće, iz te kapetanije, naplati fiorina 45 u kojoj vrednosti je ponio robe iz „butige G – de Ande Milove Kraljević“

Jane Mihova, krčmarica sa Rijeke, traži preko Kapetanskog suda u Ljubotinju, od „podkomandijera Andrije Drecuna fiorina sedam“.

Na kraju, nakon navedenih pojedinačnih primjera koji govore o zaštiti interesa žena kao pravnih subjekata slijedi interesantan primjer o nametnutim obavezama vlasnicima ugostiteljskih objekata od strane vlasti. Naime, Senat naređuje Kapetanu Peru Nikolinu s Rijeke „da namjesti devojkicu ... koja je pogriješila ...i da ta krčmarica pazi da nebi dijete udavila“. Zapravo, u slučajevima kad plemenski kapetan ne može naći „zaklon zatrudnjelaj u kakvoj drugoj pouzdanoj kući“ praksa je bila da je uz saglasnost više vlasti smjesti u najbliži han ili krčmu uz obavezu nadoknade troškova. Riječi „da ta krčmarica pazi da nebi dijete udavila“ upućuju na mogući slučaj čedomorstva, ali i na društvenu obavezu pojedinaca, u ovom slučaju krčmarice, u patrijahalnoj zajednici.

Krčmarica Divna Radisavova u Lijevoj Rijeci

* * *

Dokumenta u prilogu, data su u izvornom obliku, zato što obiljem zanimljivih podataka najbolje ilustruju čitaocu duh vremena u kome su nastali i na taj način upotpunjuju do sada stečenu sliku o učešću žena u privredi toga doba.

Posebno skrećemo pažnju na „Zapisnik od 11. maja 1912. godine, sastavljen u Kapetanskom sudu u Šavniku o preslušanju Gospave Karove Pavića, trgovca u Šavniku.“ Navedeni zapisnik je samo jedan od devet, tom prilikom sačinjenih zapisnika, a vezanih za kontrolu poslovanja. Upoređujući podatke iz ovih devet zapisnika, koji dovoljno dobro ilustruju stanje u ovoj oblasti, zaključuje se da je i pored nastojanja državnih organa da administrativnim i upravnim mjerama regulišu odnose i omoguće dalji razvoj trgovine, zanatstva i ugostiteljstva, ova oblast ostala dugo neuređena. Od devet kontrolisanih trgovaca, izvjesna Gospava ima dozvolu izdatu od strane Ministarstva finansija 1881. godine na ime njenog muža; jedan trgovac ima dozvolu izdatu 1882. godine na ime njegovog oca; i jedan dozvolu izdatu 1884. godine na ime njegovog brata. Ostalih šest trgovaca nemaju dozvole. Na pitanje „imateli dozvolu za trgovačku radnju“, odnosno „jesili tražio odobrenje od nadležnih vlasti za obavljanje trgovačke radnje“ izjavljuju: „nemam“; „nemam, niti mi je bilo poznato da je potrebita“; „ja neznam bez Alekse, a mislim da ima“ [Aleksa je ortak]; „data mi je dozvola kad sam obavljao radnju u Nikšiću, koju sam sa sobom donio u Šavnika, te se i sada nalazi kod mene, a druge nemam niti mi je davata od kako sam preša u Šavnik, niti mi je ko zatraživao, te sam mislio da mi nije druga ni potrebita.“; „tražio sam od kapetana – našto mi je odgovorio – da radnju obavljam kao i drugi, govoreći da dozvolu nema da mi dadne.“; „nijesam, niti mi je ko sprečavao, ni pitao šta ću raditi.“ Na pitanje: „Pošto je stupio Pravilnik o hanovima, jesili tražio dozvolu od Obl. Uprave za kafansku radnju“, trojica odgovaraju da nijesu jer im to nije bilo jasno.

Dalje, na pitanje „kakvu radnju upražnjavate“, odgovori su sljedeći: „držao sam manufakturnu radnju, i primao sam na kvartir, a u isto držao

sam i krčmarsku radnju ...sad upražnjavam kafansku i hansku radnju“; „manufaktursku i krčmarsku radnju“; „manufaktursku i krčmarsku radnju, kao i monopol duhana“; „kafansku radnju“; „manufakturu i krčmarsku radnju“; „manufaktursku i krčmarsku – pa sam otvorio hansku radnju...“; „kafansku docnije manufaktursku radnju ...“; „najprije jednu godinu kafansku radnju, poslije dućan sam otvorio, tvrdu robu i piće“; „manufaktursku i krčmarsku radnju (mješovitu trgovinu)..dalje sada radim i pećarsku radnju (imam peć za ljeba).“

Kao što se može vidjeti iz Zapisnika, termin trgovačka radnja, isto kao i u evidencijama sačinjenim prije trideset godina, i dalje podrazumijeva: ili pojedinačno obavljanje trgovačke, ugostiteljske i zanatske djelatnosti ili još češće nekoliko njih zajedno.

Nije nezanimljiva činjenica da o načelnoj ravnopravnosti muškaraca i žena u djelatnostima trgovine, ugostiteljstva i zanatstva govore odredbe akata „Pravila Društva za pomaganje trgovačke i zanatske djelatnosti u Crnoj Gori“ iz 1903. godine i „Pravilnik o hanovima“ iz 1905. godine (čl. 6: „Član društva može biti svako pošteno lice, bez razlike pola i položaja“; čl.18: Pravo na „upražnjavanje hanske radnje“ mogu steći „kako muška tako i ženska lica“).

Namjera ovog rada nije davanje šire analize razvitka trgovine, zanatstva i ugostiteljstva tokom naznačenog perioda, već samo da ukaže na neke podatke koji govore o značajnom učešću i doprinosu žena u razvitku ovih djelatnosti. Arhivska građa koja je obuhvaćena radom pruža činjenice koje su do sada malo poznate i reklo bi se iznenađujuće, u odnosu na naslijeđenu predstavu o ženi u crnogorskom patrijarhalnom društvu i tradicionalnim pravilima života. Saznaje se da su neke vrste trgovine i zanata, kao i veliki broj ugostiteljskih objekata dobrim dijelom bili vezani za žene, te da je broj „nepoznatih autora“ i „običnih“, hrabrih i slobodoumnih žena bio značajan na putu opšteg razvoja crnogorskog društva. Na osnovu svega izloženog i neporecive tvrdnje da su trgovci bili nosioci čitavog privrednog života po gradovima i najznačajniji faktor u razvitku novih varoši, a ugostiteljski objekti i zanatske radnje opšte poznata

mjesta u kojima se odvijao intenzivan društveni i javni život, izvjesno je, da su žene imale značajnog udjela u prosperitetu cjelokupnog društvenog života toga perioda. Smatrajući da ekonomska nezavisnost pretpostavlja i veću slobodu, ovo su činjenice koje bacaju više svjetlosti na žensku slobodu i lični život u patrijahalnom društvu, što svakako bitno mijenja ustaljenu predstavu o Crnogorki u pretprošlom vijeku. Nadam se, da će izloženo, osim što će pružiti potpuniju sliku o ulozi žena u privrednom životu, doprinijeti i svestranijem sagledavanju opšteg društvenog položaja žene u periodu u kojem je zaostala privreda determinisala čitav društveni život.

Čini se, da učešće žena u ovoj oblasti još uvijek čeka na proučavanje, a ekonomska prošlost Crne Gore na cjelovito sagledavanje.

Prilozi:

Gospodinu V. Đ Ceroviću

U mjestu

Davija Vidosave žene Janka Čarbice sa Jevtom Nikolićem odnosno globe radi nekih pločah.

Janko muž Vidosave Čarbice priča: Vidosava je trgovala istinito sa građanima za vrijeme rata, ali je svakome oprošćeno ko god je prodava prije dolazka Popa Filipa a iste su kanice kupljene prije dolaska Popa Filipa. Zato što Jevto traži na moju ženu globu ja ju je ne priznajem niti za to mislim pošto je Gospodar oprostio a prije dolaska Popa Filipa kupila ih je.-

Jevto Nikolić priča:

Ja ka svakome tako ni Vidosavi nijesam uzeo globe za prodaju do dolaska Popa Filipa ali kako sam svakome uzima po dolasku Popa Filipa tako sam i Vidosavi koja je neprestano trgovala sa građanima uzeo kanice koje je kupila. Ista ih nije hćela dati, ja sam je metnuo u tavicu, i ona je utekla na Cetinje i ondašnji Senat mi je pisao kako glasi da kanice ne uzimam no ako zaslužuje globu da se naplati %

Ja kad sam na Cetinje predavao račune ja sam u protokol zaveo njenu globu od 20 t. i podmirio ih, zato sad od iste tražim te 20 tal. koje sam V. Ceroviću podmirio.

Presuda

Ovaj sud dosuđuje, da ako je Vidosava kupila kanice prije dolaska Popa Filipa to da Jevto Nikolić nema pravo tražit 20 tal. Ako uzbude Vidosava kupila kanice po dolasku Popa Filipa da plati 20 tal. Vidosava.

Pošto sada nema svjedoka koji bi mogao tačno osvjedočiti to neka se zakune Janko s braćom ili da nađe istinitog svjedoka koji bi se zakleo kako je prije dolaska Popa Filipa kupila Vidosava Kanice.

Ako se Janko s bratom zakune to Jevto neka traži od države ili od koga ima pomenute 20 tal.

Ne mogu bez protokola znati za pare iz Evta zato odobravam osudu
Ok. Suda

Nikšić, 18 / 4 V. Cerović

Slavni Veliki Sude!

Pokorno podpisata usudih se podnijeti Vam ovu tužbu iz sledećih uzroka na pandure ove Varoši.

Ima punih 8 godina od kad mi duguje Krstinja Jevtova 20 t. koja mi je davala svake godine dobit.

Ja sam radi mojih dužnika morala iste pare skužavat, što sam učinjela putem suda pošto nije hćela inače.

Skuđala mi je Uprava ove Varoši pomenuti novac i to pošto je roku prošla vada od 5 mjeseca i od istijeh novaca uzeli talijer jedan i 16 novčića za njihovu putninu – što se mene čini krivo da ja plaćam putninu a ne dužnik od koga sam više puta iskala – čega radi sam prinuđena obratiti se tome Slavnome Velikome Sudu.

Pokorna Stane Ma. Martinović

Cetinje 2 / 5 84.

Knja. Crnog. Visokom Ministarstvu Unutrašnjih Djela
Gospodinu Ministru i Predsjedniku Državnog Savjeta

\Najpokornije podpisata siromašica podnosim Vam žalbu protivu G – na Kap. Pera Uskokovića koime primorava, nepravičnim sudom da mu dam kruna 10. za globu što je svratila kao putnica u moj han i počinula 3 dana i platila mi trošak kao poštena đevojka? G. Kap. upitao je ovu đevojku imali knjižice od službe a ona mu je odgovorila nijesam došla ovde da služim no idem doma u Kuće svojoj kući a da mi je potrebita knjižica a ja bi je mogla odma dobiti knjižicu. Pošto G. Kap. nemoga ništa rečenoj putnici to mene ljutu sirotu osudi da mu dam za putnicu kruna 10. a mene se kriva do Vas Gospodine Božo! i do Milostivog Pravednog Gospodara! Dati mu zbog časne i poštene đevojke ovu globu pošto čini mi se poštenim putnicima putom se niđe ne zatvaraju vrata pošto imam 1. sina na koga se mogu zakleti da rečena putnica nije učinila nikakvi nered pa što sirota mogu biti kriva pošto je sud !nije proćerao niti su bile sudske naredbe da rečenu putnicu ne smije niko puštati u kuću pa da sam sudsku naredbu prestupila dala bi sirota globu ovu bez riječi. Nebi vi činila dosadu! A kad nijesam kriva ništa, imam nad u boga i u Vas dobri Gospodine Božo! Da ćete me od velike mrzice osloboditi G - na Kap. Pera koi njegovom mrzicom namjerava, da mi siroti on zatvori, da nemam o čem izdržavati slijepu staricu od 86. god. i 1. djetića u školi a svega imanja nemamo ništa do po motike zemlje i ovo malo kuće na kraj puta u Lješansku nahiju pa sam sirota utekla Bogu i Vama od nasilja G. Kap. koi je poslao kmeta da se naplati od mene a ja sam ovamo pobjegla a kmet je ostao da se namiruje u kuću. A ja molim do pravoga suda! da me oslobodite pa što me pravi Sud! Okrivi podpanuću svakoj krivici jer neću biti kriva kod pravog Suda! Suviše polažem zakletvu na moga sina i na mene i moga domaćina da nije ni u čemu stvar no što me mrzi G. Kap. Pero! Pa stoga kod mrzice ne mogu imati pravicu pa stogaj sirota molim da me od G. Kap. oslobodite za ovo i ubuduće dok me pravi sud! S njim presudi.

Ponizna siromašica Stana Bajova Moračanina iz Lješanske nahije
Cetinje 7 / 9 . 1904.

Zapisnik

Od 11. maja 1912. godine, sastavljen u Kapetanskom sudu u Šavniku
o preslušanju Gospave Karove Pavića, trgovca u Šavniku

Od kada obavljate radnju u Šavniku?
Od 1876. godine.

Imateli dozvolu za vašu radnju?
Imam koju Vam i podnosim, (dozvola data od strane Ministarstva
Finansija, na firmu mog domaćina Kara Pavića, da trgujemo u Šavniku
raznu trgovinu – 3. avgusta 1881. god broj 611.)

Kakvu ste radnju upražnjavali?
Manufaktursku i krčmarsku radnju vazde smo obavljali, (mješovitu
trgovinu) koje i sada upražnjavamo. Dalje sada radim i pećarsku radnju
(imam peć za ljeba).

Jeli vam odvojena Manufakturska radnja od krčmarske, a tako i
pekarska od jedne i druge?

Nije odvojena, no ujedno Manufakturska i krčmarska radnja - a peć
je odvojena u jedan budžak pored kuće, ali pošto nije u licu pjace, to i ljeb
donosim u dućan, i u istom ga rasprodajem.

Jeli tvoja kuća u kojoj obavljaš radnju?
Jest moja.

Šta držite sad od robe?
Postava, borgeta, vunice, kapa, i drugih sitnica koje je seljaku od
potrebe – obuće, kafe, cukra, rakije šljive i špirituše i to sasvijem malo, a
tako i medovine, - ljeba s peći.

Pošto prodavate raznu robu postav, borget i drugo?
Prodajem prema kupnje – po računu, kako mi more podnijeti.

Pošto prodavate kilo ljeba s peći?

Kad je jeftinije žito i brašno prodavam kilo ljeba od 30 – do 32. pare, a danas ga prodavam kilo po 36. para, pošto je skupo žito i brašno, te se prema skupoće i upravljam.

Držiteli koga na kvartir?

Ne nikad nikoga.

Jesili tražila odobrenje od nadležnih vlasti, za obavljanje krčmarske i pekarske radnje?

Nijesam, pošto sam imala dozvolu od Ministarstva, za raznu trgovinu.

Jesili kada napuštala trgovačku radnju?

Nijesam nikada.

Pošto je stupio Pravilnik o hanovima, jesili tražila dozvolu od Oblasne uprave za hansku radnju i pekarsku?

Nijesam, pošto sam imala dozvolu – pa sam mislila da mi nije druga ni potrebita.

Imатели mjera i kakvih, jesuli vam uvijek pravilne?

Decimar veliki i tereziju malu, vazda su mi mjere prave.

Jesili kada kažnjavata za trgovačku radnju?

Nijesam nikad.

Plaćатели redovno sve državne dažbine, na trgovinsku radnju i pekarsku?

Plaćam vazde, koliko zatraže i kako zatraže, prema zahtjeva uprave carinarnice.

Pregled

Kuća u kojoj obavlja trgovinsku radnju nalazi se na dva boja – dobro i od tvrdog materijala urađena, i tiglom pokrivena, - Na gornjem boju pet odjeljenja i pod krov dva - služi za domaću familiju. Na donjem tri odjeljenja,

dva ofitana, a jedan za trgovinu iste. Pored iste kuće – nalazi se jedna kuća na kraj varoši ofitana, a tako i pred kućom nalazi se jedna uska kuća, ofitana neka odjeljenja a neka nijesu. Čistoća dobra.

Zaključeno i potpisano:
Djel. Pisar Dim. Jauković

Po pročitaju:
Gospava Pavića

Kap. Đoko Poleksić

Velimir VUJAČIĆ

UČEŠĆE RUDOLFA VALDECA NA CRNOGORSKIM SVEČANOSTIMA 1910. GODINE

Sažetak: U radu je dat sažet prikaz gostovanja hrvatskih umjetnika na jubilarnim svečanostima 1910. Rudolf Mosinger, Rudolf Valdec, Dragutin Šimić, Fran Serafim Vilhar-Kalski i Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište su svojim stvaralačkim duhom i pregnućem ostavili duboke tragove na raznim poljima kulturnog tkiva dvaju naroda.

U radu je nešto veća pažnja posvećena djelatnosti hrvatskog skulptora i medaljera Rudolfa Valdeca, jer je plaketa povodom pedesetogodišnjice vladavine kralja Nikole i zlatne svadbe kraljevskog para ocijenjena kao jedno od njegovih najboljih ostvarenja na ovom polju. Dat je koncizan prikaz Valdeca kao medaljera.

Ključne riječi: Plaketa, medaljer, jubilarne svečanosti 1910, pedesetogodišnjica braka, kralj Nikola, kraljica Milena

PARTICIPATION OF RUDOLF VALDEC IN MONTENEGRIN'S CEREMONIES IN 1910

Abstract: The paper gives a brief summary of the visits of Croatian artists at the jubilee festivities, in 1910. Rudolf Mosinger, Rudolf Valdec, Dragutin Simic, Fran-Kalški Vilhar Seraphim and the Royal Croatian theater with their creative spirit and endeavors have left indelible mark on various areas of cultural tissue of the two peoples.

The paper pays slightly more attention to the activities of the Croatian sculptor and medalist Valdec Rudolf, because the plaque on the occasion of the fiftieth reign of King Nicholas and the golden wedding of the royal couple rated as one of his best works in this field. It's been given a concise view of Valdec in the role of medalist.

Keywords: *plaque, medalist, 50th anniversary celebrations in 1910, golden wedding, King Nikola, Queen Milena*

U mozaiku crnogorskog kulturnog nasljeđa tokom XIX, na naročito na početku XX vijeka, sudjelovale brojne i istaknute ličnosti iz drugih zemalja i naroda, pa i iz Hrvatske. Dugotrajno prisustvo tih duhovnih poslenika u političkom, društvenom, ekonomskom, a naročito u kulturnom životu Crne Gore umnogome je uticalo na stvaranje ukupne kulturološke slike Crnogoraca. Brojni pojedinci, a ponekad i određene skupine ljudi iz hrvatskog naroda, došli su u novo, njima samo donekle blisko, ali velikim dijelom po ambijetalnosti, jeziku, kulturi, etici, obredima i običajima, sasvim novo socio-etničko i demografsko kulturno okruženje. Upravo takve ličnosti iz Hrvatske ostavile su značajne tragove na raznim poljima društvenog tkiva crnogorskog naroda: humanističkim i prirodnim naukama, književnosti, umjetnosti, školstvu, ustrojstvu državnih ustanova, izdavačkoj djelatnosti, publicistici, graditeljstvu, vjerskim ustanovama i kulturi uopšte.

Najintenzivniji zamah tih veza odigrao se za vrijeme vladavine dinastije Petrović-Njegoš, sve do propasti crnogorske države početkom XX vijeka. Zahvaljujući velikom ugledu Petra II Petrovića Njegoša i atraktivnosti zemlje kojom je vladao, Crna Gora postaje interesantna za mnoge evropske naučnike i umjetnike, pa i za intelektualce iz Hrvatske. Ti odnosi dostižu vrhunac tokom duge vladavine knjaza i kralja Nilole Petrovića (1841-1921). Veza kralja Nikole sa ličnostima iz Hrvatske uglavnom su tekle u dva smjera. Prvi je intenzivna i duga saradnja sa Josipom Jurajem Štrosmajerom, uglavnom vezana za Konkordat, dok je drugi smjer dovođenje iz Hrvatske u Crnu Goru ne samo umjetnika raznih profila nego i školovanih ljudi, koji su pokrivali visoke položaje u prosvjeti, graditeljstvu, upravnim službama, poljoprivredi i dr. S obzirom na širinu i razuđenost ovih odnosa, heterogenost građe razasute po brojnim izvorima, ovom prilikom zadržaćemo se samo na boravak hrvatskih umjetnika za vrijeme jubilarnih svečanosti 1910. godine.

Međutim, kako je proglašenje Crne Gore za kraljevinu, obilježavanje pedesetogodišnjice vladavine kralja Nikole i zlatna svadba kraljevskog para predstavlja, po mišljenju mnogih istraživača, najznačajniji događaj u novijoj istoriji naše države, potrebno se, makar u najkraćim crtama, podsjetiti

na pomenute svečanosti. Tom prilikom Crna Gora je značajno ojačala svoje pozicije u međunarodnim odnosima i stekla svojevrsan politički kapital koji je mogao biti od značaja za njen budući razvoj. U sredstvima informisanja tog vremena, širom Evrope, a i drugih kontinenata, opširno se piše o pregalaštvu crnogorskog naroda, koji vjekovima drži zublju slobode na Balkanu. Najviši predstavnici evropskog javnog i političkog života – carevi, kraljevi, predsjednici vlada i ministri, književnici, naučnici i umjetnici – iskazuju priznanje, pa i divljenje crnogorskoj državi i njenom suverenu.

Odluka knjaza Nikole da se proglasi za kralja, a Crna Gora uzdigne na stepen kraljevine, značila je, kako je crnogorski suveren to u više navrata isticao, samo obnavljanje starog crnogorskog kraljevstva. „Duboki su temelji“, kaže na jednom mjestu kralj Nikola, „ovoj obnovljenoj Kraljevini našoj. Oni silaze do nekadašnjih zetskih kraljeva Vojislava, Mihaila i Bodina. Vrijeme je rušilo samo ono, što je nad zemljom bilo, ali što je izidano bilo u njoj i što je usađeno bilo u srcima slobodnih gorštaka ovih planina, to ni jedan silnik, koji je na našu Otadžbinu nasrtao, nije mogao porušiti. Na tom dubokom temelju počeli smo mi zidati, i danas evo staroga Kraljevstva našeg opet da blista pod suncem nebeskim“.¹ Ova odluka dobila je punu podršku, tako da su kraljevsku titulu crnogorskom suverenu priznale sve evropske države. To se manifestovalo čestitkama svih evropskih suverena i vlada, ličnim prisustvom izaslanika sa većine evropskih dvorova i dolaskom flota velikih sila u slobodne crnogorske vode. Prvu posjetu Crnoj Gori i čestitke knjazu Nikoli učinila je, još krajem 1909.godine, francuska flota što je na Cetinju označeno kao veliki politički trijumf. Time je, u stvari, inaugurisan „novi međunarodni položaj slovenske Knjaževine, koji proizilazi iz ukinuća Berlinskog ugovora, koji zabranjivaše pristup ratnim brodovima u crnogorske vode“.² Neposredno pred jubilarne svečanosti u slobodne crnogorske vode uplovile su i flote drugih evropskih država: Austro-Ugarske, Italije, Rusije, Turske i Grčke.

Jubilarne svečanosti su dobile izuzetnu važnost dolaskom na Cetinje visokih gostiju, predstavnika gotovo svih evropskih dvorova. Prvi od stranih

¹ „Cetinjski vjesnik“, 28. VII 1910, br. 60.

² „Glas Crnogorca“, 9. I 1910, br. 2

vladara, koji je čestitao kralju Nikoli jubilej, bio je rumunski kralj Karol. Rumunsku delegaciju predvodio je general Budisteanu, predsjednik Senata. Uslijedili su dolasci velikog vojvode Adolfa Fridriha, prijestolonasljednika Meklenburg – Strelica, Hilmi-paše, velikog vezira, izaslanika sultana Abdul Hamida. Neposredno pred svečanost, u crnogorsku prijestonicu doputovali su bugarski kralj Ferdinand sa prijestolonasljednikom knezom Borisom, italijanski kralj Viktor Emanuel III i kraljica Jelena, knjaginjica Jelena od Srbije, njihova imperatorska veličanstva veliki knez Petar Nikolajević Romanov i velika knjaginja Milica, knez Franc Jozef Batenberg sa suprugom Anom i srpski prijestolonasljednik knez Aleksandar Karađorđević.

Za razliku od ranijih dinastičkih svečanosti, jubilej pedesetogodišnjice vladavine kralja Nikole i zlatne svadbe kraljevskog para pripremao se kao nesvakidašnji događaj. Pripreme za proslavu otpočele su znatno ranije iz bojazni da zbog kratkoće vremena nešto ostane neurađeno. Organizacija čitave proslave povjerena je posebno za to formiranom Odboru, sastavljenom od uglednih ličnosti, na čelu sa mitropolitom Mitrofanom Banom.

Uprkos brojnim teškoćama, među kojima su najvažnije bile finansijske, pripreme za svečanost tekle su u najboljem redu prije svega zahvaljujući radu Centralnog odbora za proslavu. Iz sačuvanih zapisnika Odbora, vidi se da su problemi rješavani odlučno i, s obzirom na oskudna sredstva – efikasno. Sjednice su održavane redovno, ponekad dva puta sedmično, a pred samu proslavu svakodnevno.

Najvažnija stvar u organizaciji čitave proslave bila je u želji da se gosti što bolje dočekaju. Na jubilarnim svečanostima očekivan je veliki broj gostiju iz zemlje i inostranstva. Gotovo svi evropski dvorovi poslali su na Cetinje svoje predstavnike, a crnogorska prijestonica tih dana je bila gotovo zatrpana specijalnim izvještačima, reporterima i fotografima iz gotovo čitave Evrope. Prema svjedočenju jednog savremenika na Cetinju je tokom jubilarnih svečanosti boravilo oko 28000 ljudi.³ U zemlji gdje je tek zaživljavao automobilski saobraćaj, gdje se uglavnom putovalo na karocama i konjima, nije lako bilo dočekati toliki broj gostiju. Ipak, zahvaljujući, prije

³ Komarčić Mil. L., Na Adriju..., sa Beogradskim pevačkim društvom kroz Bosnu, Hercegovinu Crnu Goru i Dalmatinsko primorje, Putničke beleške, Beograd, 1911.

svega, radu Odbora za proslavu svi problemi su riješeni na najbolji mogući način.

Budući da su na jubilarnim svečanostima očekivani brojni gosti iz zemlje i inostranstva, uređenju crnogorske prijestonice poklonjena je velika pažnja. Nastojalo se da Cetinje, svečano iskićeno, sa novim električnim osvjetljenjem, ostavi što ljepši utisak na posjetioce. Proslava je iskorišćena za završetak radova na nekim značajnijim građevinama na Cetinju. Za ovu priliku vladarska rezidencija podvrgnuta je opsežnom obnavljanju. Događen je ulazni trijem, a namještaj u prostorijama za stanovanje popunjen je i obnovljen. Sve odaje su snabdjevene parketom, a zidovi su prekriveni slikama, prizorima iz istorije ili portretima evropskih vladara i istaknutih ličnosti iz kuće Petrovića. Istovremeno, završeni su radovi na Domu knjaževske vlade. Dočaravajući Cetinje, jedan savremenik ovako je opisao pomenuto zdanje: „Nu, najlepší utisak pravi novi Vladin dom. Ta zgrada je tih dana tek dovršena i u nju će se smestiti odeljenja svih ministarstava i narodne skupštine. Dom je dvospratan u vidu kvadrata. Na taj način dvorište je u sredini i na sve četiri strane zatvoreno zgradom. Na Dom je Crna Gora utrošila milion kruna“. Samo za izradu slika u Velikom salonu (danas sala Crnojevića) utrošeno je 16000 perpera.⁴

Za svečanosti, crnogorska prijestonica bila je okićena cvijećem, zastavama, inicijalima i slikama kraljevskog para. Na početku i kraju glavne ulice postavljeni su slavoluci. Uveča je proslava uveličana novim električnim osvjetljenjem, svečanom iluminacijom u svim djelovima grada. Nezapamćeno pompezna svečanost krunisanja kralja Nikole ostavila je dubok utisak ne samo na crnogorski narod nego i na prisutne goste i političare.

Da bi se svečanost u cijeloj zemlji odvijala po jednom planu, u svim gradovima, varošima, plemenima, pa čak i po selima formirani su posebni odbori sa zadatkom da se staraju da što više stanovništva uzme učešća na proslavi. U to doba nije se mogla izdati naredba koja bi se lakše sprovela u djelo, naime da čitava Crna Gora uzme učešća u proslavi. I da bi izvršenje ove naredbe u cjelosti bilo sprovedeno u život, u gotovo svim crnogorskim

⁴ Državni arhiv Crne Gore, MFG, f. 373, 10. avgust 1910, bez broja.

gradovima podignuti su slavluci iskićeni cvijećem, zastavama i slikama kraljevskog para. Pored toga, proslava je bila prilika da mnoge institucije i pojedinci, uz izraze simpatija i vjernosti, obasipaju kralja Nikolu vrijednim poklonima. Ali, taj izliv osjećanja, koji su mnogi članovi Centralnog odbora označili pretjeranim, prinudio je samog kralja da naredi: „da neće ovom prilikom primati nikakvih darova, koji bi bili skopčani sa ma kakvim materijalnim žrtvama, pa makar se to sastojalo u priložima za kakve god dobrotvorne cijelji, koje bi se u to ime činile“.⁵

Povodom jubilarних svečanosti, evropski dvorovi obasuli su crnogorsku vladarsku porodicu mnogobrojnim poklonima. Kralj i njegova porodica odlikovani su najvećim evropskim odlikovanjima. Pored toga, kralj Nikola proizveden je u čin feldmaršala ruske armije, prijestolonasljednik Danilo u generala, princ Mirko u potpukovnika, a princ Petar u poručnika. Slične počasti su učinjene od strane Kraljevine Srbije.

Iz svega navedenog vidi se da je proslava pedesetogodišnjice vladavine kralja Nikole, zlatne svadbe kraljevskog para i proglašenje Crne Gore za kraljevinu, jedan od najznačajnijih događaja u crnogorskoj istoriji. Odgovarajući na zlonamjerne primjedbe nekih sredstava informisanja iz susjedstva, „Glas Crnogorca“ objavio je sljedeći komentar:

„...A tek koliko smo dobili moralno!

O svečanostima nam se pružila prilika, i da vidimo kako se na strani gleda na Kralja Gospodara i na Crnu Goru.

I ako smo još unaprijed uvjereni bili da će rezultat po nas biti vrlo povoljan, ni iz bliza sanjali nijesmo, da će se najveći evropski dvorovi i najuglednija evropska štampa izraziti o Kralju Gospodaru, nama i našoj zemlji onako laskavo, onako prelijepo, onako oduševljeno i zanosno.

Kralj Velike Britanije naziva ga: „gospodine Moj brate i rođake“, predstavljajući mu se kao „dobar brat i rođak“. Austrijski car naziva ga dobrim prijateljem, isporučujući mu osjećanja iskrenog prijateljstva i poštovanja. Njemački car mu izražava svoje potpuno visokopoštovanje. Predsjednik francuske republike naziva ga „premilim velikim prijateljem“, isporučujući mu svoje visoko poštovanje i trajno prijateljstvo, a predsjednik Saveznih

⁵ Ibidem, UD, f. 98, 27. VIII 1910, bez broja.

Država Amerike naziva ga „Velikim i dobrim prijateljem“, uvjeravajući ga u prijateljstvo Vlade i naroda Saveznih Država, kao i njihovih dobrih želja za njegovu sreću.

A kad se pogledaju najveći i najugledniji evropski i američki listovi, vidjeće se najljepše, najlaskavije ocjene o životu i radu Kralja Gospodara i o Crnoj Gori, koja, zahvaljujući njemu i njegovom mudrom držanju, uživa na strani glas kao još rijetko koja balkanska država.

Svečanosti su bile i prošle. One su ostavile na nas duboke utiske, od kojih su mnogi neizgladivi.

I po toku i po načinu izvođenja mi njima možemo biti zadovoljni, kao što smo zadovoljni i sa onijem što su nam one donijele. Te su dobiti tako velike, tako dragocjene, da ne bi bilo pretjerano ako bi se reklo: sve i da nijesmo imali uzroka za njih, trebalo ih je stvoriti, samo da dočekamo ono što smo dočekali“.⁶

Tokom jubilarnih svečanosti, na Cetinju je zapaženo prisustvo mnogobrojnih afirmisanih umjetnika, slikara, vajara, književnika, inače veoma poznatih ličnosti u kulturnoj javnosti svojih država. Posebno za ovu priliku organizovana je italijanska izložba umjetnosti, industrije i poljoprivrede. U isto vrijeme na Cetinju je gostovalo nekoliko kulturno-istorijskih društava. Pored cetinjskih, na svečanostima su angažovana: „Beogradsko pevačko društvo“, pod rukovodstvom Stevana Stojanovića Mokranjca, te domaća: „Branko“ iz Podgorice, „Bratimstvo“ iz Bara i „Zahumlje“ iz Nikšića, kao i četiri muzičko-instrumentalna sastava. Na svečanostima su boravili i mnogobrojni fotografi, saradnici vodećih evropskih ilustrovanih časopisa. Tako je Kamilo Otolengi iz Torina zatražio dozvolu „da snimi za bioskop svečanosti jubileja“; fotograf Valter Tauš iz Sarajeva da snimi udarne događaje sa svečanosti, dok je: g. Smodlaka, fotograf iz Kotora, pozvat

⁶ „Cetinjski vjesnik“, br. 69, 28. Avgust 1910. Opširnije o svečanostima: Velimir Vujačić: *Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910*, Cetinje, 2010; Državni arhiv Crne Gore, *Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910*, Zbornik dokumenata, Cetinje 2010, priređivači: Velimir Vujačić, Luka Milunović, Srđan Pejović i Stevan Radunović; Kapičić-Dragičević Anđe: *Jubilej 1910 : pedesetogodišnjica vladavine kralja Nikole 1860-1910*, Cetinje, 1989.

na Cetinje po najvišem nalogu da snimi nekolike slike Nj. Kr. V. Knjaza Gospodara“. Njihovi snimci, objavljeni u mnogim evropskim listovima, predstavljaju značajna svjedočanstva o Crnoj Gori tog vremena. Pored samih svečanosti, svojim kamerama bilježili su egzotičnu ljepotu pejzaža, živopisno odjeveno stanovništvo i prizore iz svakodnevnog života.

Značajan doprinos na ovom polju dali su umjetnici iz Hrvatske. Prije svega, Rudolf Monsinger, poznati zagrebački fotograf, koga je crnogorska vlada angažovala da snimi sve važnije događaje vezane za svečanost. Mosinger je rođen u Varaždinu 1865. godine. Fotografsko obrazovanje stekao je kod dr Jozefa Sekeljija, jednog od najuglednijih bečkih fotografa, u periodu između 1885. i 1887. godine. Iz istraživanja Periša Lainovića i Srđana Pejovića vidi se da je Mosinger, po završetku školovanja, u Varaždinu otvorio fotografsku radnju, a nešto kasnije i atelje u Rogaškoj Slatini. Za relativno kratko vrijeme, postao je veoma popularan, pa ga ondašnja hrvatska štampa karakteriše kao jednog od najboljih fotografa u zemlji. Njegovom ugledu umnogome je doprinijelo fotografisanje nadvojvode Josifa i njegove pratnje prilikom vojne vježbe, održane u Pečuju 1892. godine. Mosinger je od samog nadvojvode dobio pohvalne ocjene za svoj rad, a izrađene fotografije je sa ponosom držao u svom ateljeu.⁷

Agilan kao fotograf, pratio je savremene standarde u korišćenju fotografskih tehnika: albuminijske, platinotipijske, kromofotografske i plemenite štampe. Pomenute tehnike koristio je prilikom izrade fotografija za izložbu „Salona Ulrih“ održanu 1911. godine. Izlagao je i na „Međunarodnoj fotografskoj izložbi Hrvatskog društva umjetnosti“, održanoj 1913. godine u prostorijama Muzeja za umjetnost i obrt. Na izložbi je učestvovalo 59 umjetnika iz Austro-Ugarske, Njemačke, Italije, Engleske i Rusije. U vezi sa Mosingerom, karakteristično je sljedeće mišljenje: „Malo je fotografa u povijesti hrvatske fotografije koji su tako hrabro kročili novim prostorima i propitivali granice svojih osobnih i profesionalnih mogućnosti i mogućnosti sredine u kojoj su djelovali kao što je to svojedobno činio varaždinski i zagrebački fotograf Rudolf Mosinger“.

⁷ Periša Lainović, Srđan Pejović: *O radu Rudolfa Mosingera u Crnoj Gori*, Arhivski zapisi, br. 1-2/2006, Cetinje.

Nije, dakle, slučajno, da je crnogorska vlada angažovala Mosingera kao glavnog fotografa na jubilarnim svečanostima. Nema sumnje, odgovornim ličnostima u Crnoj Gori bio je dobro poznat Mosingerov renome kao fotografa. Stvaralački potencijal, bogata imaginacija, spretnost oka i plemenitost duha, koje je Mosinger posjedovao i demonstrirao u svom radu, uz izuzetne reference njegovog „Svjetlotiskarskog zavoda“, bili su dovoljna preporuka za njegovo angažovanje na jubilarnim svečanostima. Ako se tome dodaju mogućnosti koje je „Svjetlotiskarski zavod „imao na raspolaganju, kao i bogato iskustvo u fotografisanju, ne samo portreta već i pejzaža, onda je jasno da je poziv koji mu je uputio Centralni odbor za proslavu prirodan slijed pažljivog izbora najpogodnije ličnosti, koja je bila u stanju da zadovolji potrebe naručioca u pogledu obilježavanja velikog jubileja. Na sjednici Centralnog odbora, održanoj 27. aprila 1910. godine, kojoj je prisustvovao i sam Mosinger sa svojim asistentom, raspravljalo se o tome „...kako da se izradi album Vladalačkog doma i drugi albumi pojedinih izgleda i drugih istorijski važnih mjesta u Crnoj Gori, kao i to da g. Mosinger u pratnji jednog od članova Odbora ili druge podesne za to osobe, proputuje kroz Crnu Goru, radi snimanja pojedinih izgleda i mjesta“.

Rezultat impozantnog Mosingerovog crnogorskog opusa je, pored ostalog, i luksuzan album „Vladalačka kuća Petrović-Njegoš“, sa reprodukcijama svih vladara iz kuće Petrovića i fotografijama djece, zetova i unučadi kralja Nikole. Iz istraživanja Maje Dragičević, kustosa u Muzeju kralja Nikole, vidi se da je Mosinger izradio i album „Slike iz Crne Gore“, u kome su prikazani crnogorski predjeli i njene starine. Riječ je o 32 fotografije na kojima su prikazana značajna mjesta u Crnoj Gori (Duklja, Obod, Žabljak, Rijeka Crnojevića, Cetinje, Bar itd.), i mnogi kulturno-istorijski spomenici (Cetinjski manastir, Manastir Morača i dvorci članova vladajuće porodice). Panoramu Skadarskog jezera sa Pavlove strane, Mosinger je iskoristio za naslovnu stranu Albuma.⁸ Od posebnog značaja je ciklus od 25 kolor razglednice sa crnogorskim motivima rađenih u dvobojnom svjetlotisku. „Firma R. Mosingera iz Zagreba, koja je radila

⁸ Maja Dragičević: *Jubilej 1910. Godine kroz fotografske albume iz Muzeja kralja Nikole*, Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore, nova serija, knj. III, Cetinje, 2007.

albume, pružila je u ovim djelima puno nacionalnih i kulturno-istorijskih motiva“, zabilježeno je u „Glasu Crnogorca“.

Pored navedenih, Mosinger je bio angažovan i još na nekim poslovima u Crnoj Gori. Iz studije Maje Dragičević vidi se da je Mosinger, pored poslova oko jubilarnih svečanosti, bio angažovan i na drugim projektima: izradi štambilja, vinjeta, 200 karata u litografiji, koverata, čestitki za Novu godinu, 18 300 vizit karata za kralja Nikolu. P. Lainović i S. Pejović su objavili podatak da je Mosingerov „Svjetlotiskarski zavod“ štampao i akcije za Narodnu banku Kraljevine Crne Gore. Ovo je, ujedno, jedina serija koju je emitovala Narodna banka Kraljevine Crne Gore dok se nalazila u Baru. Akcije, nominalne vrijednosti 100 perpera u zlatu, višebojne su, a za motiv imaju Barsku luku i Stari Bar. Ukupna emisija ovih akcija bila je pet miliona perpera.⁹

U Mosingerovom „Svjetlotiskarskom zavodu“ izrađene su i diplome za prvu generaciju maturanata Cetinjske gimnazije.

Malo je poznato da je za proslavu jubileja bila predviđena jedna posebna serija poštanskih maraka. Po preporuci mitropolita Mitrofana Bana, predsjednika Centralnog odbora, štamparija Rudolfa Mosingera dobila je nalog za izradu jubilarnih maraka. Komisija, određena da odredi nacрте maraka, predložila je sljedeće eseje: „Mačevanje“ od Paje Jovanovića, luku Bar, „Ranjeni Crnogorac“ od Čermaka, kralj Nikola na konju i dopojasni portret kralja Nikole. Predviđeno je da se marke izrade u svjetlotisku u jednoj ili dvije boje (okvir u jednoj, a marke u drugoj boji). Iz nepoznatih razloga ovaj posao nije realizovan. Postoje, ipak, otisci u raznim bojama, rezani i zupčani.¹⁰

U svojoj iscrpnoj i na dokumentima rađenoj studiji o Mosingeru, P. Lainović i S. Pejović, donose, pozivajući se na Maju Alilović, kustosa u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt, nesumnjivog autoriteta u ovoj oblasti, malo poznati podatak da se za pojavu ovog umjetnika vezuju i počeci hrvatske kinematografije. „Svega deset mjeseci poslije projekcije filmova braće Lumeiere, u Zagrebu je 1896. godine, u dvorani ‘Kola’, organizovana prva javna projekcija „živućih fotografija“, zašto su zaslužni Mosinger

⁹ Op. Cit, str. 223.

¹⁰ Velimir Vujačić: *Crnogorska pošta i poštanske marke*, Cetinje, 2002.

i Breyer, što ih svrstava među pionire hrvatske filmske industrije. Nakon Zagreba filmovi su, u istoj organizaciji, prikazivani u Karlovcu i Varaždinu“, tvrde pomenuti autori.¹¹

Sasvim je izvjesno da je Rudolf Mosinger snimio film o jubilarnim svečanostima 1910. godine. Iz zapisnika sa XXVIII sjednice Centralnog odbora, održane 16. maja 1910. godine vidi se da je povodom Mosingerovog prijedloga „...od 1. ovog mjeseca odnosno kinematografskih snimanja Jubilarnih svečanosti, riješio:

Da se usvoji g. Mosingerov prijedlog s tim da ga g. Serdar Janko Vukotić podnese knj. Vladi na odobrenje“.¹²

Još jedan fotograf iz Hrvatske učestvovao je na jubilarnim svečanostima 1910. godine. Riječ je o Dragutinu Šimiću, fotografu Hrvatskog kraljevskog kazališta. Šimić je izradio album u kome se, pored afiša, nalaze devet fotografija sa scenama iz predstave „Balkanska carica“, koju je zagrebački teatar izveo na Cetinju za vrijeme jubilarnih svečanosti. Uz vijest da je Šimić ovaj album poklonio kralju Nikoli, „Glas Crnogorca“ napominje da je crnogorski suveren odlikovao zagrebačkog fotografa zlatnom medaljom za revnost.

Album, u luksuznim koricama od svilene tkanine sadrži, pored plakata-afiša predstave na zakoričenoj strani i posvete kralju Nikoli na prvom listu, devet kartonskih stranica (23,3 x 17,2) sa ivicama u boji zlata na kojima su fotosi. Između stranica sa fotografijama je fini zaštitni papir. Na fotografijama su predstavljeni:

1. Josip Štefanec (Stanko)
2. Bogumila Vilhar (Danica)
3. Andrija Fijan (knez Dean), te šest scena sa predstave:
4. Stanko i Danica,
5. Stanko i Ibrahim-aga,
6. Guslar, sluge i Stanko pred šatorom,

¹¹ P. Lainović, S. Pejović, op. cit. str. 57.

¹² Dacg, MS, Zapisnik sa XXVIII sjednice Centralnog odbora, 16. V 1910; objavljeno u: Obnova..., Zbornik dokumenata.

7. Sukob Stanka i kneza Deana,
8. Starac proriče iz mačeva,
9. Danica na bojnem polju poslije bitke.¹³

U vrijeme privođenja kraju priprema za velike jubilarne svečanosti, ugledni hrvatski kompozitor i horovođa Franjo (Fran) Serafin Vilhar-Kalski (Postojna, 5. januar 1852 - Zagreb, 4. mart 1928) obratio se kralju Nikoli sljedećim pismom: „Za proslavu 50 godišnjice Vašeg Kraljevskog Visočanstva napisah predigru Vašoj krasnoj „Balkanskoj carici“. Djelo mi je vanredno uspjelo te je napisano na motivu Vaše velebne pjesme „Onam’ onamo“. Naravno, kompozicija je posvećena kralju-pjesniku: „Usudih se ovo djelo posvetiti Vašem kraljevskom Visočanstvu nadajući se, da će Vaše Visočanstvo milostivo primiti ovo moje djelo“ - piše Vilhar. Hrvatski kompozitor je, očigledno, vrlo dobro obaviješten o stvaralaštvu kralja Nikole i odnosu javnosti prema njegovim djelima, pa svoju kompoziciju povezuje sa, u to vrijeme, dva najpopularnija literarna ostvarenja crnogorskog suverena - pjesmu „Onam’ onamo“ i dramu u stihu „Balkanska Carica“.

Iz istraživanja Luke I. Milunovića, zaslužnog istraživača kulturno-istorijske prošlosti Crne Gore, vidi se da su veze hrvatskog kompozitora F. S. Vilhara-Kalskog, „jednog od najizrazitijih predstavnika nacionalnog smjera na prelazu u XX stoljeće“, sa Cetinjem bile duboke i mnogostruke. Pomenuti autor je objavio podatak da je „Glas Crnogorca“, u broju od 10. Jula 1888. godine, u rubrici „Umjetnost“, objavio opširan „poziv“ koji potpisuje Vilhar. U njemu se hrvatski kompozitor obraća rodoljubima, prijateljski ih pozivajući na pretplatu za svoje novo djelo – treću knjigu svojih kompozicija „koju kanim u kratko vrijeme objaviti“ (cijena 2 fforina).

U najavljenoj Vilharovoj zbirci sabrane su 24 kompozicije koje predstavljaju, kako sam autor kaže „opširno i raznovrsno gradivo“, koje će „zanimati svakoga koji se bavi glazbom i pjevanjem“. Dalje, autor upoznaje crnogorsku javnost sa sadržajem publikacije i daje osnovne podatke o svim kompozicijama. Publikaciju će sačinjavati 15 kompozicija za hor

¹³ Milunović, Luka I: *Gostovanje Kraljevskog zemaljskog hrvatskog kazališta*, Arhivski zapisi, br. III/2000, Cetinje.

(мушки и мјеšoviti), dok je, od devet preostalih, pet komponovano za vokalno izvođenje (4 za jedan glas i 1 za dvoglas) uz pratnju na klaviru, a četiri samo za instrumentalno izvođenje.¹⁴

Za naša istraživanja od izuzetnog značaja su dvije kompozicije, kojima se, prema najavljenom sadržaju, otvara i zatvara Vilharova zbirka. Prva je kompozicija „Guslam (J. Sundečić) za muški hor“, dok je posljednja „Predigra k Balkanskoj Carici (Nikola I) za orkestar, priređena za glasovir (četvororučno)“. Za motive ostalih kompozicija u zbirci uzeti su, pored autorovih, tekstovi: S. Gregorića, A. Aškerca, A. Šenoe, J. Gundulića, M. Vilhara, A. Funteka, A. Harambašića i L. Vukelića.

Kao posebnu publikaciju, Vilhar je objavio svoju kompoziciju „Kolo. Jugoslavjanski narodni ples u slavu presretnog vjenčanja Njezine Svjetlosti Knjaginje Milice Petrović-Njegoš sa Njegovim Carskim Visočanstvom Petrom Nikolajevićem“. Vjenčanje, koje se odigralo 1899. godine, po značaju prevazilazi porodično slavlje, jer je, povezujući direktnim rodbinskim vezama Petroviće sa Romanovima, znatno učvrstilo autoritet knjaza Nikole I na evropskim dvorovima. Vilharov doprinos promociji ovog slavlja i važnog dinastičko-političkog čina svakako nije mogao ostati nezapažen na crnogorskom dvoru. Uostalom, primjerak ovog Vilharovog rada, na čijim koricama su državni grbovi Crne Gore i Rusije, čuva se u Dvorskoj biblioteci na Cetinju.

Krajem jula 1896. godine, u vrijeme proslave jubileja dvjestagodišnjice dinastije Petrović-Njegoš, F. S. Vilhar ponovo dobija pismo sa Cetinja. Lični knjažev sekretar, konte dr Lujo Vojnović, obavijestio je hrvatskog kompozitora o izvanrednoj počasti, učinjenoj od strane crnogorskog dvora, na inicijativu koju je, uz poslate kompozicije, pokrenuo Vilhar. U pomenutom pismu konte Vojnović obavještava Vilhara: „Na odgovor Vašem cijenjenom pismu od minulog mjeseca čast mi je priopćiti Vam da je Nj. V. Moj Uzvišeni Gospodar, priznajući Vaše odlične zasluge na polju nacionalne muzike, blagoizvolio odlikovati Vas viteškim Krstom Ordena Knjaza Danila“. Zahvaljujući na dobijenoj kompoziciji, Vojnović čestita

¹⁴ Ibidem, Prepiska F. S. Vilhara-Kalskog sa crnogorskim dvorom, CANU, Glasnik Odjeljenja umjetnosti, knj. 28/ 2010, Podgorica.

Vilharu na odlikovanju i saopštava da će diplomu i znak ordena poslati odmah po obavljenim formalnostima u skladu sa međudržavnim ugovorom koji u ovom domenu ima Crna Gora sa Austro-Ugarskom.

U vrijeme jubilarnih svečanosti 1910. godine, kompozitor Franjo Serafin nije, međutim, bio jedini član porodice Vilhar koji je gostovao na Cetinju. Tokom avgusta 1910. godine, o čemu će iscrpnije biti riječi, u pozorištu Zetski dom dio svog repertoara prikazalo je Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište iz Zagreba. Za crnogorsku javnost svakao je najinteresantnije bilo izvođenje „Balkanske carice“. Ulogu Danice, glavnog lika u knjaževnoj drami, tumačila je Bogumila Vilhar, kćerka kompozitora Franja Serafina. O tome hrvatski kompozitor, u već pomenutom pismu knjazu Nikoli, kaže sljedeće: „Vrlo se radujem, što ću imati čast, pokloniti se prigodom proslave Vašem Visočanstvu zajedno sa svojom kćerkom Bogumilom, koja glumi naslovnu ulogu u Vašoj „Balkanskoj carici“.

Ovo pismo, uz lijepu želju za crnogorskog suverena i njegovu porodicu, hrvatski kompozitor završava sljedećim riječima: „Bog poživi i zaštititi Vaše Kraljevsko Visočanstvo! Vaš posve odani sluga F. S. Vilhar-Kalski hrvatski skladatelj, vitez reda Danila I“.

Ubrzo po prispjeću pisma na Cetinje, uslijedio je odgovor „hrvatskom skladatelju“. Međutim, o mogućoj audijenciji kod kralje Nikole I nije bilo ni riječi. To je razumnjivo ako se ima u vidu činjenica da je u to vrijeme sa crnogorskog dvora poslat veliki broj pisama, kao odgovora na brojne čestitke koje su stizale kralju Nikoli. Te odgovore je, naravno, uz saglasnost sa „najvišeg mjesta“, obično potpisivao ađutant, dežurni oficir, ili maršal dvora. Evo i odgovora na Vilharovo pismo-čestitku: „Njegovo Veličanstvo, Kralj Nikola I blagoizvolio je narediti mi da Vam srdačno zahvalim na napisanoj predigri ‘Balkanske carice’ po motivu pjesme „Onam’, onamo“. Izvršajući ovim vrlo rado naređenja Gospodarova ja Vas, molim poštovani Gospodine, da izvolite primiti uvjerenja o mom odličnom poštovanju“. Odgovor kompozitoru Vilharu potpisao je Slavo Ramadanović, tada vršilac dužnosti maršala dvora.¹⁵

¹⁵ Ibidem.

Velike jubilarne svečanosti bile su povod da na Cetinju, tokom avgusta 1910. godine, gostuje jedno od najboljih pozorišnih grupa sa južnoslovenskog područja - „Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište“ iz Zagreba. Krajem jula 1910. godine, crnogorska štampa je najavila dolazak Hrvatskog kazališta i početak prikazivanja predstava. „Bratsko hrvatsko pozorište iz Zagreba želeći uveličati sjaj Jubilarnih svetkovina, sporazumjelo se sa upravom našega pozorišta za jedno odulje gostovanje na Cetinju. Danas možemo sa najvećim zadovoljstvom javiti, da nas do dolaska naše mile braće dijeli prekratko vrijeme. Njihova otadžbina, kolijevka tolikih velikana, koji su propovijedali najužu zajednicu srpsko-hrvatsku, šalje braći svojoj pod Lovćenom i Durmitorom mezimče svoje, ponos svoj – hrvatsku Taliju. Ona dolazi kao poklonik zaslugama i veličini našega uzvišenog vladaoca, koji je od uvijek bio najveći i najbliži brat hrvatskome narodu, i koji je svojim bliskim vezama sa blaženopočivšim Vladikom i Mecenom Štrosmajerom unaprijedio čistotu naših uzajamnih odnosa. Dolaskom hrvatskog pozorišta ukazana je bratska pažnja onoj zemlji junaka, koju mi s ponosom nazivamo svojom, a kojoj široki strani svijet odaje na svakom koraku zasluženu čast i priznanje.

Zagrebačko pozorište dolazi sa čitavim svojim personalom (40 lica) 11. avgusta, te će se zadržati u nas za vrijeme Jubilarnih svečanosti davši u svemu 6 odabranih predstava.

Pozdravljajući braću Hrvate, Mi ne sumnjamo da će im naša otadžbina zasvjedočiti svu ljubav, počast i srdačnost. Dobro nam došli¹⁶.

Naveden je i repertoar: konte Ivo Vojnović - „Ekvinocij“, drama u 4 čina; Robert de Flers i de Caillovet - „Buridanov magarac“, komedija u 3 čina; Hugo von Hofmannsthal (po Sofoklu) – Elektra“; Alfredo Testom – Ono nešto (Quel non so she...), komedija u 3 čina; Sem Benelli – „Bezdušna šala“, dramska pjesma u 4 čina i Vilijem Šekspir – „Hamlet“, tragedija u 5 činova.

Uz najavu repertoara hrvatske drame, u crnogorskoj štampi je objavljeno da će ulaznice za predstave biti u prodaji od 1. avgusta (cijene u abonmanu: gornje lože 20 perpera, donje 14, parter I 4, a parter II 3

¹⁶ Luka Milunović, Gostovanje..., str.62; „Glas Crnogorca“, 15. VIII 1910, br. 35.

perpera). Svečanoj predstavi, premijeri „Balkanske carice“, zakazanoj za najsvečaniji dan, 15.(28) avgust, uz naročite pozivnice prisustvovali su zvanični državni uzvanici. Na afišu za ovu svečanu predstavu su objavljene cijene ulaznica, koje su, iako već visoke (20 perpera je jedan napoleon u zlatu), uvećane na blizu 50% u odnosu na ostali dio repertoara.

Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište otpočelo je gostovanje na Cetinju 13.(26) avgusta, Vojnovićevom dramom „Ekvinocij“, da bi narednog dana nastavilo „Bezdušnom šalom“ Sema Benelia, dramskim djelom koje je, prema najavi u štampi, trebalo biti prikazano u drugom dijelu repertoara. O počecima rada Hrvatskog pozorišta „Glas Crnogorca“ ukratko je obavijestio svoje čitaoce: „Kr. Hrvatsko zemaljsko kazalište, sa svojim intendantom g. Treščom, stiglo je na Cetinje i već je počelo davati odobrene predstave u našem pozorištu. Do sada je dalo dvije predstave, a danas je svečana predstava „Balkanske carice“.

Znajući, koliko je sprema Hrvatsko pozorište činilo, da predstava „Balkanske carice“ ispane što dostojnije Uzvišenog Pjesnika, uvjereni smo, da će današnje veče biti trijumf bratske nam hrvatske Talije“.

U smiraj prvog dana oficijelnog programa jubilarnih svečanosti, nakon što je u jutarnjim časovima Crnogorska narodna skupština donijela odluku da državi podari dostojanstvo kraljevine, a svom vladaru titulu kralja, Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište je 15.(28) avgusta 1910. godine, pred punom salom u Zetskom domu, kao svoju premijeru i svečanu predstavu, prikazalo „Balkansku caricu“. Autor djela, crnogorski suveren Nikola I, koji je upravo toga dana proglašen za kralja, sa svojom svitom i uglednim gostima prisustvovao je predstavi. Nažalost, zbog obaveza međudržavnog karaktera iz bogatog programa obilježavanja jubileja, nije ostao do kraja predstave. Na osnovu sačuvanog plakata za ovu predstavu, prvog u kome se pozorište na Cetinju tituliše kao kraljevsko, jer je upravo toga dana donesen zakon po kome je Crna Gora postala kraljevina, a sve državne institucije kraljevske, može se govoriti o protagonistima. Predstavu je režirao Josip Bah, a igrali su poznata imena hrvatskog glumišta: Andrija Fijan (Knez Dean), Josip Štefanec (Stanko), Mihailo Marković (Ivan-beg Crnojević), Borivoj Rašković (Đorđe), Franjo Stošek (knez Perun), Josip Papić (Ibrahim-aga), dok su ženske likove igrale: Bogumila Vilhar (Danica) i Mila Dimitrijević (Marta). Ostale uloge tumačili

su: Josif Anić (kapetan Jovan), Milivoj Barbarić (starac), Stjepan Lijanka (Uglješa), Andrija Gerašić (Ivo), Franjo Stipetić (guslar) i Vjekoslav Veljić (časnik i, kasnije, ranjenik).

Zbog obilja događaja tokom svečanosti, mada je tih dana izlazila na povećanom broju stranica, crnogorska sredstva informisanja nijesu stigla da detaljnije zabilježe utiske sa ove predstave.

Dva dana nakon svečane predstave „Balkanske carice“, glumce i članove uprave hrvatskog teatra primili su crnogorski kralj i kraljica, o čemu je „Cetinjski vjesnik“, pod naslovom „Hrvatsko Kazalište“, donio iscrpan izvještaj:

„Gostovanje Kralj. Hrvatskog Kazališta iz Zagreba prilikom ovijeh svečanih dana učinilo je na Cetinju najljepši utisak. Pozorište je svakoga večera bilo dupke puno. Burnim aplauzom praćeni praćeni su pojedini umjetnici u raznim komadi Veličanstvo Kralj Gospodar lično je prisustvovao na predstavi „Balkanske Carice“, koja je sjajno ispala.

Prekjuče prije podne Kralj i Kraljica primili su ovdje prisutno osoblje Hrva. Kazališta, koje je korporativno bilo došlo da ih pozdravi. Osoblje je predveo Kraljevskom paru g. Itendant Treščec. Kralj i Kraljica odlikovali su sve članove milostivom pažnjom. Kraljica je tom prilikom predala lijepe darove g-đi markizi Štrocijevoj i g-đi Vilharovoj, koja predstavljala Danicu iz „Balkanske Carice“. Kralj je izjavio, da mu je žao, što nije mogao doći u pozorište svako veče, da uživa u predstavljanju, te je tom prilikom pohvalio sve osoblje i zahvalio Kazalištu na pažnji prema Njemu i Crnoj Gori. Mi smo svi iz Moje kuće – rekao je Kralj – počevši od Sv. Petra, uvijek težili za slogom i zajednicom sa najbližom braćom Hrvatima, i Ja nikada nijesam pravio razliku između nas i vas, draga braćo. Kralj je po tome pozdravio sa nekoliko oduševljenih riječi uzvišenog suverena prisutnih članova i članica Kazališta, na što su svi oduševljeno uskliknuli: Živi Kralj! Živjela Kraljica!

Nj. Vel. Kralj Gospodar odlikovao je itedanta Kazališta g. Treščeca III stepenom Danilova ordena, i više ostalih članova i članica raznim stepenima istoga ordena. Cijelo osoblje bilo je očarano ljubaznošću i milostivom pažnjom sa strane Kralja i Kraljice“.

Iz jednog kasnijeg novinskog članka vide se ordeni koje su dobili članovi Hrvatskog pozorišta: itendant Treščec (Vladimir plemeniti

Treščec_Banjski) i Andrija Fijan III stepen Danilovog ordena, markiza Štrocijeva (Marija Ružička-Strozzi) i Bogumila Vilhar Zlatna medalja za revnost, dok su Danilovim ordenom odlikovani Josip Bah (IV stepen), Josip Štefanec, Mihailo Marković i Ivo Raić-Lonjski (V stepen).¹⁷

Među umjetnicima čiji se rad vezuje za jubilarne svečanosti istaknuto mjesto zauzima hrvatski vajar i medaljer RUDOLF VALDEC (Krapina, 1872 - Zagreb, 1929). Od vremena baroka (Šega i Hirbering, koji su radili u inostranstvu) nema hrvatskih umjetnika koji su se bavili medaljerstvom. Tek su Frangeš i Valdec, rođeni iste godine i školski drugovi na Obrtnoj školi u Zagrebu, kod Hrvata započeli rad na ovom području umjetnosti. Iako se Valdec ovom vrstom umjetnosti bavio samo uzgredno, dao je znatan broj ovih malih umjetnina, koje su odraz sredine u kojoj je živio.

Suprotno od Frangeša, Valdec je radio oštro i tačno, barem na predmetima svoje sitne plastike, što često prelazi u tvrdoću modeliranja. Izraziti je portretista te nastoji da, osim vjernog prikaza, dublje prodre u predmet svog oblikovanja. O tome se po svom značaju razlikuje i od Bukovca, kojega u svoje vrijeme nadopunjuje na području vajarstva.¹⁸

Rudolf Valdec rođen je u Krapini 8. marta 1872. godine. Osnovnu školu završio je u svom rodnom gradu, a gimnaziju (orfanotrofij) u Zagrebu. Čini se, klasične nauke mu baš nijesu bile po volji pa je prešao na Obrtnu školu u Zagrebu. Nakon završetka Obrtne škole, nastavio je školovanje na Umjetničko-obrtnoj školi u Beču, a zatim na Umjetničkoj akademiji u Minhenu kod profesora Eberlea, cijenjenog vajara spomenika kasnog naturalističkog stila. Prof. Eberle poznat je po ukrašavanju dvorca Ludviga II Bavarskog.

U Minhenu je 1882. godine osnovana skupina umjetnika secesije kao reakcija na tvrdi akademizam. Ta umjetnička struja odlučno je djelovala na Valdecov rad. Nakon dvije godine provedene u Minhenu, vraća se u Beč 1887. godine. I ovdje nailazi na secesiju, koja je od izvjesnog broja bečkih umjetnika bila osnovana upravo te godine. Nakon boravka u Beču, dopunio

¹⁷ L. Milunović, *Gostovanje...*, str. 66.

¹⁸ Vesna Mažuran-Subotić: *Medaljski opusi Roberta Frangeša-Mihanovića i Rudolfa Valdeca*, Galerija likovnih umjetnosti, Osijek, 1987; Vladimir Maleković: *Robert Frangeš Mihanović i Rudolf Valdec*, *Umetnost*, Beograd, III/73.

je svoje studije u Italiji, Rusiji, Njemačkoj i u Parizu. Godinu dana proveo je u Njujorku (1912/13).

Zauzimanjem I. Kršnjavog, pored niza drugih umjetnika, Valdec se vratio u Zagreb 1896. godine, gdje je dobio mjesto profesora u Školi za umjetnost i obrt (kasnijoj Umjetničkoj akademiji). Sljedeće godine, hrvatski umjetnici su se afirmisali na izložbi u Kopenhagenu, na kojoj je i Valdec izlagao. Vjerovatno pod uticajem toga uspjeha, osnovano je Društvo hrvatskih umjetnika, koje je 1898. godine priredilo prvu izložbu u novom umjetničkom paviljonu u Zagrebu. Na toj izložbi je Valdec, prvi put u domovini, izložio svoje radove. Većinom su to portreti, za koje pokazuje naročiti talenat i smisao. Budući da su mu to najuspjeliji radovi, i kasnije je najviše radio na tom području.

Godine 1905. udaren je temelj Modernoj galeriji u Zagrebu, na podsticaj i pod okriljem Hrvatskog društva umjetnosti. Ovo društvo, za čije je osnivanje i Štrosmajer imao velikih zasluga, naručilo je kod Frangeša i Valdeca Štrosmajerovu spomen plaketu. Očigledno je ova okolnost na Valdeca imala dvostruki uticaj: on je Štrosmajerov portret izradio nekoliko puta, pa je počeo prikupljati materijal za njegov spomenik. Vjerovatno se i ova plaketa može smatrati podsticajem za to njegovo nastojanje, koje, međutim, nije ostvario. Pored toga, počeo se baviti novom vrstom umjetnosti – započeo je rad na medaljerstvu bez ikakvih domaćih uzora. Ovoj, dakle, narudžbi može se zahvaliti da je Valdec, pored opsežnog rada na glavnim vajarskim djelima, izradio i veliki broj reljefa i plaketa.

Uz R. Frangeša, Valdec je utemeljivač moderne skulpture u Hrvatskoj. Djelovao je gotovo četiri decenije i stvorio markantan kiparski opus koji obuhvata reljefne prikaze alegorijskog i metaforičkog karaktera, portretnu plastiku, nadgrobne spomenike, monumentalne javne skulpture i dekorativne kompozicije kao sastavni dio arhitektonskih kompleksa. Odgojen u atmosferi inovacija Beča i Minhena, na većini svojih radova sklon je slikovitoj obradi materije, ilustrativnosti, simboličkoj literarnosti i upotrebi stilizovanih vegetabilnih elemenata kao propratnom aranžmanu figuralnih kompozicija. Tim duhom posebno odišu njegovi rani radovi, npr. „Memento mori“, „Magdalena“, „Per aspera ad astra“ i dr, nastali između 1895. i 1899. godine. Valdecove inovacije za nadgrobne spomenike

oslanjaju se na antičke prototipove epitafa (biskup Dobrila u Pazinu, 1911; J. J. Štrosmajer u Đakovu, 1912; S. S. Kranjčević u Sarajevu; porodica Tomić u Zagrebu, 1929), ili herme (A. Nemčić u Križevcima, 1897; F. Rački u Fužinama, 1928). Mnoge javne spomenike izveo je u formi herme (I. Kukuljević-Sakcinski, 1911; I. Mažuranić u Zagrebu, 1911; A. Šenoa u Zagrebu, 1928. i dr.). Portetni dio spomenika, kao i niz portretnih bista više od 30 ličnosti iz političkog i kulturnog života interpretira zrelim realizmom, težeći za vjernošću reprodukcije i psihološkom karakterizacijom (J. Jovanović Zmaj, V. Lunaček, A. G. Matoš, M. Krešić, I. Kršnjavi, V. Vidrić, kralj Petar I Karađorđević, kralj Nikola I Petrović-Njegoš i dr.). Pasionirano je studirao lik svog mecene biskupa Štrosmajera i izveo desetak portreta i dva predloška za spomenik. Najznačajniji Valdecovi javni spomenici su: D. Obradović u Beogradu, 1912. i konjičke statue kralja Petra I u Zrenjaninu, 1925. i Bijeljini, 1926, koje se odlikuju monumentalnošću i krutom stilizacijom.

Valdec je u Zagrebu ukrasio mnoge javne građevine skulpturama alegorijskog sadržaja, od kojih je najpoznatija grupa „Croatia“, „Slikarstvo i kiparstvo“ na Umjetničkom paviljonu, 1899, zabat na južnom pročelju Sveučilišne biblioteke, 1913. Uz Frangeša, Valdec je prvi hrvatski moderni medaljer koji ostvaruje specifičan secesijski izraz. Isticao se i kao kulturni i javni radnik, a postigao je znatne uspjehe kao likovni pedagog. Sa B. Čikošem-Sesijom autor je „Plastične anatomije“ za studente Umjetničke akademije (1914).¹⁹

Prilikom boravka na Cetinju 1910. godine, Valdec je izradio poprsje kralja Nikole, čemu je crnogorska štampa poklonila dužnu pažnju: „Profesor iz Zagreba g. R. Valdec, poznati hrvatski skulptor, onomad je otpočeo u Novom Dvoru izrađivati poprsje (bistu) Nj. Kr. V. Gospodara. Gospodar je bio milostiv, te je umjetniku ovijeh dana poklonio svaki dan pola časa, za koje je vrijeme g. Valdec prema živome liku Gospodarevome izrađivao poprsje“.²⁰

Nekoliko dana kasnije, crnogorska javnost je dobila sljedeće obavještenje: „U zagrebačkoj umjetničkoj livnici lije se u bronzi bista Nj. Kr.

¹⁹ Dragutin Mandl: *Valdec kao medaljer*, Numizmatičke vijesti, br. 10/1957, Zagreb.

²⁰ „Cetinjski vjesnik“, 1. Jul 1910, br. 41.

V. Knjaza Gospodara, koja je vrlo lijepo izrađena. Osobito karakterističan profil sa živim velikim svijetlim očima vanredno je dobro pogođen, a isto tako i cijela izrada je vrlo dobra“.²¹

R. Valdec: Kralj Nikola

Međutim, nas Valdec interesuje više kao medaljer budući se plaketa povodom pedesetogodišnjice braka kralja Nikole i kraljice Milene smatra jednom od njegovih najboljih ostvarenja. O Valdecovom medaljerskom radu postoji vrlo malo zapisa, pa je potrebno dati pregled njegovog rada na tom polju. Njegova sitna plastika redovno ima oblik pravougaone plakete, dok se kružna medalja pojavljuje samo izuzetno i to uglavnom kao replika već izrađene plakete, s nekim izmijenjenim pojedinostima.²²

Kao i u njegovom ostalom radu, i na plaketama preovladava portret. Neki portreti su konvencionalno postavljeni, onako kako su naručeni, međutim nijesu zato ništa manje uvjerljivi. Samo je mali broj plaketa bez portreta, za koje je uradio uspjele kompozicije u vezi sa događajima. Ipak,

²¹ Ibidem, 3. Jul 1910, br. 53.

²² T. Dimitrijević: *Rudolf Valdec, Iz zbirke Narodnog muzeja u Beogradu*, Obol: Glasilo Hrvatskog numizmatičkog društva, svibanj br. 42/1990, Zagreb.

secesiju nije mogao potpuno savladati i napustiti, pa se ona, uz nekoliko izuzetaka, osjeća gotovo do njegove zadnje plakete poslije 1920. godine.

Valdec je izradio sljedeće plakete i medalje, koje su ovdje navedene hronološkim redom, ukoliko je poznata godina izrade:

1. DEVEDESETI ŠTROSMAJEROV ROĐENDAN (1905). U kružnom medaljonu sa dvostrukom ivicom: glava okrenuta nadesno na polju od lovorovog lišća. Na uzdignutoj plohi troredni tekst: DR. JOSIP JURAJ ŠTROSMAJER-BISKUP ĐAKOVAČKI. Avers: signatura R. Valdec. Revers: natpis - SVE ZA VJERU I ZA DOMOVINU, uradio Frangeš. Bronza 57 x 70 mm. Plaketa je kovana i u srebru iste veličine.

2. KRALJ NIKOLA I KRALJICA MILENA (1910) – pedesetogodišnjica braka i vladavine kralja Nikole I Petrovića. Na polju od lovorovog lišća glava kralja Nikole i kraljice Milene u desnom profilu. U donjem dijelu na uzdignutoj plohi jubilarne godine: 1860-1910. Signatura VR (monogram). Kovana plaketa 44 x 50 mm; bronza, srebro.

3. VOJNI KASINO U ZAGREBU – Vojnik u rimskoj odori, sa štitom u lijevoj ruci, pleše s djevojkom pored koje se spušta grinalda. Vojnik i djevojka drže se uzdignutim desnim rukama. Pozadina je ispunjena seceonističkim ukrasnim elementima, koji su prilagođeni plesnoj pozi. U donjem dijelu natpis. CASINO – MCMXI, a u sredini signatura: R. VALDEC/ZAGREB. Kovana plaketa 44 x 50 mm, posrebrena bronza. Likovi su modelirani u savršenim proporcijama, iz čega se vidi Valdecovo dobro poznavanje anatomije.

4. STARČEVIĆ DR MILE – Glava u lijevom profilu; u pozadini red kandeliranih stubova sa lipovim lišćem u donjem dijelu. Ispod glave na uzdignutoj plohi: 1862-1912, a na uzdignutoj ivici natpis: DR MILE STARČEVIĆ. Bez signature. Kovana plaketa 49,5 x 65 mm, bronza, srebro.

5. CUVAJ ANTUN- Na pozadini od ružinog trnja s lišćem i cvijetom glava u lijevom profilu. Na uzdignutoj plohi dvoredni tekst ANTUN CUVAJ – 1887-1912. Bez signature. Kovana plaketa 49,5 x 65 mm, bronza, srebro.

6. ULANSKA PUKOVNIJA, VARAŽDIN – Vojnik na konju, ulijevo, u mirnom pokretu; u pozadini stari grad Varaždin. Sa svake strane vojnik s lovorovim vijencem u stavu mirno, okrenut prema sredini slike. Na tri

uzdignute plohe u donjem dijelu: 1886 – SLOB. KR. GRAD VARAŽDIN/ C. K. 5. ULANSKOJ PUKOVNIJI – 1912. – Signatura: VR (monogram). Kovana, uzdužno položena plaketa, 80 x 68,5 mm, bronza, srebro. Tipični elementi secesije nijesu izraženi. Plaketa je slikovita, ali dekorativno stilizovana. Ističu se skladni odnosi likova.

7. GRBARADE – Na pozadini od hrastovog lišća poprsje u generalskoj uniformi okrenuto ulijevo; iznad ramena, na pravougaonoj plohi, troredni tekst: RAIMUND/GERBA/G. D. I. – K. D. 13. K (general infanterije, komandant 13. Korpusa). Signatura: R. VALDEC. Kovana plaketa, 49 x 65 mm, bronza, srebro. Plaketom je odlično prikazan marcijalni tip vojnika. Vjerovatno je izrađena 1912. Godine kada je Grba iz političkih razloga penzionisan.

8. RATNI NEMOĆNICI, I – Žena u narodnoj nošnji vodi nemoćnog vojnika (sa štakom u desnoj ruci) u kuću. U pozadini: stubovi kuće i ukrasni elementi (lišće, kukuruz, preslica). Na uzdignutoj plohi tekst: NAROD ZA SVOJE NEMOĆNIKE. U donjem dijelu signatura: VALDEC – ZAGREB. Kovana plaketa, 56 x 65 mm. Plaketa je izdata u dobrotvorne svrhe u toku Prvog svjetskog rata. Izrađena je u ratnoj kovini u punom i šupljem kovu, pobakrena i pozlaćena. Bronzani otkovi ne postoje. Ova plaketa je jedna od onih, kod koje se Valdec udaljuje od tipičnog portreta sa seceonističkim ukrasima, i u kojoj je dao vrlo uspješnu kompoziciju. Ona se po načinu oblikovanja umnogome razlikuje od ostalih njegovih radova te vrste, pa izaziva neopravdano mišljenje o tuđem uticaju. Izrada cijele kompozicije, pa i u pojedinostima, naročito u oblikovanju narodne nošnje, jako podsjeća na Frangešove radove u sitnoj plastici.

8 a. RATNI NEMOĆNICI, I – Izrada kao pod br. 8 (reprodukcija). Šuplje kovana značka dimenzija 28 x 32,5 mm, pobakreni cink.

9. RATNI NEMOĆNICI, II - Žena u narodnoj nošnji pruža posudu sa pićem vojniku sa štakom koji sjedi. U donjem dijelu polukružni natpis: NAROD ZA SVOJE NEMOĆNIKE i signatura: VALDEC/ZAGREB. Livena plaketa, 78 mm.

Likovi su isti kao i na plaketi pod br. 8, pa su jednake i mnoge druge pojedinosti (uniforma, narodna nošnja i sl.). Ipak je raspoloženje prikazane scene znatno izmijenjeno te djeluje više lirski. Oblik plakete je

očigledno nastao samo iz razloga da posluži za izradu značke (9 a), koja u pravougaonom obliku nije odgovarala svojoj svrsi. Na to upućuje liveno izvođenje, koje ne dopušta izradu većeg broja primjeraka.

9 a. RATNI NEMOĆNICI, II - Izrada kao pod brojem 9. Jednostrana medalja (značka), šuplje kovana u cinku. Postoji i pobakrena i u srebru iskovana (11 g.), 28 mm.

10. PORODICA HERMAN, OSIJEK - Jedna muška i tri ženske glave u desnom profilu. Polje plakete je ispunjeno ružinim granama. Na uzdignutoj ivici troredni tekst: SEPTEMBER /1915/ DEM. LIEBEN. GROSSPAPA - signatura VR (monogram) - kovana plaketa, 75 x 60, 5 mm. Postoje primjerci u srebru.

11. VJENČANJE ALEKSANDRA I I MARIJE, I - Na pozadini od lovorovih grana i ruže glave u desnom profilu. Na uzdignutoj plohi natpis: IVNIVS=MCMXXII, signatura: R. VALDEC. Kovana plaketa, 85, 5 x 67 mm, posrebrena bronza.

Plaketa je izrađena kao spomenica na vjenčanje kralja Aleksandra I i Marije (8. VI 1922). Postojanje posrebranih otkova upućuje na zaključak da nije rađena u srebru, mada je moguće da postoji po neki primjerak za reprezentaciju.

12. VJENČANJE ALEKSANDRA I I MARIJE, II - Avers: na glatkom polju glave u desnom profilu i signatura - R. VALDEC. Revers: između lovorove i ružine grane, koje popunjavaju cijelo polje uzdignuta ploha sa natpisom: MCMXXII. Kovana medalja prečnika 80, 5 mm. Posrebrena bronza.

12 a. VJENČANJE ALEKSANDRA I I MARIJE, II - Kao revers pod br. 12. Jednostrana medalja (značka), 25, 5 mm; posrebrena i pozlaćena bronza.

13. PRVI GRADITELJ - Muški lik s bradom u desnom profilu stoji na merdevinama; ispruženom lijevom rukom drži ploču, postavljenu na red stubova, a desnom šestar. Iza glave nalazi se trougao i sunce sa zracima. U gornjem dijelu je simbolički prikazan svemir (kružni luk i nebeska tijela na zracima sunca). Signatura: VR (monogram). Livena plaketa od bakra, dimenzija 153 x 235 mm.

13. a. PRVI GRADITELJ (varijanta) - Isti motiv i ista veličina kao pod br. 13, s tom razlikom što se na gornjem dijelu nalaze dva prepletena kruga.

Ova plaketa prikazuje masonsku simboliku pa je vjerovatno bila zamišljena kao priznanje istaknutim članovima, što se može zaključiti iz velikih dimenzija ploče (57 x 85 mm), predviđene za graviranje imena i natpisa. Po nekim znacima može se pretpostaviti da je nastala iza plakete sa vjenčanja kraljevskog para Aleksandra I i Marije.

14. DR VATROSLAV JAGIĆ - U konveksnom kružnom okviru sa uzdignutom dvostrukom ivicom, glava u desnom profilu. U donjem dijelu uzdignuta ploha sa natpisom: PROF. DR. VATROSLAV JAGIĆ. Signatura VR (monogram). Kovana plaketa od bronzе i srebra dimenzija 53, 5 x 60 mm.

Vjerovatno je ovo posljednja Valdecova plaketa, izrađena povodom Jagićeve smrti (5. III 1923). Odlikuje se jednostavnošću i dobrom modelacijom glave i smatra se najuspjelijim radom ove vrste na području nekadašnje Jugoslavije. Kao i na prvoj Valdecovoj plaketi i ovdje se javlja kružni medaljon kao simbol neispunjene težnje za oblikom medalje, koju mu okolnosti nijesu dopustili da ostvari.

Malo je poznato da od brojeva 3, 4, 5, 6, 7, 10 i 14 postoje dva otkova: bečki i zagrebački. U prvom, bečkom otkovu plakete su izrađene od bronzе, ivice su polukružne, dok je poledina potpuno ravna. Za zagrebački otkov upotrijebljeni su bakar i cink, pa je boja nešto crvenija, ivice su kose, a poledina neznatno zaobljena. Nijesu poznate okolnosti zbog kojih je postao drugi kov. Ali je sasvim izvjesno da sve plakete ovog kova nijesu nastale u isto vrijeme.

Godine 1954. pojavili se novi otkovi u olovu svih zagrebačkih plaketa osim Jagićeve. Dvije godine kasnije, ponovo su se pojavili novi otkovi u bakru istih plaketa osim Starčevića i Jagića. Lako se prepoznaju po boji kovine i slabe izrade na ivicama. Na osnovu ovoga ing. Dragutin Mandl je još davne 1957. godine iznio pretpostavku da originalne matrice postoje u neovlaštenim rukama.²³

²³ Ing. D. Mandl, op. cit.

Povodom izrade plakete kralja Nikole i kraljice Milene, „Cetinjski vjesnik“ donio je u broju od 3. jula 1910. sljedeći tekst:

„Jedan od hrvatskih vajara u Zagrebu radi plakat za pedesetogodišnjicu Nj. Kr. V. Knjaza Gospodara. Plakat taj prikazivaće dvostruki profil Knjaza Gospodara i Knjaginje Milene. On će biti za koji dan dovršen“.²⁴

Plaketa je dimenzija 50 x 44 mm. Izrađena je od kovane bronzе, na podlozi od bijele svile sa tri viseće trake u crvenoj, plavoj i bijeloj boji.

Na plaketi su prikazani kralj Nikola i kraljica Milena, poprsja u desnom profilu. Polje plakete prekriveno je lovorovim lišćem. U donjem dijelu, na pravougaonoj plohi: Jubilarne godine 1860. i 1910. Uz donju ivicu signatura autora VR (Valdec Rudolf).²⁵

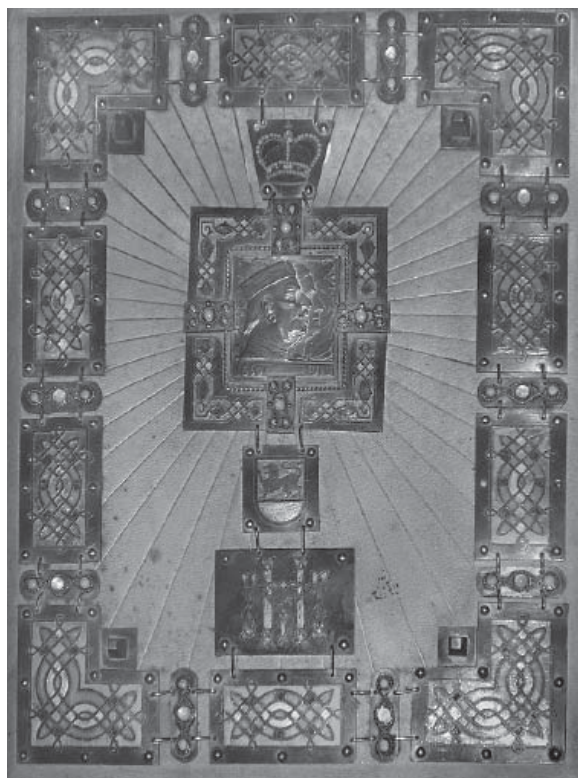

Plaketa povodom 50 godina vladavine

²⁴ „Cetinjski vjesnik“, 3. Jul 1910, br. 53.

²⁵ Milan Jovičević: *Crnogorska odlikovanja i plakete*, Cetinje, 1998, str. 140.

Ovaj prikaz, rađen na osnovu studije ing. D. Mandla, potpun je u pogledu kovanih i sitno livenih plaketa. Međutim, Valdec je uradio veliki broj plaketa koje se nalaze na kućama ili spomenicima. Takva plaketa nalazi se na luksuznom albumu kuće Petrović-Mjekoš, koji je poklonjen kralju Nikoli. Album je štampan na japanskom papiru i vezan u divot korice od safijana i emajla, po nacrtu prof. Bele Čikošija-Serise. Detalje u emajlu uradio je Ivan Bauer u Zagrebu, a srebrnu plaketu sa likovima kralja Nikole i kraljice Milene Rudolfg Valdec.²⁶

Album vladalačke kuće Petrović-Njegoš, primjerak Nikole I

Valdec je bio oženjen Helenom, sestrom slikara Bele Čikoša- Seise, koja je uradila plaketu sa njegovim portretom.²⁷

²⁶ Maja Dragičević, op. cit, str. 223.

²⁷ Ing. D. Mandl, op. cit.

Sposobnost oblikovanja likova u skladnim odnosima Valdec zahvaljuje višegodišnjim studijama umjetničke anatomije. Uostalom, on je sa Čikošem objavio i prvu studiju anatomije za umjetnike. Umro je kao profesor vajarstva i plastične anatomije na Umjetničkoj akademiji u Zagrebu 1929. godine. Od 1919. godine bio je dopisni, a od 1924. redovni član JAZU.

Rezime

Najintezivniji zamah kulturno-istorijskih veza između Crnogoraca i Hrvata ostvaren je u razdoblju duge vladavine dinastije Petrović-Njegoš, sve do propasti crnogorske države 1918. godine. Brojni kulturni poslenici dvaju naroda doprinijeli su vidnom prosperitetu državnih i političkih, a posebno kulturnih veza. U prilogu je, uz kratko podsjećanje na jubilarne svečanosti 1910. godine, dat sažet prikaz gostovanja hrvatskih umjetnika na tim svečanostima. Rudolf Mosinger, Rudolf Valdec, Dragutin Šimić, Fran Serafim Vilhar-Kalski i Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište su svojim stvaralačkim duhom i pregnućem ostavili duge tragove na raznim poljima kulturnog tkiva dvaju naroda.

U radu je nešto veća pažnja posvećena djelatnosti hrvatskog skulptora i medaljera Rudolfa Valdeca. Budući je plaketa povodom pedesetogodišnjice vladavine kralja Nikole i zlatne svadbe kraljevskog para ocijenjena kao jedno od njegovih najboljih ostvarenja na ovom polju, dat je koncizan prikaz Valdeca kao medaljera.

Rudolf Mosinger, Dušan Đukić, Dušan Plavšić i Rudolf Valdec

Mirjana KAPISODA

OSNIVANJE DOMA ZA UMOBOLNE U KNJAŽEVINI CRNOJ GORI

Sažetak: Predmet ovog rada predstavlja značajan doprinos arhivskih izvora za dalja proučavanja istorije zdravstvenih ustanova u Crnoj Gori. U Državnom arhivu na Cetinju, čuva se fond Ministarstvo unutrašnjih djela, serija Sanitetsko odjeljenje - Dom umobolnih na Bralenovici kod Danilovgrada. Među dokumentima, koja predstavljaju primarni istorijski izvor, nalazi se i izvanredan broj arhivalija koje se odnose na njegovo osnivanje, organizaciju, prikupljanje dobrotvornih priloga za izgradnju doma od priložnika iz Crne Gore (po kapetanijama) i stranih državljana.

Arhivska građa obuhvata period od 1899. do 1914. godine. U radu su po prvi put predstavljani raspisi, pravila, uputstva, naredbe i ugovor o izgradnji Doma za umobolne.

Ključne reči: Knjaz Nikola i knjaginja Milena, Bralenovica, Ugovor o izgradnji, domaći i strani priložnici, pravila, naredbe, Glavni odbor, okružni odbori, odbori po nahijama.

ESTABLISHMENT OF THE HOME FOR INSANE IN THE PRINCIPALITY OF MONTENEGRO

Abstract: This paper represents a significant contribution to the archival sources for further study of the history of medical institutions in Montenegro. The State Archives of Montenegro keeps Fund of Ministry of Interior, Medical Division Series - Home of the insane in Danilovgrad Bralenovica. Among other documents, which is the primary historical source,

there is a remarkable number of archival materials relating to its establishment, organization, collecting charitable donations contributor, for the construction of the Institution, from Montenegro (the administrative units) and foreign nationals.

The archival material covers the period since 1899. 1914. year. This paper presents the first notice, rules, instructions, orders and contract to build a Home for the insane.

Keywords: Prince Nicolas and Princes Milena, Bralenovica, A construction contract, domestic and foreign contributors, rules, orders, main board, district committees, the committees at district.

Uvod

Sve do zadnje četvrtine XIX vijeka u Crnoj Gori nije bilo ljekara, osim što su knjaz Danilo i knjaz Nikola imali povremeno svoje dvorske ljekare. U jednom dokumentu iz 1871. godine navodi se da "nigda Crnogorci nijesu imali nikakvije ljekare, do jedinija ećima, koji rane vidaju"¹.

Mnogi nepogodni faktori, među kojima su najvažnije mjesto zauzimali nehigijenski životni uslovi, povremene gladne godine, česte epidemije i velika smrtnost, brojni ratovi koji su desetkovali crnogorsko stanovništvo i povećali nepovoljne zdravstvene prilike, ometali su normalan duhovni život i kočile kulturni razvoj stanovništva Crne Gore.² Nedovoljna zdravstvena prosvijećenost sve do druge polovine XIX vijeka, kada su stvorene pretpostavke za primjenu naučne medicine koja je bila veoma ograničena, višestruko je uticala na normalan duhovni život stanovništva. Dugogodišnja potreba i opterećenost pojedinih domaćinstava, da pomognu svojim najbližima u liječenju, rezultirala je razumijevanjem knjaza Nikole da se izgradi jedna zdravstvena institucija sa specifičnom namjenom. U njoj bi se na adekvatan način zbrinjavali i liječili duševni bolesnici.

¹ Ećimi su bili narodni „ljekari“ - vidari koji su prenosili znanje (s oca na sina) i učili jedan od drugoga.

² Prve inicijative za stvaranje sanitetskog zakonodavstva u Crnoj Gori potiču iz 1881. godine, iz vremena dok je na čelu sanitetske službe bio dr Milan Jovanović Batut. Po njegovom odlasku iz Crne Gore, zahvaljujući razumijevanju i angažovanju dr Petra Miljanića, njegova ideja je realizovana 1891.godine. Naime, Ministarstvo unutrašnjih djela je izdalo „Zbornik pravila, propisa i naredaba u sanitetskoj struci“, a odluku o njihovom stupanju na snagu potpisao je knjaz Nikola 14. novembra 1891. godine.

Osnivanje specijalizovane zdravstvene institucije na Bralenovici neraskidivo je vezano za ime i djelatnost dr Petra Miljanića, čovjeka visoke opšte i medicinske kulture, velikog pregaoca, vrsnog ljekara, odličnog organizatora i jednog od prvih propagatora zdravstvenog prosvjećivanja u Crnoj Gori³.

Doktor Petar Miljanić⁴, utemeljivač moderne i naučne medicine i medicinske zaštite u Crnoj Gori, uveo je i metod istraživanja i praćenja pojedinih oboljenja. Molbaurednika jednog ruskog časopisa da napiše članak o duševnim bolestima u Crnoj Gori podstakla ga je da organizuje naučno istraživanje o toj bolesti. Istraživanje je obuhvatilo prikupljanje podataka o broju oboljelih, zatim o porijeklu, uzrocima i stepenu poremećenosti. Dobar poznavalac crnogorskih prilika došao je na originalnu ideju da se za izvršenje ovog posla obrati za saradnju sveštenicima svih konfesija, učiteljima, plemenskim kapetanima i seoskim pismenim ljudima. Na ovaj način za relativno kratak period prikupio je podatke za 487 bolesnika (299 muškaraca i 188 žena). Računalo se da su 104 izliječena, a 106 je okvalifikovano sa: „opasan, štetočina, vežu ga, tumara go, ne može ostati u porodici bez zla, konači po gorama” i slično. Doktor Miljanić je zaključio da u Crnoj Gori ima 23,2 bolesnika na 10.000 stanovnika, po čemu je zauzimala šesto mjesto u svijetu, iza Velike Britanije, Norveške, Švajcarske, Francuske i Argentine. Uzroke ovakvom stanju vidio je u posljedicama stalnih ratovanja, pogibija, slabog ekonomskog stanja, itd. Postupak prema ovakvim bolesnicima bio je nehuman, pa se iskreno zalagao da država uloži sve svoje snage kako bi se ovo pitanje riješilo izgradnjom namjenskog objekta za ove bolesnike.

³ Petar Miljanić: *Duševno bolesni, gluhonijemi, epileptični i slijepi u Crnoj Gori*, Beograd, 1891.

⁴ Dr Miljanić je bio šef crnogorskog Saniteta, upravnik bolnice „Danilo I”, afirmisani naučni radnik, doktor medicinskih nauka i jedan od najpoznatijih hirurga koji je objavio u evropskoj medicinskoj literaturi rezultate svojih naučnih istraživanja. Jedno od njegovih velikih dostignuća je zdravstveno zakonodavstvo, prvo u Crnoj Gori i osnivanje sudske medicine. Bio je dugo godina i generalni sekretar crnogorskog Crvenog krsta.

Po prvi put je u Crnoj Gori, tim metodom, utvrđen visok procenat otkrivenih bolesnika, identifikovanih u porodicama i sredinama. Međunarodnu medicinsku javnost upoznao je sa izvršenim istraživanjem i dobijenim negativnim rezultatima. Shodno tome, neposredno je podstakao knjaza Nikolu da svojim autoritetom pokrene inicijativu za razrješenje naznačenog problema izgradnjom bolnice – doma za umobolne.

Doktor Miljanić je umro 30.11.1897. godine i nije doživio izgradnju planiranog objekta, jer je Knjaz tek 1899. godine dao nalog da se osnuje Odbor za prikupljanje pomoći za gradnju bolnice za duševne bolesti. Odbor je osnovan na Cetinju, a prilozi su stizali ne samo iz Crne Gore, već i inostranstva. Odlučeno je da se ova institucija gradi na periferiji Danilovgrada, na brežuljku Bralenovica pod nazivom „Dom za umobolne”.

Odluka kralja Nikole o formiranju Glavnog odbora

U Državnom arhivu na Cetinju, u fondu Ministarstvo unutrašnjih djela⁵, čuva se obilje arhivske građe sa mnoštvom dragocenih arhivalija o osnivanju i radu prve zdravstvene institucije za duševne bolesnike u Knjaževini Crnoj Gori - Domu umobolnih⁶. Osim arhivske građe koja nam je služila kao primarni izvor i iz koje smo crpili određene podatke, koristili smo i naučnu literaturu. Takođe, koristili smo podatke iz „Glas Crnogorca“, koji je zabilježio dragocjene i zanimljive događaje na ovu temu⁷. Radi intenzivnijeg sagledavanja, ovom prilikom ćemo prezentirati nekoliko dokumenata koji na adekvatan način ukazuju kako su tekle inicijative i poslovi na osnivanju ove zdravstvene institucije.

⁵ Fond Ministarstvo unutrašnjih djela (1879-1915) čini više serija-odjeljenja: Upravno odjeljenje, Uprava pomorstava, Uprava građevina, Glavna uprava PTT, Privredno odjeljenje, Računovodstvo, Oblasni ekonomat, Centralni kazneni zavod, Pisma i naredbe, Kapetanski sud i Sanitetsko odjeljenje u čijem je sastavu arhivska građa vezana za osnivanje i rad Doma za umobolne.

⁶ DACG, MUD, SO, Dom umobolnih; k. 55, 56 i 57, 1899-1914.

⁷ *Glas Crnogorca* je u kontinuitetu objavljivao imena i prezimena domaćih i stranih priložnika sa iznosom dobrovoljnog priloga.

S obzirom da je ova tema malo obrađivana u literaturi⁸, s posebnom pažnjom daćemo skroman doprinos u rasvjetljavanju životnog hoda ove institucije.

Naime, knjaz Nikola je u mjesecu januaru imenovao „Glavni odbor za skupljanje dobrovoljnih priloga na podizanje Doma umobolesnijeh“⁹, sa zadatkom da se od priloga ostvare blagotvorne misli. Sastav imenovanog odbora sačinjavali su: serdar Rade Plamenac, Dr B. Perazić, Š. Popović, protođakon F. Radičević i Milo Dožić.

Okružne odbore u Ulcinju i Baru, imenovalo je Njegovo Visočanstvo Knjaz Nasljednik, pod predsjedništvom Njegovog Visokopreosveštvenstva Gospodina Mitropolita Hadži Save - Kosanovića i Presvijetlog Gospodina Arcibiskupa O.Š. Milinovića.

Glavni odbor je, po ovlašćenju, u preostalim okružnim odborima imenovao sljedeće članove i to:

1. Za okrug Crnički: Tomo Đ. Plamenac, Mišo Đurović, Jovo A. Ljumović i Krsto Pekić.
2. Za okrug Riječki: Mato Čakić, Joko S. Jovičević, Đuro Drecun i Mitar S. Vukčević.
3. Za okrug Katunski (van Cetinja): pop Marko Bećir, Labud Gajov Petrović, Božo Sredanović i Marko R. Vrbica.
4. Za okrug Zetski: Sadik Lukačević, Andrija Gvozdenović, Sokol Ban, Omer S. Bibezić, Jakup Ljumanović i Vasilije Marković.
5. Za okrug Brdski: Bekica Bošković, serdar Bašo Božović, pop Jovan Damjanović, pop Radovan Pavičević, Minja Radović i Jovan Pešić.
6. Za okrug Nikšićki: Jovo Golijanin, Pero Kostić, Bekica Šobajić, Šćepo Kustudija, Mato Čopa, pop Šćepo Martinović i Sava Vidojević.

⁸ Veliki broj naučnih radnika pisali su na temu zdravstva, zdravstvenih prilika i zdravstvenog razvoja u Crnoj Gori, ne baveći se domom na Bralenovici. Koliko nam je poznato, o toj temi, veoma kratko, su pisali: Risto Dragičević: *Prilog istoriji saniteta u Crnoj Gori*, Istorijski zapisi, knjiga I, sveska 5-6, maj juni, Cetinje, 1948; Branislav-Bato Pešić: *Danilovgrad - Zdravstvo i zdravstvena kultura*, Podgorica 2004; dr Filip Šoč: *Narodna i naučna medicina u Crnoj Gori*, Institut za zdravlje Crne Gore, 2002.

⁹ DACG, MUD, SO, Dom umobolnih; k. 55, dokumenat bez broja od 1 februara 1899. g.

7. Za okrug Moračko – Rovački: arhimandrit Mihail Dožić, proto Novica Simić, Akan Marić, Milovan Pun. Medenica i Periša Mirov Vlahović.

8. Za okrug Vasojevički: proto Aksentije Bojović, pop Veljo Protić, Minja Radonjić i Zaharije Vuković¹⁰.

Zadatak svakog pojedinog okružnog odbora je da se: članovi pododбора sastanu na jednom mjestu u svome okrugu; da se zajednički prethodno dogovore i da u međusobnom sporazumu izaberu po plemenima i opštinama svoje pomoćnike; takođe treba da članovi okružnih odbora upoznaju, odnosno predstavе i objasne pomoćnicima način funkcionisanja i na kraju da svi složno i svojski otpočnu sa radom na „opšte-korisni milosrdan“ poduhvat.

U raspisu Glavnog odbora, upućen svim okružnim odborima u Crnoj Gori, je zabilježeno: „Kao što je izašao „Poziv“ u zvaničnom listu „Glasu Crnogorca“ broj 5 na Tri Jerarha ove godine, Njegovo Visočanstvo naš uzvišeni Gospodar Knjaz Nikola I. blagoizvolio je riješiti 16. januara tek. god. da se podigne dom za liječenje i njegovanje umnobilnijeh, koji će se–pod moćnijem pokroviteljstvom Njezinog Visočanstva, naše uzvišene i premilostive Vladarke Knjaginje Milene podići dobrovoljnijem priložima.“ U pomenutom „Pozivu“ navedena je potreba i neophodna nužda za narodnu pomoć kako bi se, preko okružnih odbora, svima i svakome predstavio veliki značaj za ovom vrstom ustanove. Takođe, kod naroda se insistira na osjećaju, mogućnosti i svojoj dobroj volji za pružanje pomoći pa nastavlja: „Crnogorci su uopšte dobri otačastvenici i rodoljubi, te će svaki, shvatajući dobro neizbježnu potrebu ovoga doma-pružiti po mogućstvu, svoju dobrovoljnu pomoć za ovu blagotvornu cijelj, zato treba da taj okr. Odbor, kao što je naprijed rečeno, nađe svoje pomoćnike-ce, koji će znati i umjeti narodu predstaviti i saopštiti ovu visoku misao, kako bi se svak, koliko je kadar, odazvao, tome dobrovoljnijem prilogom, a oni da priložnike zavode: po imenu i prezimenu, odaklen je i koliko ko-u novcu ili u naturi-priložio i koje je kupljenje preko koga punomoćnika izvršeno jer će se sve,-u svoje vrijeme,-izvesti i u ime priznanja objaviti u „Glasu Crnogorca“. Glavni odbor je imao zadatak da u okruzima, od uglednih i dobrih ljudi, formira okružne odbore, a ovi da po plemenima i opštinama postave svoje pomoćnike. Interesantan je podatak gdje se navodi: „među

¹⁰ DACG, Dom umobilnih, k. 55, dok. 9 (31), 1. februar 1899.g.

kojima može biti i ženskijeh, a naročito po varošima, kako bi se na taj način dala prilika svakome, da dobrovoljnijem prilogom pomogne ovu opštekorisnu ustanovu“.

Prema instrukcijama Glavnog odbora, formirani su odbori na teritoriji Crne Gore po nahijama i kapetanijama. Članovi odbora i njihovi pomoćnici su poslove obavljali bez nadoknade, a izvještaje i sakupljeni novac su dostavljali redovno. Započelo se sa prikupljanjem dobrovoljnih priloga po kapetanijama na cijeloj teritoriji Crne Gore. Sigurno da nije bilo domaćinstva u Crnoj Gori koje se nije našlo na spiskovima „priložnika“ koje je uredno vodio Glavni odbor za prikupljanje pomoći sa sjedištem na Cetinju. Bez obzira što je zamisao bila da se prilozima sakupljaju na teritoriji Crne Gore, dobrovoljni prilozima su pristizali od pojedinaca i iz Rusije¹¹, Češke¹², Njemačke¹³, Srbije, Bosanskog Novog¹⁴, Mostara¹⁵, Bosanske Krupe¹⁶, Zadra¹⁷ i drugih krajeva svijeta, sa kojima su vjekovima postojale

¹¹ DACG, MUD, SO, Dom umobolnih, k. 55, dok. 22 (1), 1899. g. U dopisu Andrej Ivanović Drossi, sekretar jerusalimskog podvorja, izvještava da je Vladika Arhiepiskop Arsenije, predstavnik jerusalimskog patrijarha u Rusiji, priložio ček u iznosu od 600 franaka (285 fiorina i 60 nov.) i 225 rubalja

¹² DACG, MUD, SO, Dom umobolnih, k. 55, dok. 17, 1899. g. Arhitekta Vratislav Pasovski, predsjednik kluba čeških turista, uputio je 200 fiorina kao prilog od strane čeških turista. Navodi da je Društvo ustanovilo društvenu dopisnu kartu s ciljem da ostvarene prihode od nje šalju za izgradnju doma

¹³ DACG, MUD, SO, Dom umobolnih, k. 57, dok. 7 (2), 1905. g. Leopold Georg Schrecker iz Berlina šalje novčanu pomoć u iznosu od 5000 franaka za izgradnju doma. Dokumentat je napisan na njemačkom jeziku u Berlinu 31. oktobra 1905. godine.

¹⁴ DACG, MUD, SO, Dom umobolnih, k. 55, dok. 1 (2), 1899. g. Iz Kotora Petar Ramadanović šalje 58 fiorina koje su dali priložnici: Pera Drljača i Jovanka A. Rakić-Kolinović iz Bosanskog Novog.

¹⁵ DACG, MUD, SO, Dom umobolnih, k. 55, dok. 8 (2), 1899. g. Iz Kotora Petar Ramadanović šalje 4 fiorina od priložnika Rista Batinića iz Mostara.

¹⁶ DACG, MUD, SO, Dom umobolnih, k. 55, dok. 16, 1899. g. Iz Kotora Petar Ramadanović šalje 10 fiorina od priložnika Mihaila Vukovića i Rista Stefanovića iz Bosanske Krupe.

¹⁷ DACG, MUD, SO, Dom umobolnih, k. 55, dok. 9 (2), 1899. g. Filip Radičević upućuje dopis Milu Dožiću da se imena priložnika iz Zadra i Veselina Nikolajevića sa sestrom Jelkom iz Petrinja objave u sljedećem broju „Glas Crnogorca“.

neraskidive medjusobne veze. Uz novčane priloge stizala su i brojna pisma podrške, pohvale-čestitke, ushićenja zdravstvenom napretku i rodoljubivim osjećanjima crnogorskom narodu, Crnoj Gori i knjazu Nikoli.

Ipak, ovaj veliki poduhvat nije prošao bez određenih problema. Dešavalo se da prikupljena sredstva nijesu na vrijeme dostavljana Glavnom odboru na Cetinju, pa su u takvim slučajevima sprovedena saslušanja pojedinih kapetana. Ipak, možemo reći da ovakvi neželjeni događaji nijesu značajno uticali na opštenarodni entuzijazam, koji je bio izražen u Crnoj Gori.

U obilju sačuvane arhivske gradje nalaze se i protokoli dostavljeni Glavnom odboru na Cetinju od okružnih odbora i okruga. Svaki protokol sadrži spisak lica po selima svake kapetanije, sa upisanim dobrovoljnim prilogom u novcu, žitu, živome, vuni, ulju, vinu, tigli ili drugim proizvodima. Navedeni protokoli sadrže, po vrsti, kolika je bila pojedina i ukupna suma svih priloga iz cijelog okruga sa potpisom kapetana zaduženog za taj posao. Pored redovnih izvještaja, članovi okružnih odbora sačinjavali su i dostavljali Glavnom odboru, na kraju svake godine „Izvod iz protokola (matice) cjelokupnijeh priloga za podizanje Doma umobolnog“. Kako se odvijao proces, rješavanje nastalih problema, pojedinačan i ukupan saldo prikupljenog novca po okruzima i kapetanijama, u toku višegodišnje masovne akcije, može se precizno rekonstruisati po svim segmentima. S obzirom na ekonomske prilike u Knjaževini Crnoj Gori, odziv stanovništva bio je jako veliki, o čemu na najbolji način upravo svjedoče sačuvani protokoli.

Formirani Glavni odbor je u „Glasu Crnogorca“ od 30. januara 1899. godine objavio tekst sljedeće sadržine:

„P O Z I V

Milosrđe – veledušnost

Vrline su hrišćanske

B. C. od N. I.

Razvitkom naroda i države nastaju i potrebe sve više i različitije. One znače napredak narodni, koji bi bio zaustavljen, kada se ne bi redom i na vrijeme podmirivale.

Naša je otadžbina na putu stalnoga napredovanja. Očinskim staranjem Njegovoga Visočanstva Knjaza Gospodara mnoge potrebe zemaljske podmirene su i podmiruju se. Našom vrletnom otačbinom otvoreni su lijepi putovi putniku i trgovini. Njih ne prekidaju više bučne rijeke, koje su svake godine proždirale po više života ljudskih, jer su sada svedeni mostovi preko njih. Predane su vrijednijem rukama zemljoradničijem mnoge puste zemlje i močvarine, radom i kanalizacijom. Podignute su tolike škole i crkve, da šire prosvjetu i čvrsto drže vjeru. Bolnica i učeni ljekari u narodu čine svoje, da se bez lijeka ne muče čeljad i da ne umiru prije volje božje.

Ali rada ima i biće još dosta. A vrijedni sinovi otadžbine svoje ne treba i ne smiju ostavljati svu brigu o tome samo Gospodaru i vlastima državnijem. Svaki od nas valja da prinese i položi svoj kamen temeljac u opštu zgradu narodnu. Samo bezkonačni svod nebeski stoji bez stubova, jer ga drži volja Svemogućega. Državni su stubovi svijest i ustalaštvo državljana. Bijede i nevolje, koje se svaki dan viju i svode ljudima nad glavom, dočekuje i otklanja njihova svijest i plemenitost duša njihovijeh.

Svijest i milosrđe, to su dva krila, na kojima svaka dobra misao leti pravo svome ostvarenju.

Na ta jaka krila polažemo i mi ovu misao:

DA PODIGNEMO DOM ZA UMNOBOLNE!

Ova misao nije samo potpisnijeh, ona je na svačijem srcu, grijana željom, da se čas prije ostvari. Jer šta može jače potresti i zaboljeti svakoga, nego pogled i sama pomisao na ova bijedna stvorenja, koja su bez svake pomoći, koja su iskop kući i teški teret mjestu, gdje su. Što je zadušnije, nego ovim patnicima povratiti svjetlost uma njegovom, koju bi im dala ova dobro urađena bolnica, ili, kad bi to nemoguće bilo, dati im sklonište, da ne muče sebe i svoje, da nesvjesno ne izlažu pogibelji život svoj ili bližnjih, da se njihova muka ublaži, a da se žalost i nesreća olakša domu njihovu.

I dom, i selo, i pleme osjećaju bol i teret od takvoga nesrećnoga slučaja, a malo da u kojem plemenu toga nema, i zato sasvim je prirodno,

da svi zajednički prijenemo, da se dom za ove mučenike i mučitelje što prije podigne.

Potpisani su izabrani i ovlašćeni od širega kola ljudi, koji su preduzeli da ovu misao ostvare, da narodu objave i da ga pozovu na dobrovoljne priloge

I mi se evo obraćamo svijesti i milosrđu svakojega državljanina i čovjekoljupca, da se pripomogne ostvarenju ove jako potrebne i plemenite ustanove.

Ko priloži, koliko je kadar, učinio je, koliko je dužan.

Svi prilozi neka se šalju Glavnom Odboru.

Njezino Visočanstvo Knjaginja Milena na molbu ovoga Odbora, izvoljela se primiti pokroviteljstva preduzeću. Ona je vazda u dubini svoje plemenite duše osjećala bol, kada je god doznala o ovijem nesrećnijem patnicima i izražavala više puta želju, da im se priteče u pomoć ovakvom ustanovom.

Njezino moćno pokroviteljstvo i osjećanje potrebe ovakvoga zavoda u cijelom narodu hrabri nas uvjerenjem, da će misao brzo postati djelom.

Cetinje, 16 januara 1899 god.

GLAVNI ODBOR:

Serdar **Rade Plamenac**, član Velikog suda;

Dr **B. Perazić**, šef saniteta;

Š. Popović, glavni upravnik pošta i telegrafa;

Protođakon **F. Radičević**, sekretar Mitropolije;

Milo Dožić, sekr. Velikog suda.“

Polaganje kamena temeljca

Uz pokretanje aktivnosti od strane Knjaza, na izgradnji Doma, blagovremeno je obznanjeno da je gospodar za pokrovitelja odredio knjaginja Milenu.

Povodom polaganja kamena temeljca, upriličena je velika kulturna svečanost, o čemu je aktuelna periodika izvijestila i posvetila neuobičajeno mnogo prostora. Kao ilustracija pisanja o ovoj svečanosti navodimo¹⁸ iz „Glasa Crnogorca“ u rubrici domaće vijesti sljedeći tekst:

„Na Bralenovici blizu Danilovgrada 4. aprila svečano je položen temelj Domu Umobolnih, na koju svrhu sa Cetinja su bili pošli tamo g. Serdar Rade Plamenac i g. Špiro Popović, članovi glavnog odbora za gradnju ovog humanitarnog zavoda. Mjesni sveštenik, g. Pop Jovan Velašević, u prisustvu pomenutih odbornika, cijelog brdskog mjesnog odbora, i mjesnih vlasti izvršio osvećenje temelja, okropivši ga svuda naokolo osvećenom vodom, uz pojanje pjevaca „Spasi Gospodi ljudi tvoja.“ Zatim je g. Serdar Rade Plamenac sa g. Špirom Popovićem i komandrom Blažom Boškovićem položio kamen temeljac, izgovorivši ove riječi: „Srećan početak zidanja ovoga doma!“ a svi prisutni odgovoriše: „Amin!“ Ovaj religiozni obred završen je shodnom besjedom sveštenika Velaševića, poslije kojeg je govorio i mjesni učitelj g. L. Jovanović o ovom humanitarnom zavodu. Svečanost je završena burnim usklikima: „Živio Gospodar!“ Za tim je slijedila zakuska, koju su priredili preduzimači građevine na licu mjesta; a u varoši je odbor priredio objed članovima mjesnog odbora i mjesnim glavarima, koji su se trudili u korist ove humanitarne ustanove. Taj dan je i vodovod na Bralenovici otvoren, koji će služiti ne samo za građevinu, nego i za sva iduća vremena ovome Domu Umobolnih.

Članovi glavnog odbora o svemu su telegrafom izvijestili Nj. Kralj. V. Gospodara na Cetinju, i Nj. Kralj. V. Knjaginja Milenu u Baru, kao pokroviteljicu ovog preduzeća.“

Objekat je građen po projektu inženjera Marka Đukanovića, na lokaciji Bralenovica, udaljenoj 1 km od Danilovgrada i predstavlja prostor od 4 hektara obradive zemlje izvan naselja. Glavni poslovođa i izvođač radova na ovom objektu bio je poznati danilovgradski stolar i vlasnik knjižare Petar Marenić.¹⁹ To je bila, za ono vrijeme, velelepna spratna kamena zgrada na principu „koridor sistema“. Objekat je sadržao 18 prostranih soba, u kojima se moglo smjestiti 80 bolesnika i posebnim prostorom za administraciju.

¹⁸ „Glas Crnogorca“, jul 1901.

¹⁹ Bio je otac brojne porodice iz koje su dva sina i ćerka poginuli u NOB-u. Po njegovom sinu, Dom zdravlja u Danilovgradu, dobio je ime „Dimitrije-Dika Marenić“.

Uz dom je postojao baštenski prostor na više od tri i po hektara obradive zemlje i sve je bilo ograđeno visokim zidom obrađenim krečom. Kako je tada konstatovano, posebna dobrobit za ovaj objekat i njegove korisnike je u tome što su dobili vodovod sa najboljom planinskom vodom (Slatinski vodovod). Vode je bilo dovoljno i za zalivanje bašte u kojoj se gajilo povrće u količini koja je zadovoljavala potrebe bolnice. U bašti je za bolesnike primjenjivana svojevrsna radna terapija.

Fotografija objekta iz 1917. godine

Početak rada bolnice i uslovi za liječenje bolesnika

Dom je završen u drugoj polovini 1903. godine. Za starješinu Doma imenovan je 1. decembra 1903. godine oficir sa Orje Luke Bećir Bošković²⁰ i na toj dužnosti ostaje do oktobra 1909. godine²¹.

²⁰ Oficir Bećir Bošković je bio jedan od učesnika crnogorskih mirovnih snaga na Kritu. Zadatak crnogorske misije se odnosio na pomirljivo djelovanje između kritskih Grka i Turaka. Uoči polaska za Krit, Knaz Nikola je vojnicima i starješinama formiranog odreda održao govor: "Junaci! Počasćen sam od velikih evropskih sila da pošaljem na Krit, međunarodnoj vojsci, jednu četu mojih Crnogoraca, jer su one uvjerenja da će Crnogorci svoju dužnost vršiti onako kako njima i dolikuje - pošteno i junački". Na put za Krit, 11. januara 1897. godine, se pripremilo i poslalo 70 vojnika, 8 podoficira i 2 oficira.

²¹ DACG, MUD, SO, Dom umobolnih, k. 57, br. 1-10 od 25. aprila 1909. Prema Zapisniku o saslušanju Filipa Vrčevića (računovođa), rađen u kancelariji Glavne državne kontrole, vršen je pregled računa Doma umobolnih. Zapisnik sadrži podatke da je dr Perazić do 1. januara 1909. bio načelnik sanitetskog odjeljenja, a nakon njega dr S. Ognjenović kao zastupnik načelnika. Starješina doma je oficir Bošković.

Nakon oficira Boškovića za sreskog ljekara u Danilovgradu i upravnika Doma umobolnih postavljen je već afirmisani internista dr Jovan Kujačić²², koji je o Bećirovim metodama liječenja zapisao sljedeće:

„Glavno se ljekovito sredstvo u bolnici sastojalo u batini i konopu“, dodajući da su se pored Bećira nalazila i „dva stražara sa dosta debelim batinama koji su podpomagali Bećirovu terapiju“.

Doktor Jovan Kujačić²² je izuzetno značajna ličnost, ne samo za rad Doma na Bralenovici, već i za crnogorsku medicinu.

Rođen je u Nudolu - Grahovo 1869. godine. Medicinske nauke završio je u Moskvi 1899. godine i dolazi u Crnu Goru kao dvorski ljekar knjaza Nikole. Nakon toga Knjaz Nikola ga šalje u Pariz radi medicinskog usavršavanja i da „dopuni istočnu teoriju sa zapadnom praksom“. Službovao je na Cetinju (upravnik bolnice), Kolašinu, Nikšiću i Danilovgradu. Bio je jedan od velikana crnogorske medicine sa širokim opštim i medicinskim obrazovanjem. Pored izuzetnog profesionalnog angažmana, dr Kujačić je bio vrlo aktivan i u kulturnom životu. Govorio je više jezika i kao pisac i prevodilac medicinske i druge literature preveo je „Osnovi opšte patološke anatomije“ A. I. Abrikosova sa ruskog, „Ilijadu“ i „Odiseju“ sa starogrčkog i mnoga druga medicinska i književna djela.

Dolaskom dr Kujačića za upravnika ove ustanove stanje se prvenstveno bitno promijenilo u poboljšanju zdravstvenih prilika. Ukinute su batine kao sredstvo liječenja.

Unutrašnjom reorganizacijom i nabavkom najpotrebnijeg namještaja i drugih potrebnih stvari bolnica je sređena i privedena namjeni zbog koje je osnovana. Stvoreni su pristojni uslovi za smještaj bolesnika. Osnovana je bolnička apoteka sa najpotrebnijim lijekovima, a posebno onim za

²² Porodica Kujačić dala je mnogo znamenitih ljudi koji su se kroz istoriju borili krstom, perom i mačem. U porodici je bilo deset sveštenika, a poslednji je bio pop Stojan, koji je umro 1915. godine, a od njega su potekli Nikola, koji je bio učitelj kćerima knjaza Nikole, i Jovan, ljekar. Nikola je imao jednoga sina i četiri kćerke. Jedna od njih, Danica, bila je majka Miodraga - Dada Đurića, poznatog svjetskog slikara koji je živio, stvarao i umro u Parizu, a sahranjen na Koščelama. Jovan Kujačić bio je ljekar knjaza Nikole i napisao je preko dvjesto radova i veći broj prevoda značajnih djela, među kojima i Ilijadu i Odiseju. Jovan je imao dva sina - Gavrilu i Mirku Kujačića poznatog slikara, glumca, ilustratora, koji je proklamovao manifest slikarstva o socrealizmu. Za sobom je ostavio veliki broj slika i grafika.

liječenje duševnih oboljenja. Bolesnici su osjetili veliku promjenu naročito u ophođenju. Najzadovoljniji su bili oni koji su bili sposobni za obavljanje raznih poslova. Oni su sa puno elana spremali sobe, čistili prašinu, prali podove, namještali krevete, obavljali dužnosti dežurstva i sve drugo što je trebalo. Naročito su pažljivo ispunjavali sve higijenske propise, koji su se u bolnici rigorozno primjenjivali. Nije bilo potrebno da se opominju i upućuju na red i poredak u kući. Mirniji bolesnici su sami na to strogo pazili i često druge na red opominjali. Dežurni je bio uvijek vojnički strog, a ostali su bez pogovora slušali. Na taj način dr Kujačić je ne samo uveo savremen način liječenja bolesnika, već je prema njima obezbijedio humani odnos osoblja i humane međuljudske odnose.

U tom smislu, dr Kujačić je sačinio „Zbornik pravila i naredaba, izdatih osoblju doma za umobolne od 1 januara 1911 g.” Zbornik sadrži pet naredbi i „Pravilo za red i čistoću u kužinu“. Prva i četvrta naredba glase:

„I. N a r e d b a

S umobolnim niko ne smije:

- 1.) Provoditi nikakvu šalu, koja bi njih vrijeđala;
- 2.) Smijati se tako, da njima izgleda da se time ismijevaju;
- 3.) Ničim im ne davati znaka, da se smatraju za lude;
- 4.) Nikad ne treba smetati ludima da govore i nipošto im ne treba prekidati razgovor;
- 5.) Bujne bolesnike umirivati ozbiljnom zapovjedajućom brekom;
- 6.) Biti ni jednoga ni u kom slučaju. Umobolne treba lijepim, mekim, blagim tonom savjetovati, poučavati i upućivati.

Danilov-grad
1 februara 1911 g.

Upravitelj
doma umnobolnih,
Dr Kujačić

„IV. N a r e d b a

I pored mojih strogih naređenja kojima je strogo zabranjeno zlostavljati bolesnike, ipak sam primijetio, da neki bolesnici od osoblja doma prekoračuju moja naređenja, te usljed toga ponovo naređujem, da ni u kom slučaju to više ne smije biti.

Za svaki prestup ove naredbe dotični će se kazniti prvi put perpera 5; drugi put perpera 10 i treći put perpera 20 i otpuštanje iz službe.

8 Decembra 1911 god.
Danilov-grad

Upravitelj
doma za umobolne,
Dr Kujačić”

Status Doma nije bio valjano regulisan jer nije primjenjivana Odluka koju je knjaz Nikola donio još 26. februara 1904. godine, a kojom je određeno da se bolnica i njena uprava predaju Sanitetskom odjeljenju, a rashodi da se isplaćuju od sume koja je preostala od novca prikupljenog za njeno podizanje. Naposljetku je, knjaževim rješenjem, nedvosmisleno potvrđeno da je Dom na Bralenovici zdravstvena ustanova u sastavu Sanitetske uprave Ministarstva unutrašnjih djela. Konačno, bolnica u daljem radu redovno dobija određena finansijska sredstva preko Sanitetskog odjeljenja. Cjelokupnu finansijsku kontrolu nad opredijeljenim budžetom za bolnicu, sprovodila je Glavna državna kontrola Knjaževine/Kraljevine Crne Gore.

Nakon dr Kujačića, za upravnika postavljen je dr Pera Josif, rođen 1863. godine kod Trogira. Po odluci knjaza Nikole, kao stipendista, završava Imperatorsku vojno-medicinsku akademiju u Petrogradu 1893. godine. U sanitetsku službu Crne Gore stupio je 1. maja 1893. godine. Kao ljekar radio je u bolnici „Danilo I“ na Cetinju, potom u Baru i drugim bolnicama u Crnoj Gori. Otvorio je ambulantu i apoteku, a istovremeno bio i upravnik Doma na Bralenovici. Pregledom raspoložive arhivske građe, dr Pera Josif ostaje za upravnika bolnice sve do juna mjeseca 1914. godine.²³

²³ DACG, MUD, SO, Dom umobolnih, k. 57, br. 1 i 2, 1914. Kraljevska Crnogorska Uprava doma za umobolne upućuje dopis br. 148 od 26. maja 1914. godine Kraljevskom Kapetanskom sudu – Bogetići vezano za podatke jedne familije. Za upravitelja se potpisuje dr Pera Josif. To su ujedno i dva posljednja dokumenta koja se odnose na bolnicu Dom umobolnih

Zbog velikog broja leproznih bolesnika u Bjelopavlićima, kako je to opisao dr Kujačić, razmišljano je da se Dom za umobolne pretvori u Dom za leprozne. Zbog velikog otpora do toga nije došlo, pa je na prostoru Bralenovice izgrađena posebna baraka za njihov smještaj 1914. godine. Veliki humanist i čovjek, dr Pera Josif vršio je nadzor i liječenje nad tim bolesnicima. Nema podataka koliko je dugo trajao njihov smještaj, a nepoznata je i njihova sudbina. Dr Pera Josif umro je 1953. godine u Baru.

U nastojanju da stanovništvu Crne Gore bude na adekvatan način pružena zdravstvena zaštita, država Crna Gora je uprkos velikim nevoljama, uspijevala da sačuva i održi ne samo rad bolnica, već i drugih zdravstvenih institucija. Nakon balkanskih ratova zdravstvene prilike su bile na veoma niskom nivou pa su preduzete potrebne mjere na poboljšanju narodnog zdravlja. Naime, na II redovnoj sjednici Crnogorske narodne skupštine²⁴, održane 31. januara 1914. godine, predsjednik Ministarskog savjeta, ministar vojni, brigadir, serdar Janko Vukotić u programu Vlade je izložio:

„Zdravlje je osnovica cjelokupne materijalne kulture, kako u napredovanju pojedinaca, tako i cjeline narodne, jer bez zdravlja nema sreće i bogastva, ni napretka i blagostanja. Unapređenje i jačanje narodnog zdravlja zahtijevaju životni interesi naše države. U toj svrsi donijeće se zakon protivu svega što je štetno za javnu higijenu i opštu zdravstvenost. Pored toga savremenim zakonom urediti sanitet, riješiti ljekarsko pitanje u korist naroda, podići što više bolnica i raditi da siromašni dio narodni pored besplatnog ljekarskog prijegleda dobije besplatno i lijekove“.

Takođe, u istom Programu u dijelu koji se odnosi na dalji rad i brigu o narodnom zdravlju, konkretno o bolnici za umobolne na Bralenovici je zapisano:

„Za istu se odmah mora sljedeće uzeti u postupak:

1) svakih osam dana mora tamo ljekar da dolazi, jer se naprimjer sada nalaze tamo bolesnici koji su prezdravili i koji bi se mogli otpustiti, ali kako već nekoliko nedjelja ljekar tamo ne dolazi, isti se još tamo nalaze;

²⁴ DACG, Stenografske bilješke o radu Crnogorske narodne skupštine, br. 687, 1914. god. Sjednici CNS je predsjedavao predsjednik Milo Dožić, a sekretar je bio Krsto Popović.

2) za nemirne bolesnike, koji svoje haljine cijepaju, treba nabaviti takvu odjeću koja se ne da kidati, a koja je još cenja od sadanje;

3) potrebno je postaviti jednog izvježbanog bolničara, koji bi po naređenju ljekarevu mogao vršiti potrebne injekcije za umirenje bolesnika, isti bi, istovremeno, bio u stanju da bolesnicima ukaže prvu pomoć (na pr. pri povredi kakvoj);

4) potrebno je za dvojicu povećati broj stražara; i

5) bolničko rublje treba popuniti, a nastojati da se ukine metanje lanaca i gvožđa bolesnicima na noge“.

No, uprkos nastojanju i dobroj volji, Vlada serdara Janka Vukotića nije imala

moгућности da ostvari svoj Program, jer je već u julu iste godine počeo Prvi svjetski rat, koji je uništio i ono, što je sa velikom mukom bilo stvoreno u Crnoj Gori do 1914. godine.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata prestao je sa radom Dom umobolnih i više nikada nije korišćen za tu namjenu.

Po završetku Prvog svjetskog rata, zbog velikog broja ratnih siročadi, Bralenovica je osposobljena i pretvorena u Dom ratnih siročadi, koji je radio sve do početka Drugog svjetskog rata.

U toku Drugog svjetskog rata objekat je okupator koristio za kasarnu i logor đe su zatvarani i mučeni borci antifašističkog otpora i civilno stanovništvo.

U periodu od 1946-1949. godine, Bralenovica ponovo postaje Dom ratnih siročadi kada se 1949. godine seli za Kotor. U objekat na Bralenovici bila je smještena škola za pripadnike unutrašnjih poslova, da bi nakon ukidanja 1961. godine u njenim objektima poslovale razne privredne organizacije koje su ga do kraja devastirale.

Uprkos vremenu, burnoj istoriji i razornim događanjima vezanim za ovaj objekat, godine 2009. napušteni i devastirani objekat je restauriran i adaptiran za potrebe Regionalne škole za državnu upravu i u cjelosti odgovara građevini čiji su temelji postavljeni 1901. godine.

Zaključak

Na Bralenovici je uspostavljena prva zdravstvena ustanova u Crnoj Gori, sa specifičnom namjenom za potrebe duševnih oboljenja, čime je zauzela značajnu ulogu u širenju zdravstvene kulture u državi.

Poznato je koliko je mentalno zdravlje sastavni dio opšteg zdravlja i da predstavlja važan resurs za pojedinca, porodicu i naciju. Problemi i poremećaji mentalnog zdravlja, zbog relativno visoke prevalencije i često hroničnog toka, kao i početka u adolescenciji i mlađem odraslom dobu, predstavljaju jedan od prioriternih javno-zdravstvenih problema svake države.

S obzirom da se radi o arhivskoj građi koja nije do sada objavljivana, treba napomenuti, da je u pripremi zbornik radova koji će u kontinuitetu obuhvatiti sve relevantne podatke za izučavanje minulih istorijskih zbivanja ove institucije.

UDK 930.25(497.16)
930.85(497.16)

mr sci. Aleksandra MILIĆ
DACG-Arhiv Kotor

KULTURNI TURIZAM I KOTORSKI ARHIV KAO VAŽAN DIO KULTURNOG IDENTITETA GRADA

Sažetak: Rad ističe važnost kulturnog turizma za opšti razvoj grada Kotora i, s tim u vezi, posebno mjesto arhiva u održavanju kontinuiteta kulturnog nasljedja grada.

Osim sagledavanja opšteg konteksta u kome se razvija jedna kulturna i naučna institucija kao što je Kotorски архив, s priznatim svjetskim dignitetom, u radu je ukazano, kako na postojeće tako i na potencijalne modele predstavljanja arhivske gradje u duhu zahtjeva savremene kulturno-turističke atrakcije.

Rad čine odabrana poglavlja iz autorkine magistarske teze.

Ključne riječi: Kulturni turizam, kultura, kulturno nasljedje, kulturni turista, motivi putovanja, kulturni identitet, arhivske izložbe, digitalizacija arhivske gradje, internet prezentacije, difuzija kulture.

CULTURAL TOURISM AND ARCHIVES OF KOTOR AS AN IMPORTANT PART OF THE CULTURAL IDENTITY OF TOWN

Abstract: The paper stresses the importance of cultural tourism for the general development of the town of Kotor and, in this regard, a special place in the archive maintenance of the continuity of cultural heritage.

In addition to looking at the overall context in which to develop a cultural and scientific institutions such as archives of Kotor, with already recognized world prestige, the paper points

out, both existing and potential models of representation in the spirit of archive material requirements of modern cultural and tourist attractions.

The paper consists of selected chapters from the author's master's thesis.

Keywords: *Cultural tourism, culture, cultural heritage, cultural tourists, travelling motives, cultural identity, the exhibition of archive, digitizing the archives, websites, the culture diffusion.*

1. Kulturni turizam kao žanr turizma specifičnog interesa

1.1. Opšte odlike kulturnog turizma kao suprotnosti masovnom turizmu

Kulturni turizam je, po mnogim savremenim parametrima, najbrže rastuće tržište Evrope. Evropske države, regije i gradovi sve se više bore kako bi privukle turiste – potrošače i na taj način ublažile efekte globalizacije tržišta.

Kada se govori o kulturnom turizmu onda je neizbježno paralelno tretirati kulturu i turizam. Brojne su definicije sva tri ova pojma koja stoje u korelaciji. Kada je riječ o kulturi, Platon, dovodeći u neizbježnu vezu društvo i kulturu, kaže da se čovjek ostvaruje samo životom u polis (gradu). Antička Grčka je utemeljila osnovne obrise značenja pojma kulture. Rimljani su riječ kultura izvukli iz latinskog *colere*, u značenju uzgajati; iz istog korijena potiče i riječ kult (*cultus*) u smislu obožavanja božanskog. Tako su se religija i kultura i lingvistički približile. Međutim, tek u XVI vijeku, kultura je uvedena u naučni jezik, shvaćena, u figurativnom smislu, kao usavršavanje duha i ponašanja. *Rječnik Francuske akademije nauka iz 1932–1934. godine*, daje sljedeću definiciju pojma kulture: „Riječ kultura ima figurativno značenje i u primjeni je kada se govori o usavršavanju nauka i umjetnosti, o razvoju intelektualnih sposobnosti, kako onih duhovnih, tako i same inteligencije.“¹ Sociološke su definicije katkad pragmatičnije i kulturu definišu kao skup svih onih pojava i tvorevina koje je čovjek proizveo svojom materijalnom i duhovnom aktivnošću, a čiji se osnovni smisao sastoji u tome da se olakša održavanje, produženje i napredak

¹ Dolo, L. *Individualna i masovna kultura*, Clio, Beograd, 2000, str. 33.

људског друштва. Sociologija smatra kulturom sve što je stvorio čovjek, iskazao kroz predmete i simbole, riječju – svijet ideja; taj svijet obuhvata institucije, tehnologiju, organizacije, ali i znanja i norme. Ona određuje odnose među ljudima, odnose u društvu, ali i van njega.

Filozofsko shvatanje kulture nešto je kompleksnije. U užem smislu kultura se definiše kao „proces humanizacije, okarakteriziran kolektivnim naporom da se očuva ljudski život, zaustavi borba za egzistenciju ili da se ona održava u granicama koje je moguće kontrolirati... da se razviju duhovne sposobnosti ljudi i smanje i sublimiraju agresije, nasilje i bijeda.“² Kod Markuzea je ključan pojam afirmativne kulture, gdje je kulturi dat afirmativni predznak u smislu pripadanja nekom višem, uzvišenijem svijetu, izdignutom nad svakidašnjicom: „Afirmativna kultura odgovara općom čovječnošću, na tjelesnu bijedu ljepotom duše, na vanjsko ropstvo unutrašnjom slobodom, na brutalan egoizam vrlim carstvom dužnosti.“³

Kultura shvaćena u širem smislu je, prema definiciji UNESCO-a „komunikacija kreativnih aktivnosti individua i zajednica u prošlosti i sadašnjosti. Kroz vekove, ove kreativne aktivnosti su formirale sistem vrednosti i ukusa – faktora koji identifikuju jedinstvenost svake ličnosti.“⁴

Turizam je takođe skup pojava i odnosa, koji podrazumijeva prostor, ljude, određene aktivnosti koje proističu iz samog čina kretanja, putovanja i boravka u mjestima udaljenim od svog boravišta. Turizam, opet, na svoj način doprinosi formiranju identiteta jednog mjesta, pa iako nerijetko kritikovan kao djelatnost koja devastira kulturnu baštinu, turizam i te kako može afirmisati kulturno nedovoljno poznat prostor, regiju, zemlju. Kako turizam nije neki statički fenomen, evidentan je njegov uticaj na tradiciju, baštinu i kulturu. Trendovi u turizmu mijenjaju smjer. Danas se već govori o post-turisti koji je sve spremniji da se samostalno upušta u pustolovinu zvanu putovanje. Putuje se češće, a turista je, kako smo prethodno isticali, okrenut novim iskustvima, aktivnostima, interesima. Osim da doživi, ovaj post-turista hoće i da učestvuje. U takvim okolnostima i kulturni turizam dobija nove odlike.

² Markuze, H. *Kultura i društvo*, BIGZ, Beograd, 1977, str. 223.

³ Isto, str. 48.

⁴ Hadžić, O. *Kulturni turizam*, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad, 2000, str. 8.

S obzirom na motive putovanja, od kojih je otkrivanje novih kultura bio najjači motiv, kulturni turizam postoji oduvijek. Danas, i više puta tokom godine, određene grupe turističke populacije mijenjaju boravište i bivaju potaknute na promjenu prvenstveno interesom za kulturu. Jedne kultura tek privlači, druge ona inspiriše, a treći su njome u potpunosti motivisani. Izraženo interesovanje za kulturni turizam povezano je sa potrebama ličnosti.

Kulturni turista posjećuje kulturne atrakcije, ali i prisustvuje svim kulturnim događajima mjesta koje posjećuje – njegova motivacija uvijek je u domenu kulture jer počiva na poznavanju kulture uopšte.

U literaturi postoje različite tipologije kulturnog turiste; jedni su zainteresovani za određenu vrstu kulturnog doživljaja, dok drugi pokazuju interes za šire kulturno područje. No, „bez obzira kako se vrši tipologija kulturnog turiste (...) ona ne sme biti statična, i mora biti podložna povremenom redefinisaju u skladu sa društvenim promenama „.⁵ U okviru opšteg pojma turizma, toliko je mnogo definicija kulturnog turizma da se one danas svrstavaju u kategorije.

U najširem, motivacijskom smislu, kulturni turizam je putovanje usmjereno prema doživljaju umjetnosti, kulturnog nasljeđa i specifičnih odlika jedinstvenosti nekog mjesta. Ono uključuje umjetnost (galerije, vizuelne umjetnosti, performanse), kulturne aktivnosti (festivali, proslave, običaji), kao i materijalnu baštinu (građevine i okruženje).

ICOMOS (UN's International Council on Monuments and Sites)⁶ ističe stajalište po kome, u najširem smislu, prirodno i kulturno nasljeđe pripadaju svim ljudima. Svi mi imamo pravo i odgovornost da razumijemo, poštujemo i očuvamo te univerzalne vrijednosti.

Kulturni identitet je jedan od identiteta koji nas neosporno određuje i umnogome uslovljava naš način života. Suština građanstva je da gradi

⁵ Hadžić, nav. dj., str. 41.

⁶ ICOMOS – Međunarodni savjet spomenika i lokaliteta je najvažnija međunarodna organizacija koja se bavi zaštitom dobara kulturnog nasljeđa, a države koje su članice ICOMOS-a, imaju svoje nacionalne komitete. Organizacija je osnovana 1965. god. i ima članice u 107 zemalja. ICOMOS je glavni savjetnik u domenu konzervacije i zaštite spomenika i lokaliteta (O. Hadžić, nav. dj., str. 31).

svoj identitet ne na privilegijama i ne na kulturnoj grupi po etničkom ili političkom principu, nego upravo na kosmopolitizmu, na uspostavljanju normi koje treba da budu uzor cijelom društvu. Bez kulturnog identiteta, čovjek ne bi mogao situirati sebe u svijetu.

Iz podataka koje objavljuje UNESCO u sekciji o kulturnom turizmu, kao i iz prezentacija gradova, regija, država, kulturnih institucija – postaje jasnije mjesto kulturnog turizma i njegova uloga u Evropi i svijetu danas. Često je osnovni motiv organizovanog turističkog putovanja u kulturno visoko razvijenim zemljama posjeta spomenicima kulture, muzejima, manifestacijama, koncertima i izložbama.

Od ukupnog broja posjetilaca Francuske, primjera radi, većina pripada onoj grupi koju nazivamo kulturnim turistima što ukazuje na to da Francuska kontinuirano poklanja veliku pažnju kulturi, jer je prema podacima WTO (World Tourism Organization) u vrhu zemalja koje bilježe najveći broj turista u svijetu.

To nije samo zahvaljujući kulturnim dobrima koje posjeduje. Francuska umije da iznađe metode kako da oživi ta kulturna dobra. Milionski posjetioci muzeja Luvr nisu konsternirani uobičajenom hladnoćom velikog muzejskog prostora, zato što je već sami prostor ispred muzeja – onaj koji ih priprema i uvodi u doživljaj razgledanja – ožvjljen na mnoge zabavne i zanimljive načine. Pred Luvrom se nenametljivo razliježu zvuci kojima mladi muzičar najavljuje svoj koncert; posjetite li neki zamak na Loari, začujete zvuk fanfara kako mu se budete primicali.

Raznovrsni kulturni programi brižljivo su osmišljeni jer se u takvim zemljama Evrope kultura gaji kao svakodnevna navika.

Salzburg je, baš kao i Beč, grad muzike i njega godišnje posjeti preko tri miliona turista. Tokom cijele godine to je grad koncerata, festivala, kulturnih dešavanja.

Engleska nema atraktivno more, niti čuvene zimske centre, ali je u vrhu po razvijenosti kulturnog turizma. Zemlja bogata srednjovjekovnim zamkovima, utvrdama, starim gradovima ima samo u regiji Kent više od 200 vrsta različitih kulturnih manifestacija i sve su uglavnom na temu srednjovjekovnog života.

Prag, grad baroka i rokoka, Smetane i Dvoržaka, Mocarta, Hradčana, Kafke, Karlovog univerziteta ne zadovoljava se samo prezentacijom kulturne baštine. Čitav grad je kulturna pozornica, kojom šetaju dvorski momci i dame u krinolinama promovišući brojna kulturna dešavanja na kulturnim scenama grada.

Kulturno nasljeđe Italije, u kojoj su živjeli veliki vladari i umjetnici i ostavili Italiji u nasljeđe impozantnu i čarobnu ljepotu gotovo svakog pa i najmanjeg mjesta i duž obale i u unutrašnjosti – ta zemlja, ne prekidajući svoj kulturni kontinuitet turistički je visoko pozicionirana zahvaljujući talentu da svoje kulturno blago očuva i pokaže u najprivlačnijem svjetlu. Samo u Italiji moguće je zamisliti postojanje hotela u omalenom zdanju iz XV vijeka namijenjenom samo jednom paru posjetilaca. Palata-hotel za samo dva gosta.

Osnovni preduslov za uspješnost kulturnog turizma jeste da turizam predstavi život jednog prostora. Za takvo nešto potrebno je poznavanje kulturnih vrijednosti mjesta u kom se živi, njegovanje kulturnih navika lokalnog stanovništva.

Kulturna dobra treba ne samo prezentovati nego i oživjeti, revitalizovati kulturni prostor i imati povjerenje u sopstvene kulturne vrijednosti.

Danas je teško govoriti o fenomenu kulture, a ne pozvati se na komunikaciju.

Za uspješan turizam bitan je i davalac i primalac usluge.

To je interaktivni fenomen koji se ne može izbjeći, a valjalo bi da bude u uspješnoj sprezi sa opštim kulturnim nivoom turističkog mjesta i njegovog stanovništva.

Ako se posjetio i najbolje postavke nekog muzeja razidu prije nego je izlaganje kustosa završeno – možemo konstatovati da komunikacija nije uspjela, a za to ne bi trebalo kriviti primaoca nego pošiljaoca poruke. Taj odnos je dvostran.

Utisak o umjetničkom predmetu koji se izlaže ne bi smio biti vještački, niti ijedan kulturni spomenik lišen odgovarajućeg konteksta, „da ne bismo

narušili osnovno tkanje nekad žive kulture koja je rodila i uživala baš ta ista umetnička dela.“⁷

Kada jedna kultura traži veću pažnju javnosti i medija, i žali se na slabu posjećenost, onda ona sama mora mijenjati svoj način predstavljanja, i dužna je jačati svoja najinovativnija znanja u funkciji razvoja kulturnog turizma.

1.2. Kulturno nasljeđe Kotora u kontekstu moderne fenomenologije turističke atrakcije

Po svojim izuzetnim biogeografskim osobinama i bogatom kuturnom nasljeđu, Bokokotorski zaliv i grad Kotor, uvršteni su u UNESCO-ov registar ugroženog kulturnog nasljeđa i zaštićeni kao prirodna i kulturno-istorijska baština svijeta. Valorizacija kulturnog nasljeđa Kotora stoji u direktnoj vezi sa dvije osnovne karakteristike, a to su:

- Značaj kulturnog dobra, i
- Autentičnost kulturnog dobra.

Značaj kulturnog dobra definiše se analizom njegovih vrijednosti, a to su: kulturna, istorijska, umjetnička, arhitektonska, estetska, naučna, socijalna, ekonomska i druge vrijednosti.

Autentičnost nepokretnog kulturnog dobra ogleda se u očuvanosti značajnijih faza njegove gradnje i kroz visok stepen poštovanja dostignuća nastalih tokom svih istorijskih faza. Pojedinačno, to su: autentičnost lokacija i okruženja, izgleda, zanatskog izvođenja, građevinskog materijala i sl. Značaj nepokretnog kulturnog dobra u direktnoj je zavisnosti od stepena njegove autentičnosti. Autentičnost, s druge strane, obezbjeđuje u turizmu uslove za stvaranje turističkih atrakcija. Autentičnost se najčešće sagledava kao tačna prezentacija prošlosti. U turizmu, to je tek resurs, sirovina koju treba prilagoditi novom vremenu. Interpretacija tradicije nije bezazlena. Problem autentičnosti dobija novo lice: više nije poželjan statični status neke turističke atrakcije, to je složen proces koji ne gubi iz vida različita

⁷ Burstin, Denijel, Od putnika do turiste/izgubljeno umeće putovanja, *Kultura*, sv. 60–61/1983, Beograd, str.41.

očekivanja turista, niti lokalna dešavanja u turističkoj destinaciji (kulturna politika i odnos prema vanjskom svijetu). U literaturi je poznata pojava pod nazivom „staged authenticity“ u značenju glumljene autentičnosti, čime se prava autentičnost potiskuje i gotovo nestaje. „Mnoga društva izvode plesove koje su postavila na scenu upravo radi turista. Ta ista društva danas shvaćaju te plesove kao svoju izvornu baštinu, a izvornih se plesova više ni ne sjećaju“. ⁸

Tako dolazimo i do pojma autentičnosti atrakcija koja može biti stvar procjene eksperata, ali i subjektivne, kako domicilne tako i procjene samih turista, što ovo pitanje može učiniti diskutabilnim i dodatno ga komplikovati. Problem nastaje kada se patvoreno, lažno predstavlja kao autentično, originalno. Problem takođe nastaje i kada se zajednica nekritički odnosi prema svojoj tradiciji, kada je precjenjuje ili potcjenjuje usljed nedovoljne edukovanosti.

Atrakcije su osnovni pokretači razvoja turizma na određenom području, bez njih nema turizma.

Stoga je njihova klasifikacija nužna kako bi se obezbijedila stabilnost određenog stepena turističkog razvoja. Bez dobrog poznavanja cjelokupne turističke atrakcijske osnove, priobalja i zaleđa, više nije moguće kreirati turistički prostor, smatra Eduard Kušen. Čak i učesnici novog, reformisanog, ali i dalje masovnog turizma, očekuju što više atrakcija ne samo uz obalu nego i u turističkoj ponudi ruralnih područja.

Kada govori o cilju izrade funkcionalne klasifikacije turističkih atrakcija, Kušen podrazumijeva da se time postiže transparentnost podataka o turističkim atrakcijama, što omogućava njihovo optimalno korišćenje. ⁹ Prema Kušenovoj funkcionalnoj klasifikaciji postoji 16 vrsta turističkih atrakcija. ¹⁰ Boka Kotorska pripada evropskom mediteranskom području koje je, u receptivnom smislu, veoma bitno područje svjetskog turizma. Grad Kotor, kao turistička destinacija zadovoljava najmanje deset od 16 osnovnih vrsta atrakcija koje je Kušen naveo. To su, od materijalnih atrakcija:

⁸ Jelinčić, D.A. Turizam vs. Identitet; Globalizacija i tradicija, Institut za međunarodne odnose, Zagreb, 2006.

⁹ Kušen, Eduard, *Turizam i prostor, Prostor*, 1/21 (2001), Zagreb, str. 1–14.

¹⁰ Isto, str. 8.

- geološke karakteristike prostora;
 - klima (blaga mediteranska klima veći dio godine);
 - voda (more);
 - biljni svijet (prirodna vegetacija);
 - zaštićena prirodna baština;
 - zaštićena kulturnoistorijska baština (pokretna, nepokretna dobra);
- a od nematerijalnih:
- znamenite ličnosti i istorijski događaji;
 - manifestacije;
 - kulturne i vjerske ustanove;
 - kultura života i rada (folklor, domaća radinost, tradicionalni vrtovi, gastronomija, tradicionalni zanati).

*Enciklopedija turizma*¹¹ daje centralnu ulogu turističkoj atrakciji u turističkom sistemu i uglavnom izjednačava pojmove turističke atrakcije i turističkog resursa. Možda je prihvatljiviji zaključak da su turističke atrakcije temeljni turistički resursi koji privlače turiste da posjete određenu destinaciju.

Teoretičari turizma u osnovne atribute atrakcija ubrajaju: vlasništvo, namjenu, prostornu konfiguraciju, autentičnost, prezentaciju, imidž, status, rijetkost i dr. Od ovih karakteristika u velikoj mjeri zavisi održivost turističkog razvoja.

Geološke karakteristike prostora: Kotor je kroz svoje vjekovno trajanje uspio sačuvati simbiozu kulturnog i prirodnog okruženja. Prirodni reljef i urbano tkivo vremenom su srasli, vizuelno i fizički, do mjere nerazlučivosti.¹² Samo zbog svoje geografske posebnosti, Kotor je već dovoljno turistički atraktivan.

Grad je situiran u jugoistočnom dijelu jadranske obale, gdje je more 28 km zašlo u kopno, formirajući u svijetu jedinstven, Bokokotorski zaliv – fjord koji se geografski sreće još jedino i isključivo na sjeveru Evrope.

¹¹ Encyclopedia of Tourism, London, Routledge, 2000.

¹² Vučenović, S. *Tri decenije zaštite i obnove svetske baštine Kotora, Boka*, 28–29/2009, H. Novi, str. 207.

Bokokotorski zaliv kao prirodni amfiteatar, u cjelosti je sam po sebi turistička atrakcija i budući takav, valorizovan kao jedan od najljepših zaliva svijeta.

Klima: Kotor i okolina imaju blagu mediteransku klimu, sa suvim i toplim ljetima i blagom, vlažnom zimom. Prosječna godišnja temperatura je oko 15 stepeni.

More: Temperatura mora iznad 18 stepeni u periodu maj–oktobar omogućava kupališnu sezonu koja traje oko 140 dana. Površina mora je uglavnom mirna jer je oko 200 dana u godini bez vjetrova.

Prirodna vegetacija: Ono što je najveća vrijednost u prirodnoj baštini Boke i Kotora jeste autohtonost pejzaža, koji se prožima sa specifičnim hortikulturnim nasljeđem i na jedan suptilan način se održava na malom prostoru stiješnjenom između visokih, surovih stijena i uske morske obale

Zaštićena prirodna i kulturno-istorijska baština: Kotor ima realne turističke atrakcije koje su manje ili više uspješno plasirane na turističkom tržištu. Ali on ima i potencijalne atrakcije koje treba najprije valorizovati, a zatim turistički razviti i prezentovati. Te atrakcije su u izvjesnoj mjeri kompleksne i pobuđuju interesovanje specifične turističke klijentele.

Turistička atrakcija se profilira sublimacijom emitivnog, tranzitnog i receptivnog pokazatelja. To znači da su udružene informacije o destinaciji koja se posjećuje, zatim informacije dobijene na putu do destinacije i konačno receptivni marker koji predstavlja nukleus, tj. samu turističku destinaciju.¹³

Treba postići da resurs postane atrakcija; resursi su tek sirovi elementi određenog mjesta u koje treba uložiti rad i afirmisati ga.

Turista je naklonjen već dobro poznatim i afirmisanim destinacijama i njihovim atrakcijama, čija se vrijednost očituje na samom tržištu turističke ponude i tražnje. Jer, atrakcije su sve više tržišna kategorija uz njihovu, ne manje relevantnu estetsku i kulturno – istorijsku vrijednost po sebi.

Savremena literatura razlikuje više tipova turističkih atrakcija. Klasični pristup diferencira ih na prirodne (geomorfološke odlike, pejzaži,

¹³ Jovičić; Brankov, *Turističke atrakcije – ključni elementi turističke resursne osnove*, Glasnik Srpskog geografskog društva, vol. 89, br. 1/2009, Beograd.

vidikovci, parkovi) i antropogene (izgrađene, kulturne) turističke atrakcije, koje opet imaju svoja materijalna i nematerijalna svojstva. Prema Kušenu, turističke atrakcije su, u pravilu, rezultat oplemenjene izvorne turističke atraktivnosti.

Mimo svih tipologija, jedinstvenost i rijetkost javljaju se kao *differentia specifica* jednog mjesta kome nedostaje samo dobra prezentacija da bi od resursa postao turistička atrakcija. Kotor ima realne i valorizovane turističke resurse i atrakcije, ali i one još nevalorizovane i neprepoznate čak i od strane lokalnog stanovništva, pa sljedstveno tome i neplasirane – tačnije neiskorišćene.

Atrakcija mora imati raritetnost, ali i neobičnost. Mora biti autentična, izvorna, originalna, dakle i u cjelini, po svemu navedenom – ekskluzivna. Da bi turista uopšte posjetio neki grad ili lokalitet, očekuje se da bude u posjedu informacija o tom gradu. Ukoliko nema podataka o atrakciji, ako nije istražena osnova te atraktivnosti, onda ta lokacija kao turistički resurs realno ne postoji.

Vrlo je važan način na koji jedan narod cijeni svoje kulturne resurse, kako se stara o njima i kako ih vrednuje. Važna je, ništa manje i kreativnost u pronalaženju savremenih načina prezentacije kulturnih resursa jedne regije i njene tradicije u cjelini.

2 . Prezentacija kulturnog nasljeđa Kotora: postojeći i novi načini interpretacije

Kulturne resurse grada Kotora čini mnogo više od brojnih materijalnih dobara kojima raspolaže. U procesu izgradnje kulturnog i turističkog identiteta jednog grada mnogi nematerijalni elementi snažno stimulišu taj proces. Tržište kulturnog turizma je danas „arena“ s jakom konkurencijom, gdje je vrlo teško izgraditi identitet i reklamirati destinaciju. Kulturni resursi kojima Kotor raspolaže nisu turistički proizvodi *sui generis*. Potrebno je mnogo lokalnog angažovanja i ambicije da se plasira privlačnost njegove kulture, kako materijalne tako i nematerijalne. Grad može imati i jednu jedinu atrakciju, biti svjetski poznat po njoj i magnetski privlačiti turiste.

Turistički potencijali kulturnih resursa su najpromjenjiviji po pitanju opsega, estetike i dostupnosti, kada uzimamo u obzir različite spomenike (dvorce, katedrale, palate, itd.), gradske i kulturne pejzaže, kako ističe Mirjam Jansen-Verbeke – „iako jedan jedini spomenik može biti dovoljno značajan da reklamira neku turističku destinaciju, stvaran i uočen spektar turističkih mogućnosti će biti taj koji će odrediti stupanj atraktivnosti mjesta i regija.“¹⁴

U kulturnom miljeu Kotora brojna su iskustva velikog angažovanja da se njegovo nasljeđe prezentuje kako u Crnoj Gori, tako i u Evropi. Glavni nosioci toga posla u Kotoru su institucije kulture: Pomorski muzej, Istorijski arhiv, Zavod za zaštitu spomenika kulture, Muzička škola, Kulturni centar, festival KotorArt, u manjoj mjeri umjetničke galerije. Sve ove institucije razvile su značajne aktivnosti kroz svoje kontinuirano prisustvo u kulturnom biću grada. Tome je pogodovala paradigma privlačnosti, atraktivna pozicija grada, bogatstvo kulturnih dobara.

Turizam kao dinamičan proces zahtijeva, s jedne strane, neprekidnu usklađenost s globalnim trendovima (ma kako ih kritički htjeli posmatrati), ali i sa lokalnim i nacionalnim mogućnostima, s druge strane.

Tehnološka revolucija se ubrzava i njen uticaj na svakodnevni život i njeni efekti na turizam su ogromni. Tako, trodimenzionalna prezentacija prošlosti, primjera radi, više nije nikakva atraktivna novost u turizmu. Sve je veći značaj urbanog turizma kao savremene tendencije u razvoju evropskog kulturnog turizma, kao i sve veći interes turista za kratke godišnje odmore u urbanim centrima u kojima se odvijaju turističke aktivnosti.

Recentna istraživanja pokazuju da su turisti zamoreni konvencionalnim načinima interpretacije kulturno-istorijskog nasljeđa *in situ*. Isto tako, oni postaju sve zahtjevniji i probirljiviji u izboru destinacije za koju se odlučuju, razumljivo, vođeni načinima prezentacije mjesta koje bi eventualno izabrali za odmor.

U poslednjoj deceniji Kotor se naročito intenzivno uključio u mrežu različitih formi predstavljanja svojih kulturnih dobara putem internet

¹⁴ Jansen-Verbeke, M. *Kulturni resursi i turizmifikacija područja*, Paper IAST, Geo Institute –Tourism Development, Leuven – Belgium, 2007, str. 4.

prezentacija, propagandnog materijala, aktivnom izložbenom djelatnošću kulturnih institucija, kod kuće i u inostranstvu; potom, grad je neumoran u organizovanju zabavnih sadržaja tokom sezone (skloni smo ih konotirati kao pseudokulturne događaje, ali oni privlače veliku pažnju turista). Grad ima inekoliko etabliranih festivalskih programa tokom ljeta, promjenljivog kvaliteta, ali ipak jasno fokusiranih na turističke efekte i određene ciljne grupe.

S ovim u vezi, nije zanemarljiva opasnost da se tradicionalni modeli kulturnog turizma učine suviše pasivnim modernom turisti koji je ujedno i avanturista ili to barem želi biti. Sve je više turista nezadovoljnih konceptom: dođoh, vidjeh, snimih. Oni očekuju da budu izmijenjeni iskustvom putovanja jer je, po definiciji, cilj putovanja bijeg iz svakodnevlja, iskušavanje nepoznatog, doživljaj neočekivanog.

Doživljaj kao turistički proizvod vezan je i za kreiranje priče na jedan originalan, dizajniran način. Turista pokazuje želju da učestvuje u priči i ona treba da mu bude u određenoj mjeri poznata i prije posjete destinaciji, što je i osnovni razlog za izbor destinacije. U ovom pristupu doživljaju kao turističkom proizvodu, lokalna zajednica je teatar, a turista je jedan od igrača; svi učesnici su involvirani u proces doživljaja.¹⁵

Komunikacija sa kulturnim turistima vrlo je specifična. U strategiji propagandnog nastupa, veliki značaj ima i pravilno određivanje ciljnih grupa. Kotor ima kulturne turiste za ciljnu grupu, već po prirodi svog turističkog potencijala tj, kulturnih dobara koja su na Listi svjetske baštine.

Najvažniji međunarodni organ koji se bavi zaštitom dobara kulturnog nasljeđa je ICOMOS – Internacionalni savjet spomenika i lokaliteta.

Povelja o kulturnom turizmu ICOMOS-a koja je donijeta na 12. Generalnoj skupštini ICOMOS-a oktobra 1999. godine, ustanovljava principe upravljanja turizmom na mjestima važnim za kulturno nasljeđe. Pod tačkom 1.3. Principa 1. Povelje kaže se: „Interpretacioni i prezentacioni programi treba da pomognu da se formira visok nivo javne svesti i podrške neophodne za dugogodišnji opstanak prirodnog i kulturnog nasljeđa. Interpretacioni programi treba da prikažu značaj mesta, tradicije i kulturne

¹⁵ Citat u: Hadžić, O., nav, dj., str. 115.

prakse, prošlost i raznolikost okruženja i domaće zajednice (...)“ i pod tačkom 3.1. Principa 3. gdje stoji da „programi zaštite i turistički programi treba da prezentuju visoko kvalitetne informacije i optimizuju posetiočevo razumevanje značaja dobra kulturnog nasleđa, ipotrebu njegove zaštite, kao i da omoguće posetiocu da uživa na prikladan način.“¹⁶

Kotor ima kvalitetne muzejske, arhivske, arheološke, umjetničke zbirke. U njihovom predstavljanju neobično je važan stil interpretacije, priča i dublja poruka nego što je samo iznošenje fakata; važno je postići efektivnost poruke umjesto stereotipa.

Navodimo definiciju interpretacije koju je dala Američka nacionalna asocijacija za interpretaciju: „Interpretacija je proces komunikacije koji upostavlja emotivnu i intelektualnu vezu između interesovanja auditorijuma i inherentnog smisla atrakcije.“ Turista želi da čuje priču koju će nositi u sjećanju. Interpretacija mora biti usmjerena na iskustvo posjetioca, naći neku sponu s njegovim očekivanjem.

U časopisu *National geographic* (izdanje za Srbiju)¹⁷ objavljen je zapažen tekst o starom gradu Kotoru pod naslovom „Ćoškovi za teranje vragova“.

Mišljenja smo da ovakvi prilozi, koji na svega nekoliko stranica teksta i uz izvrsne fotografije dočaravaju „duh mjesta“, vrijede za prezentaciju grada više nego stotine turista vođenih apatičnim vodičem.

Kreativan grad ima kreativnu prezentaciju. Ovo je potrebno problematizovati za turističku dobrobit grada.

Internet prezentacije Kotora, kako zvanične, tako i razni sajtovi ljubitelja grada, gotovo dnevno se multiplikuju, ali je opšti utisak da, osim stereotipne informativnosti, one pokazuju krupan nedostatak – odsustvo invencije.

Izuzetan razvoj kulturne industrije u mnogim razvijenim zemljama, prati i sve veće investiranje u kulturne proizvode i razvoj kulturnog turizma, koji je time podstaknut.

¹⁶ Isto, str. 116.

¹⁷ National Geographic, izdanje za Srbiju, br. 31/2003, Beograd.

Ovo nameće potrebu shvatanja značaja percepcije destinacije, koja je umjetnički i kulturno bogata, kao kulturno-turističke destinacije koja može biti veoma atraktivna za turiste. Olga Hadžić navodi primjer uspjelog angažovanja specijalizovanih firmi iz oblasti propagande i daje zanimljiv primjer muzeja Luvr. Od 2001. godine, firma Accenture u poslovnim je odnosima sa ovim svjetski poznatim muzejom. Ta saradnja je doprinijela da se razvije Internet strategija ovog muzeja. „Osnovan 1793. godine, Muzej Luvr je jedan od najposećenijih muzeja u svetu, sa oko 6 miliona posetilaca svake godine. Tokom 2000. godine muzej Luvr je prepoznao potrebu razvoja i implementacije svoje Internet strategije. Zaključeno je, nakon ispitivanja tržišta, da Luvr sklopi partnersku saradnju sa firmom Accenture (...). U ovaj proces je uključeno 60 zaposlenih iz muzeja, što je omogućilo kreiranje zajedničkog komunikacionog programa.“¹⁸ Ima sasvim pragmatičnih mišljenja da je, u procesu privlačenja turista, angažman suviše veliki u odnosu na očekivanu dobit od uvećane posjete. Ovakav stav stoji u vezi sa nedovoljnom edukacijom zaposlenih u kulturnim institucijama, u pogledu informaciono-komunikacijskih tehnologija i njihovog značaja za brži razvoj kulturnog turizma destinacije.

2.1. Izložbe Istorijskog arhiva Kotor – primjer uspješne kulturne prezentacije, ali nedovoljnog turističkog efekta

Grad Kotor ima dugu istoriju brige o svom kulturnom nasljeđu, koga ne čine samo umjetnička djela, spomenici kulture, stare biblioteke, nego i arhivski dokumenti. Istorijski arhiv Kotor osnovan je prije šezdeset godina, ali je tradicija zaštite arhivalija daleko duža i seže u daleku prošlost ovoga grada koju je, opet, moguće rekonstruisati jedino stručnim uvidom u vjekovima čuvana dokumenta.

Arhivi su temelj istorijskog i kulturnog identiteta naroda i pojedinca. Ta, u ovoj sredini davno razvijena i kontinuirano prenošena svijest o značaju čuvanja pisane riječi – uvela je Katorski arhiv u društvo najuglednijih kulturnih institucija te vrste, ne samo u Crnoj Gori.

¹⁸ Hadžić, nav. dj., str. 84

Nauka je glavni korisnik arhiva, ali arhivski dokument, osim kao izvor i svjedočanstvo nekog istorijskog događaja, odavno je u razvijenim zemljama svijeta, zapadnoevropskim posebno, dio opšte kulturne i turističke ponude, važna informacija o identitetu jednog naroda. Arhivska građa je forma kolektivnog pamćenja. Umjetnička djela često nastaju iz iskustva istraživanja istorijskih arhiva, biblioteka, muzičkih arhiva, to znači iz tradicije koju čuvaju knjige i arhivski spisi.

Kao pokretni spomenik kulture, arhivski dokument ima prednost široke komunikativnosti, koju je Kotorski arhiv na vrijeme uočio i uložio mnogo znanja i truda da populariše blago koje čuva, te svoju djelatnost učini razumljivom i vanstručnoj javnosti. Prva isprava u Kotoru potiče iz 1124. godine, a u vezi je posjeda katedrale sv. Tripuna; druga je iz 1200. godine, sa pomenom prvog notara (Junius presbyter), a treća je kupoprodajni ugovor iz 1309. godine, koga je pisao zakleti notar kotorske komune, Petar Vitin. Ovaj ugovor, kao i prva sudsko – notarska knjiga iz 1326. godine, koju je, takođe, sastavio Petar Vitin – spadaju u najstarije izvore koje čuva Kotorski arhiv.

Statut grada Kotora (Statuta et leges civitatis Cathari), objavljen u Veneciji 1616. godine, predstavlja kodifikaciju pravnih normi gradske komune.

Najstarije poglavlje Statuta datira iz 1301. godine. Sudsko-notarski spisi, sačuvani za period 1326–1942. godine, povezani u 296 svežnjeva, svjedoče o veoma raznovrsnoj i obimnoj djelatnosti kotorske opštine u periodu nešto dužem od šest vijekova.

Kao spomenik kulture, arhivska građa ima višeznačnost koja se ogleda u njenom naučnom, obrazovnom, kulturnom značaju, kao i u turističkoj ponudi grada. Kao dio opšte kulturne baštine, arhivska građa poput svakog spomenika kulture ima prvenstveno kulturno-spomenički nacionalni značaj. Iz toga proizilazi važnost njene pravilne valorizacije i kategorizacije. Izložbe arhivskih dokumenata su najznačajnija forma šire popularizacije arhivske građe.

Arhiv ne bi mogao opstati kao institucija u savremenom društvu ukoliko bi ostao izolovan i zatvoren unutar struke i nauke.

U pogledu efikasnosti arhivske djelatnosti, bilo je sporadičnih prigovora u stručnim krugovima, koji su se mahom odnosili na nedovoljnu efikasnost izložbi, tj, njihovu skromnu posjećenost u odnosu na količinu uloženog truda i sredstava da se jedna izložba dokumenata postavi. Primijećeno je, s druge strane, da iznošenje prigovora, kao ni preuveličavanje značaja, ne vode rješenju.

Kada je 1986. godine Arhiv dobio reprezentativnu zgradu na Trgu sv. Tripuna, u starom gradu, prostrano prizemlje zgrade ubrzo je uređeno kao izložbeni prostor koji priliči gradu svjetske kulturne baštine.

To je rezultovalo time „da danas, kao gotov proizvod, Istorijski arhiv Kotor može da ponudi 52 tematske izložbe koje su se već samostalno ili u suorganizaciji izlagale u sopstvenom prostoru ili u prostorima drugih gradova naše zemlje i inostranstva i koje već, više ili manje, posjeduju svoje kataloge i CD ROM-ove.“¹⁹

Izložba je informacija ali i komunikacija, putem nje institucija komunicira sa jednom sredinom u najširem smislu. Kulturološko-dokumentarne izložbe, u čiji red spadaju i izložbe arhivskih dokumenata, uspješno se koriste kao vid kulturne komunikacije u radu velikih svjetskih kulturnih centara i modernih muzeja. Cilj ovih izložbi je informisanje i obrazovanje, te animiranje najšire javnosti.

Izložba je uglavnom samostalan oblik difuzije kulture (M. D. Šešić), ali se ona vrlo često javlja i kao prateći program uz veće manifestacije. Tako je Kotorški arhiv godinama imao spremnu izložbu u vrijeme održavanja Festivala pozorišta za djecu, kao i u danima održavanja Internacionalne smotre mode u Kotoru, kada se za potrebe TV-kuća koje prate ovu smotru nekoliko dana ustupa dio reprezentativne arhivske zgrade, koja takođe ima svoju kulturno-istorijsku vrijednost.

Sa ulaskom kompjutera u arhive, u Kotorskom arhivu je izrađen CD-ROM, sa prezentacijom srednjovjekovnih rukopisnih i štampanih knjiga; skenirana je najstarija sudsko-notarska knjiga Arhiva, koja obuhvata period 1326–1335. godine i Statut Kotora štampan u Veneciji 1616. godine.

¹⁹ Antović, J. Istorijski arhiv Kotor u funkciji turističke ponude grada, *Arhivski zapisi*, 2004, Tuzla, str. 185.

Pored navedenih, na CD ROM-u se nalaze i izvodi iz 177 najznačajnijih arhivskih dokumenata, popis fondova i zbirki i pregled najvažnijih kulturno istorijskih spomenika Kotora pod zaštitom UNESCO-a.²⁰

Velike mogućnosti medija na javnom prezentovanju kulturnog nasljeđa nikada ne mogu isključiti vrijednost i prednost neposrednog kontakta i vizuelnog doživljaja prošlosti. Mediji su dobrodošli da podstaknu gledaoca da posjeti ahivsku izložbu i arhiv u cjelini.

Snaga originalnog dokumenta starog 700 godina je fascinantna, a dokument opskrbljen odgovarajućim objašnjenjima, u tzv. legendi i u katalogu, pomaže potpunosti utiska i postaje razumljiv širem krugu posjetilaca. Kada se takvom dokumentu pridruži i odgovarajući eksponat, jednoličnost dokumenta biva razbijena, a estetski doživljaj potpun.

Milena Dragičević-Šešić svrstava arhivske izložbe u grupu kulturološko-dokumentarnih i primjećuje da ciljevi izložbi mogu biti veoma različiti (...), propagandni i komercijalni, didaktički, komemorativni i kompleksni. Likovnim i kulturološko-dokumentarnim izložbama, daje se najznačajnije mjesto u difuziji kulture.²¹

Za šezdeset godina postojanja, Arhiv u Kotoru organizovao je gotovo isto toliko izložbi. Nijedna od tih izložbi nije zabilježila slab odziv niti nedovoljno interesovanje publike - naprotiv. Jer, kao što Kotor ima dugu kulturnu tradiciju, tako i kotorska publika ima razvijene kulturne potrebe i navike.

Pokazali smo da je Kotorski arhiv, gotovo od osnivanja uključen u kulturnu ponudu grada, koja je istovremeno, u mnogim aspektima, i turistička.

²⁰ Pregled fondova i zbirki dat je i u publikacijama: Vodič kroz arhivsku građu, Kotor, 1977; Arhiv i nauka, Beograd 1980; 50 godina Istorijskog arhiva Kotor 1949–1999, Državni arhiv Crne Gore – Istorijski arhiv Kotor, Kotor 1999. Zanimljivo je da je najpotpunija izložba kulturno-istorijskog pokretnog fonda Boke Kotorske održana 1934. u palati Grgurina (sadašnji Pomorski muzej Kotor). O tome detaljnije u: A. Milić, Prva velika izložba u kotorskoj palati Grgurina iz 1934 godine – GPMK, XLIII–XLVI, Kotor, 1995–1998, str. 323–337. Originalni „Spisak izloženih predmeta“, koji je autoru ovog rada poklonio akademik Dejan Medaković, uručen je biblioteci Pomorskog muzeja u Kotoru, 1998. god.

²¹ Dragičević Šešić, M.; Stojković, B. *Kultura, menadžment, animacija, marketing*, Clio, Beograd, 1996, str. 184.

Stalna izložba najznačajnijih, ali i vizuelno najdopadljivijih dokumenata arhiva, nalazi se već desetak godina kao trajna postavka u atraktivnom izložbenom prostoru prilagođena, koliko su mogućnosti dozvoljavale, potrebama turista koji posjećuju Kotor na kratko, a čiji odmor isključuje veće psihičke napore osim da se dođe do osnovnih informacija o gradu u kom se boravi.

Ako je kultura jedne sredine njegova duhovna galerija, Kotorški arhiv se s punim pravom upisao u njene čuvare. Stoga ne iznenađuju dugogodišnji apeli rukovodilaca arhiva da se ta institucija ravnopravno s muzejima (kao srodnim institucijama, primjera radi) uključi u turističku ponudu, tako što će postati dio plana obilaska grada. Uz obezbijeđene organizovane posjete, riznica kulturnog blaga kakav je Kotorški arhiv, ne bi bila prepuštena slučajnom izboru, niti rijetkom afinitetu zalutalog turista.

Shvatanje kulturne baštine danas, potpuno je izmijenjeno; ono više ne podrazumijeva samo arhitektonske i arheološke spomenike. Danas se govori o „kulturnim pejzažima“ kao činiocima evropskog identiteta, govori se o „kulturnom okruženju“, o politici brige o kulturnom nasljeđu. Stoga biva jasno da je kulturno nasljeđe, njegovo očuvanje, njegovanje i prezentacija dio opšte društvene brige, te da nijedno kulturno dobro, pa ni arhivski dokument, ne smije favoriti u naučnom, estetičkom ili ma kom drugom izolacionizmu.

Za adaptaciju na novu realnost (digitalno doba, visoki tehnološki razvoj i sl.) potrebne su vještine koje su neke kulturne institucije Kotora u određenoj mjeri usvojile relativno brzo (poput Kotorškog arhiva). Ovo, zahvaljujući spoznaji da se formiraju novi tipovi potrošnje i u kulturi i u turizmu, tako da se javljaju „nove potrebe korisnika koji žele da su doživljena kulturna iskustva, ujedno i zabavna, da posjeduju veću edukacijsku širinu te da posjete institucijama imaju i ambijentalno-destinacijski karakter.“²²

Transformacije institucija kulture u svijetu u novije vrijeme postale su generator razvoja destinacije u kulturološkom smislu, ali i šireg razvoja

²² Homadovski, A. *Transformacije institucija kulture – Suvremene muzejske destinacije i utjecaji vrijednosti industrijskog brandinga*, Prostor, 17/2009, Zagreb, str. 388.

područja grada. Uočljiva je tendencija prelaska institucija kulture u turističke destinacije kroz angažovanje tima eksperata koji kreiraju nastup tih institucija na globalnom nivou.

Из архивске теорије и праксе

Srđan PEJOVIĆ

O UNUTRAŠNJOJ ORGANIZACIJI DRŽAVNOG ARHIVA - mogućnosti unapređenja funkcionalnih aktivnosti kroz novi način organizacije Državnog arhiva -

Sažetak: Rad pruža pregled unutrašnje organizacije Državnog arhiva Crne Gore u periodu od 1992. godine, odnosno od reorganizacije arhivske službe u Crnoj Gori. Analizirani su dosadašnji pravilnici o unutrašnjoj organizaciji, prvenstveno u kontekstu ostvarenja mogućnosti za unapređenje arhivske djelatnosti i razvojne orijentacije Državnog arhiva.

Ključne riječi: Državni arhiv, pravilnici, organizacija, sektor, odjeljenje, reorganizacija.

ON INTERNAL ORGANIZATION OF THE NATIONAL ARCHIVES - possibilities for improvement of functional activities through the new way of organizing the National Archives-

Abstract: The paper gives an overview of internal organization of the State Archives of Montenegro in the period since 1992, or better from the reorganization of the archive service in Montenegro. There were analyzed the current Regulations on internal organization, primarily in the context of opportunities for improvement of archival work and promotion of development orientation of the National State Archives.

Keywords: State Archives, Regulations, organization, sector, department, reorganization.

Uvod

Potreba novog načina organizacije ili reorganizacije Državnog arhiva, s ciljem da se Državni arhiv potpunije organizaciono usmjeri prema objektu zaštite (arhivska građa), uz unaprijeđenu korisničku orijentaciju, sve više se nameće kao neophodna u postojećim analizama i razmišljanjima. Praksa je nametnula ovakva razmišljanja i ona su odavno prisutna, a ipak arhivska struka nema jedinstven stav, odnosno ne postoji saglasnost oko koncepcije novog organizacionog ustrojstva. Postoje i razmišljanja koja su usmjerena na održavanje status quo-a u organizacionom smislu, jer se slijedi logika da je organizaciona struktura zadovoljavajuća, a eventualna unapređenja treba tražiti u personalnim rješenjima. Evidentno je da se radi o suprotstavljenim i međusobno isključivim pozicijama. U oba slučaja radi se o legitimnim razmišljanjima i promišljanjima o ukupnom razvoju arhivske djelatnosti, načinu organizacije arhivske službe u Crnoj Gori, kao i o mjestu i ulozi Državnog arhiva, iako se bitno razlikuju u primjeni i valjanosti argumentacije. Smatramo da novi način organizacije Državnog arhiva, pažljivo sproveden i osmišljen, može da obezbijedi značajno unapređenje arhivske službe i arhivske djelatnosti. Razlozi za to leže u činjenici da od usvajanja ovakvog modela organizacije arhivske službe u Crnoj Gori (1992) nije ozbiljnije upotpunjavana, razvijana i osmišljavana funkcionalna aktivnost Državnog arhiva, sada kao organa uprave, odnosno specijalizovane stručne ustanove za obavljanje arhivske djelatnosti u Crnoj Gori. To znači da u arhivskoj praksi nije propitana mogućnost drugačijeg načina organizacije Državnog arhiva, dok se sa druge strane nekritički, bez argumenata i po inerciji, slijedila organizaciona postavka koja je u praksi pokazala evidentne nedostatke, nedorečenosti i protivrečnosti, prvenstveno u pogledu deklarativno postavljenih ciljeva i zadataka.

Vrijedi istaći da je od 1992. godine Državni arhiv tri puta mijenjao svoj Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji, prvenstveno da bi ga upodobio sa propisima o organizaciji državne uprave. Sve promjene su bile podređene tom zadatku, a potreba unaprijeđene organizacione i funkcionalne postavke je bila zanemarena.

Mi smo zastupnici ideje o potrebi usvajanja nove organizacione strukture koja bi bila usmjerena ka poboljšanju funkcionalnih aktivnosti i korisnički orijentisana, a sve u pravcu otklanjanja evidentnih nedostataka. Uporište za svoja razmišljanja nalazimo kako u arhivskoj teoriji, tako i u praktičnim iskustvima u Crnoj Gori. Naime, Izvještaj o stanju arhivske djelatnosti, koji je usvojila Vlada RCG, sadrži pored ostalog, analizu institucionalnog organizovanja Državnog arhiva. Ovaj Vladin dokument je ujedno i jedini referentni, cjeloviti dokument koji predstavlja analizu stanja arhivske djelatnosti, pa navodimo ocjenu stanja:

- Arhivska služba u Crnoj Gori nije na odgovarajući način institucionalno i funkcionalno organizovana i ne može da odgovori potrebi cjelovite zaštite arhivske građe u skladu sa očekivanjima građana i ukupnim društvenim potrebama. Arhivska građa kod imalaca u Crnoj Gori nalazi se u stanju ugroženosti, jer nije evidentirana i izvan je javnog nadzora. Ne primjenjuju se ni mjere tehničko-tehnološke zaštite i u najvećem procentu nije dostupna za korišćenje.

- Arhivska građa u nastajanju (građa u registraturama) na teritoriji Crne Gore nije na odgovarajući način zaštićena. Veliki procenat registraturskog materijala nije pod javnim nadzorom zbog nedovoljnosti Zakona o arhivskoj djelatnosti i lošeg sprovođenja nadzora od strane Državnog arhiva (elektronska građa i registraturski materijal u privatnom vlasništvu nisu predviđeni u Zakonu).

- Česte promjene organizacije arhivske službe u Crnoj Gori, odnosno organizacione promjene u Državnom arhivu, nisu utemeljene na potrebi cjelovite zaštite arhivske građe, niti su proizvod promišljanja o strukturi, vrijednosti i značaju arhivske građe, pa djeluju nepovoljno, čak pogubno, na ukupno stanje arhivske djelatnosti u Crnoj Gori u svim njenim segmentima.

- Finansiranje arhivske djelatnosti u Crnoj Gori je nepovoljno. Sredstva koja dobija Državni arhiv su nedovoljna, a način finansiranja unutar DA je neujednačen i neusklađen prema dužnom metru arhivske građe i njenom značaju. Nedovoljnost sredstava usporava izvršavanje najosnovnijih poslova iz oblasti arhivske djelatnosti i onemogućava razvoj arhivske struke.

Okolnosti, uslovi, način i postupak donošenja novog akta o organizaciji Državnog arhiva Crne Gore i reorganizacija arhivske službe 1992. godine

Izmjenom Zakona o arhivskoj djelatnosti predviđeno je da javnu arhivsku službu obavlja jedna arhivska ustanova - Državni arhiv Crne Gore, kao organ uprave. Kako je izmjena zakona obavljena ubrzano i u vremenu izrazite politizacije i etatizacije društva, nužno su uslijedili i određeni propusti. Naime, svi arhivi različite vrste uključeni su u jednu arhivsku ustanovu. Vrijedi istaći da je i prije ove centralizacije (uslovno rečeno), Crna Gora imala Državni arhiv (centralističkog tipa)¹ koji je predstavljao matičnu arhivsku ustanovu u Crnoj Gori. Nova reorganizacija je promijenila položaj ove ustanove jer je postavljena u državnu upravu. Ovo samo po sebi nije loše ali se moglo ostvariti na način da Državni arhiv na Cetinju bude organ uprave i da se te pozicije (osnaženog administrativnog autoriteta) obavlja sve funkcije kao i do tada. Međutim ova reorganizacija je uključila i sve lokalne arhive u mrežu Državnog arhiva.

Zakonskim rešenjima nije preciznije definisano na koji način će DACG svojom organizacijom funkcionalno odgovoriti široko postavljenim obavezama u pogledu cjelovite zaštite arhivske građe i registraturskog materijala, kao i njenog odgovarajućeg čuvanja, sređivanja, obrade, uslova i načina korišćenja, publikovanja, itd.

Iz preuopštenog, odnosno nedovoljno definisanog postupka, proizilazi i određena proizvoljnost u načinu organizovanja, odnosno funkcionalnog određenja uloge i pozicije ove jedinstvene i jedine arhivske ustanove ovlašćene za obavljanje arhivske djelatnosti.

Okolnosti su nametale određenu užurbanost u pogledu formalnog konstituisanja Državnog arhiva, koji je sada morao biti organizovan na novim osnovama, jer se, u stvari, sprovela reorganizacija arhivske službe u Crnoj Gori na temelju novog zakona. Vjerovatno usljed toga, dobili smo akt o organizaciji i sistematizaciji, koji je u praksi iskazao evidentne

¹ E.Sabe: Državni arhivi, *Arhivist*, 3-4/1960, str. 7-28.

nedostatke, a koji se dosljedno i pomalo nekritički slijedi do danas kao obrazac idealnog načina organizovanja ove ustanove. Jasno je da je ovaj način organizovanja Državnog arhiva nastao za određene potrebe u svijetlu okolnosti koje smo naveli, a saglasnost na taj akt dobijena je u rutinskoj birokratskoj proceduri. Stoga se nije puno vodilo računa o zahtjevima struke, već se željelo udovoljiti nekim drugim zahtjevima. Iz te konfuzije proizašla je nefunkcionalna i nezgrapna organizacija Državnog arhiva, koja je sa svoje strane, dugoročno negativno uticala na realizaciju svih aktivnosti koje su mu stavljene kao prava i dužnosti.

Državni arhiv nije svojom organizacijom uspio da odgovori postavljenim zadacima, odnosno nije u poželjnoj mjeri usmjerio svoj stručni, kadrovski, niti pak tehnički potencijal na arhivsku građu, shodno njenom značaju i vrijednosti. Takođe nije uspio da odgovori potrebi unapređenja arhivistike i arhivske službe u skladu sa postavljenim zadacima i ciljevima. Pomenuti ciljevi i zadaci nijesu dosegnuti zbog toga što Arhiv nije razrađivao, definisao ili upotpunio sistem cjelovite zaštite i očuvanja arhivskog materijala, ni sa aspekta njegove operativne, ni istorijske, niti spomeničke vrijednosti. Činjenica je da se ovo nije ni tražilo, niti očekivalo i podsticalo, a sam Državni arhiv je imao ograničen mandat u sprovođenju ovih mjera usljed izražene centralizacije uprave.

Državni arhiv, shodno uslovima u kojima je nastao kao subjekt u sadašnjem načinu organizovanja, potom djelokrugu rada i proporcijama koje su utvrđene Zakonom (koji je ujedno akt o osnivanju), prilikom svog ustanovljenja je bio prinuđen da, sa jedne strane, svoju organizacionu strukturu prilagodi potrebi cjelovite zaštite, sređivanja i obrade arhivske građe koja se nalazila u Arhivu, a sa druge strane da se usmjeri na vođenje nadzorne politike i zaštite arhivske građe van arhiva, odnosno kod stvaralaca ili imalaca.

Evidentna kadrovska deficitarnost, nedovoljnost zakonske regulative, bitno izmijenjeni uslovi rada, potpuno novi okvir i polje rada, uz užurbanost koja je pratila ove promjene, opšti su okvir u kojem treba tražiti dobar dio razloga za ovako postavljenu organizacionu strukturu.

Pregled i analiza načina organizovanja Državnog arhiva i akata o organizaciji

Shodno zakonskim odredbama² reorganizovana je i centralizovana arhivska služba u Crnoj Gori i formiran je Državni arhiv Crne Gore.

U skladu sa rečenim uslovima, Državni arhiv je postavio svoju organizacionu i funkcionalnu strukturu.³ Ova struktura utopila je u sebe sve nekadašnje samostalne arhivske ustanove na način što im je određen istovjetan status odjeljenja. Tako se desilo da arhivska građa različite provenijencije, kategorija vrijednosti, pa čak i različitog jezika i pisma, uživa istovjetni stručni i tehnički tretman, jednako kako je i kompleksnost i složenost stručnih poslova na isti način tretirana i što je najvažnije, istovjetno vrednovana. Umjesto proklamovane standardizacije stručnih poslova na obradi i zaštiti arhivske građe u Crnoj Gori, rezultat ovakvog organizacionog ustrojstva bila je stagnacija svih stručnih aktivnosti na arhivskoj građi, pri čemu je neminovno stradao kvalitet.

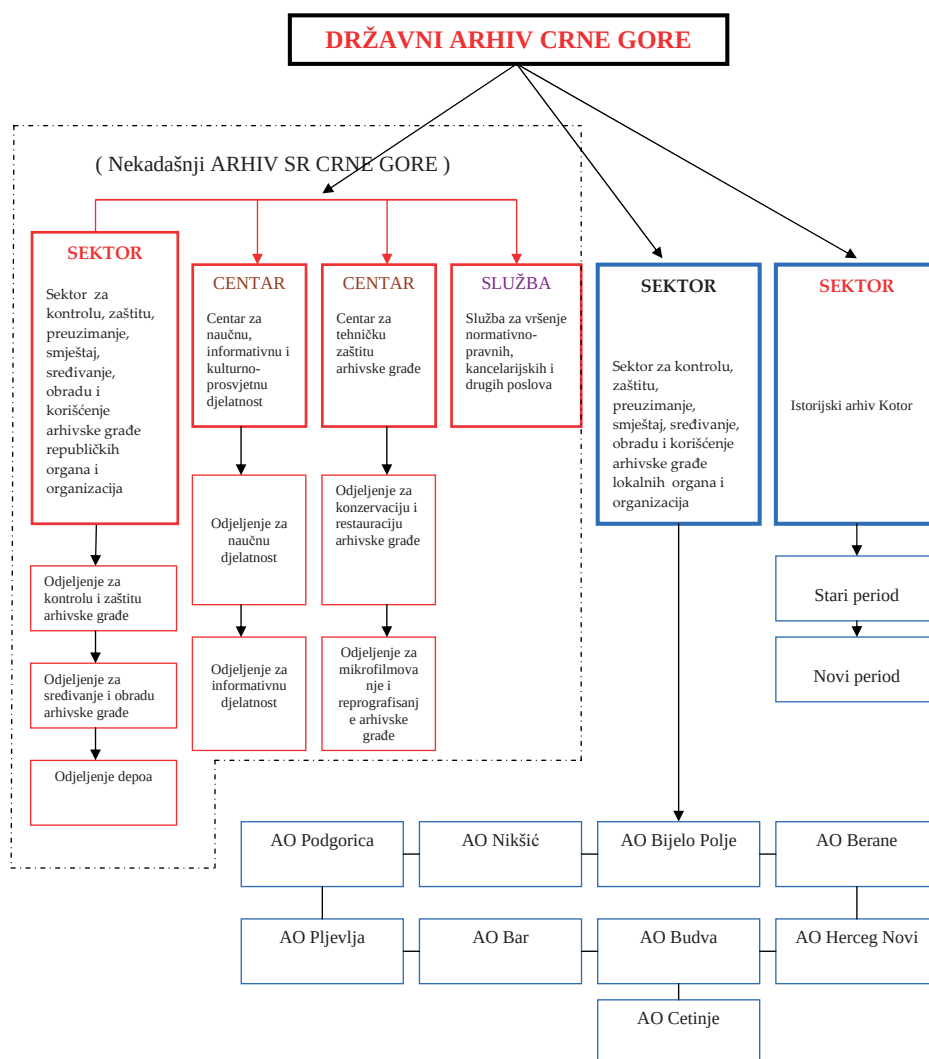
Mada je postavljena organizaciona struktura deklarativno uvažavala postojeću strukturu arhiva i samu poziciju Državnog arhiva na Cetinju, koji je neizrečeno i nedovoljno jasno definisano preuzeo obavljanje administrativnih, finansijskih i drugih poslova za ostale arhive, centralizacija nije sprovedena dosljedno. Arhivska teorija preferira (u ovakvim slučajevima zbog racionalnosti), da centralna arhivska ustanova obavlja administrativne i finansijske funkcije za sve ostale arhive (čak i ako nijesu direktno u njenom sastavu), a dosta često koordinira, usmjerava i razvija čitav niz stručno-metodoloških postupaka, standarda kao što razvija i normativnu djelatnost i mora imati svoju organizacionu prepoznatljivost i fizionomiju.⁴

Da se radi o deklarativnom pristupu, odnosno o raskoraku između namjeravanog i urađenog, uvjerićemo se kada analiziramo organizacionu šemu koja je grafički predstavljena:

² Zakon o arhivskoj djelatnosti Sl. list RCG br. 25/92 i 6/94.

³ Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta od 30. 10. 1992. godine br. 07-443.

⁴ E.Sabe: Državni arhivi, *Arhivist*, 3-4/1960, str. 7-28.

Prikazanom strukturom predviđena su tri sektora koji su organizaciono analogni do tada postojećoj mreži arhivskih ustanova u Crnoj Gori. Jedan sektor čine do tada opštinski, odnosno lokalni arhivi, zatim sektor koji uvažava dotadašnju poziciju *Istorijskog arhiva Kotor* (sada ima dva odjeljenja) i na kraju treći sektor za *kontrolu, zaštitu, preuzimanje, smještaj... građe republičkih organa i organizacija*. Upravo kod naziva ovog

sektora izbjegnuto je da se eksplicitno nazove pravim imenom, a to bi bilo Centralni Državni arhiv - Cetinje, jer sve funkcije koje se obavljaju u ovom sektoru (što se vidi iz organizacione šeme) obavlja ta arhivska ustanova, odnosno nekadašnji Državni arhiv - Arhiv SR Crne Gore.

Uočljivo je da su organizaciono od sektora za *kontrolu, zaštitu, preuzimanje, smještaj... građe republičkih organa i organizacija (nekadašnji Arhiv Crne Gore Cetinje)* odvojena i dva Centra i jedna služba, savim nepotrebno, jer ih on funkcionalno može obavljati za sve organizacione jedinice, ali su tekovina njegove organizacione konstitucije i razvoja.

Ovaj primjer ilustruje kako se pod pojmom centralizacije drobi (praktično gubi pozicija matične arhivske institucije) najznačajnija i najorganizovanija arhivska ustanova, koja shodno arhivskoj teoriji i svim praktičnim iskustvima u okruženju mora da ima središnje mjesto, odnosno matičnu funkciju, a sama ustanova nije definisana, pa čak ni njeno sjedište.⁵

Najvažnije u svemu je to da su svi dotadašnji arhivi sačuvali svoju konstitutivnu fizionomiju, izuzev Državnog arhiva, koji se ne može dosljedno razabrati u novoj organizacionj strukturi (činjenica je da se to dešava i u još jednom slučaju - nekadašnji arhiv Istorijskog instituta ili arhiv za radnički pokret- takođe nije definisan poput Državnog arhiva).

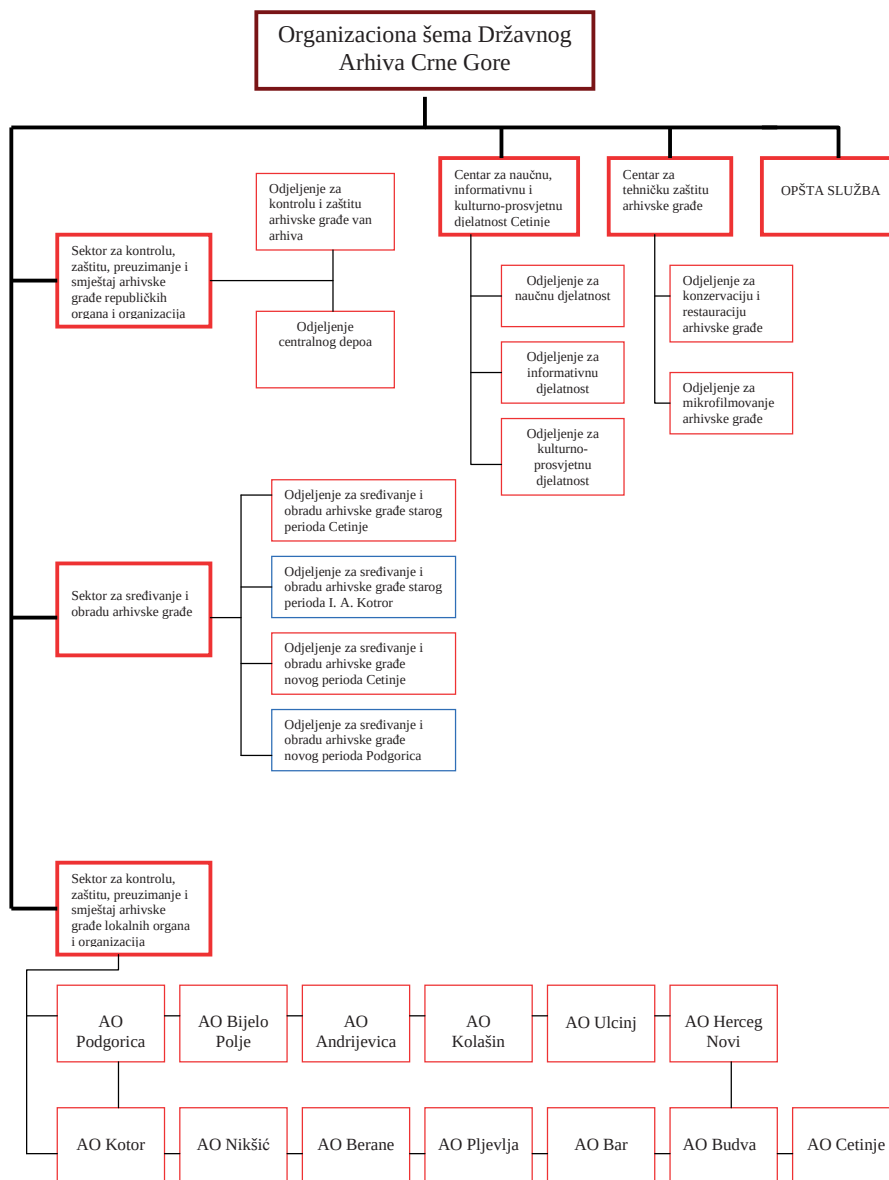
Isto tako je bitno istaći da primjer ovakvog organizacionog ustrojstva ne postoji, makar kao uspješan, jer se ne može žrtvovati kvalitet, niti pak oktroisati određene funkcije, kako bi se došlo do poželjne unifikacije koja suštinski znači prosječnost.

Novi način organizovanja koji je postavljen *Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji Državnog arhiva, br. 07-133 od 01. 01. 1999. godine* predstavlja korak nazad, jer je dosljedno zanemario osnovna načela za organizaciju arhiva (shodno arhivskoj teoriji i praksi) i predstavlja izraz nekih drugih zahtjeva i razmišljanja.

Ovaj Pravilnik je bitno izmijenio dotadašnji način organizacije Državnog arhiva. Sa druge strane on je značajno uvećao broj zaposlenih, čime

⁵ Zakonom ili drugim propisom nije definisano sjedište Državnog arhiva Crne Gore

se nijesu unaprijedile funkcionalne aktivnosti, upravo zbog nedosljednosti u promišljanju načina organizacije koji bi obezbijedio udovoljenje svim ispostavljenim zahtjevima i očekivanjima građana i društva.

Organizaciona šema, koja je prikazana, rezultat je novog načina organizacije Državnog arhiva.

Ovaj način organizacije kada su u pitanju ova dva sektora je pogrešan i nedosljedan iz sljedećih razloga:

a. Od jednog arhiva formirana dva sektora (nekadašnji Arhiv CG).

b. Jedan **sektor** dobio naziv po djelimičnim funkcionalnim aktivnostima koje obavlja svaki arhiv (sređivanje i obrada). Ovo je moguće pod uslovom da se radi o istovjetnoj građi i jednom arhivu i/ili odsjeku što nije slučaj.

c. Nedosljedno sproveden način organizovanja (čak i da je dobro zamišljen - a nije). *Ako postoji sektor za sređivanje i obradu arhivske građe, zašto ga čine samo četiri odjeljenja (jednog arhiva-DA) kada i sva ostala odjeljenja (13) rade na poslovima sređivanja i obrade arhivske građe, pa bi shodno zamisli autora organizacije morali biti uključeni u ovaj sektor.*

d. Između dva sektora - *za sređivanje i obradu arhivske građe* i *sektora za kontrolu, zaštitu, preuzimanje i smještaj arhivske građe i republičkih organa i organizacija* u ovako postavljenoj organizacionoj šemi nema nikakve logičke veze: nije definisana funkcionalna veza, nije vidljiva podjela odgovornosti, nije definisana arhivska građa, nije jasno kako se i od koga preuzima arhivska građa i gdje se ona smješta.

e. Dva odjeljenja iz *sektora za sređivanje i obradu* (stari i novi period - Cetinje) organizaciono nemaju nikakvu vezu sa dva odjeljenja iz drugog sektora (centralni depo i odjeljenje za kontrolu i zaštitu), odnosno imaju isto onoliko veze koliko i preostala dva odjeljenja iz *sektora za sređivanje i obradu* (IAK i Novi period Podgorica), iako pomenuta odjeljenja iz drugog sektora obavljaju funkcionalne aktivnosti koje se tiču Arhiva na Cetinju (preuzimaju građu koja se smješta u depo, a na čijem sređivanju rade dva odjeljenja sa Cetinja).

Jasno je da dva odjeljenja iz sektora za preuzimanje i zaštitu građe republičkih organa ne obavljaju funkcionalne aktivnosti za odjeljenja IAK i Novi period Podgorica, već isključivo za dva odjeljenja za sređivanje i obradu sa Cetinja. Tačnije rečeno, logično i teorijski ispravno bi bilo da su odjeljenja: za kontrolu i zaštitu, centralnog depoa, stari period

Cetinje i novi period Cetinje funkcionalno povezana u jedan sektor, a da preostala dva odjeljenja budu u drugom sektoru. Vrijedi napomenuti da postoji još detalja koji su novine u načinu organizovanja, npr. uvodi se pojam stara i nova građa kao osnov za zvaničnu kategorizaciju građe. Ovako zamišljena i primijenjena kategorizacija građe u našem slučaju je pogrešna i neodgovarajuća zato što

- nova građa Cetinje i nova građa Podgorica uslovno je ista kategorija, jer su jedino istovjetne starosti, dok su različite kategorije, različite tektonike, različite provinijencije.

- stari period Cetinje i stari period IAK, takođe, čini građu različite provinijencije, različite tektonike, različite kategorije (uslovno zbog nekih drugih momenata), različitog jezika i pisma.

f. Ovakav način organizacije suštinski predstavlja radikalan raskid sa dotadašnjim načinom organizacije Državnog arhiva.

g. Ovaj način organizacije nije na odgovarajući način prezentovan i opravdan prilikom donošenja i, koliko nam je poznato, struka nije imala značajnijeg učešća u njegovoj izradi.

Neophodno je razmotriti strukturu najkrupnijih organizacionih jedinica (sektora), odnosno način njihovog pozicioniranja i dimenzionisanja u organizacionoj šemi a u odnosu na stvarne potrebe arhiva.

Kada posmatramo priloženu šemu, jasno je da je nekadašnji Državni arhiv podijeljen na dva sektora. Tako sada imamo novi ***sektor za sređivanje i obradu arhivske građe*** u koji ulaze odjeljenja:

1. Odjeljenje za sređivanje i obradu arhivske građe starog perioda do 1945. godine - Cetinje

2. Odjeljenje za sređivanje i obradu arhivske građe starog perioda do 1918. godine - Istorijski arhiv Kotor.⁶

3. Odjeljenje za sređivanje i obradu arhivske građe republičkih organa i organizacija novog perioda od 1945. godine - Cetinje

⁶ Nakon preseljenja Odjeljenja za stariju građu nekad samostalnog Istorijskog arhiva Kotor u posebnu arhivsku zgradu u Starom gradu, fizički su odijeljeni fondovi i zbirke sa graničnom 1944. godinom, rukovodeći se potrebama korisnika.

4. Odjeljenje za sređivanje i obradu arhivske građe republičkih organa i organizacija novog perioda od 1945. godine - Podgorica.

Pokušaćemo da analiziramo arhivističku potrebu za ovakvo osmišljavanje krupne i nove organizacione jedinice - sektora. Iz ovakve organizacione usmjerenosti jasno je da je na ovaj način organizaciono uslovno izjednačena građa koja se nalazi u Odjeljenju za sređivanje i obradu novog perioda u Podgorici i na Cetinju. Znači organizacija Državnog arhiva je postavljena tako da se na istovjetan način tretira ova građa. Međutim u ovom slučaju uopšte se ne radi o istoj kategoriji građe, niti istoj provenijenciji. Jedino što je zajedničko je to da je nastala u periodu poslije 1945. godine.

Arhivska građa novog perioda koja se nalazi na Cetinju u svom značaju i vrijednosti pripada prvoj kategoriji, odnosno najznačajnijoj i najvrednijoj arhivskoj građi, shodno vrednovanju cjeline te građe (fondovi prezidijuma Narodne Skupštine NRCG, Pretsjedništva Vlade NRCG, Izvršnog vijeća SRCG, fondovi svih Ministarstava NRCG, fondovi svih sekretarijata Vlade Crne Gore, fondovi Republičkih savjeta, Komisija, Uprava i Direkcija i sl.) koji su struktuirani u blizu 200 fondova i zbirki.

U odjeljenju za arhivsku građu novog perioda Podgorica nalazi se građa nekadašnjeg Arhiva za radnički pokret, koji je bio pri Istorijskom institutu Crne Gore. Građa ovog odjeljenja struktuirana je u 18 fondova i odnosi se na djelovanje Saveza komunista i drugih društvenih političkih organizacija. U 23 zbirke nalaze se dokumenta o djelovanju komunističke partije i radničkog pokreta u predratnom i ratnom periodu.

Sasvim je jasno da se u ova dva slučaja uopšte ne radi o arhivskoj građi istog značaja i vrijednosti, a kamoli kategorije, sa aspekta vrijednosti cjelina arhivske građe ili bolje rečeno tektonike fondova, a ipak se Arhiv organizaciono i u svakom drugom pogledu podjednako usmjerio na fondove u ova dva odjeljenja.

Skoro istovjetna situacija je i u slučaju dva odsjeka za sređivanje i obradu građe starog perioda - Cetinje i Kotor. Naime, i u ovim slučajevima se radi o građi različite provenijencije, jezika, pisma i kategorije, jer se u Kotoru nalazi istorijska građa za Boku Kotorsku do 1918 godine, a na

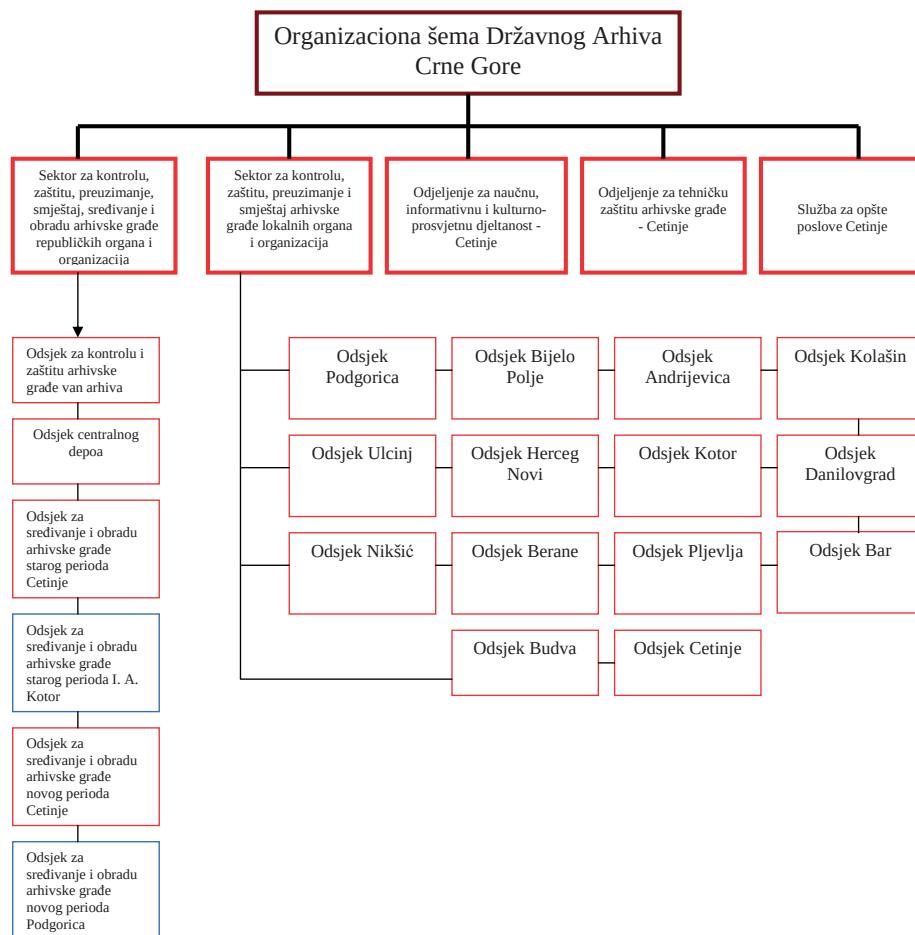
Cetinju građa nekadašnje državne arhive Crne Gore, odnosno vladinih ministarstava i drugih tijela, sudske i zakonodavne vlasti, Senata, itd.

Na kraju, treba naglasiti da se ovaj model organizacije imitatorski i nekritički slijedio i uzimao u obzir prilikom narednih organizacionih promjena Državnog arhiva. Kasnije izmjene Pravilnika o organizaciji i sistematizaciji nijesu dublje zadirale u organizaciju, koja je u praksi pokazala evidentne nedostatke i propuste, već navedene u citirano dokumentu Vlade Crne Gore.

Suštinski se uvijek isticala *”jedinственост Državnog arhiva kao subjekta”*, kao da bi drugačije organizaciono ustrojstvo koje bi obezbjedilo sklad između funkcionalnih aktivnosti i njihovih nosilaca unutar ”jedinственог” arhiva narušilo tu jedinstvenost. U konkretnom slučaju radi se o običnoj birokratskoj floskuli koja je korišćena za onemogućavanje drugačijeg organizacionog ustrojstva Državnog arhiva.

Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta u Državnom arhivu, koji je utvrdila Vlada RCG na svojoj sjednici od 07. 04. 2005. godine, nije donio nikakav pomak nabolje u izmjeni organizacionog ustrojstva i funkcionalnog djelovanja Arhiva. Ovim Pravilnikom su dotadašnja arhivska odjeljenja sada organizovana na nivou **odsjeka**.⁷

⁷ **Napomena:** Česte organizacione izmjene, posebno naziva arhivskih jedinica, imaju pogubne posljedice u obradi građe, tj. njenog signiranja, posebno je to problem kod građe koja je mnogo citirana u naučnim i stručnim radovima.

Pravilnik o organizaciji i sistematizaciji u Državnom arhivu iz 2005. godine zadržao je sličnu strukturu, izuzev što je donekle ublažio nelogičnosti na način što je *sektor za kontrolu, zaštitu, preuzimanje i smještaj arhivske građe republičkih organa i organizacija* i *sektor za sređivanje i obradu arhivske građe* spojio u jedan novi sektor.

Načelno to znači da bar sada znamo na kojoj građi rade arhivisti iz nekadašnjeg *Sektora za sređivanje i obradu*. To znači da rade na građi republičkih organa i organizacija, iako je i ovo nepotpuno i djelimično jer

dva odsjeka (IAK i novi period Podgorica) rade na sopstvenoj specifičnoj građi koja nije "*Republičkih organa i organizacija*.."

Ovaj pravilnik negativno se odražava i na status i materijalni položaj arhivskih radnika u smislu da za njih važe službena zvanja u državnoj upravi, shodno odredbama Zakona. I u službenim zvanjima Arhiv ima ubjedljivo najniža zvanja u odnosu na druge organe uprave.

Primjer: *materijalni status zapošljenih u Državnom arhivu lako je ilustrovati činjenicom da od 101 službenika (nekadašnjih arhivista) sa visokim stepenom stručne spreme i položenim državnim i stručnim ispitom, samo jedan ima status samostalnog savjetnika I, iako velika većina ispunjava uslove za ovo zvanje.*⁸

Na kraju, vrijedi spomenuti i dosadašnju praksu kada je u pitanju usvajanje Pravilnika o organizaciji Državnog arhiva. U svim slučajevima do sada, prvenstveno se vodilo računa da se pravilnici upodobe sa propisima koji uređuju i organizuju državnu upravu, a nije se pristupalo donošenju pravilnika zbog zahtjeva struke i unaprijeđenja djelatnosti

Izveštaj o stanju arhivske djelatnosti, koji je usvojila Vlada Republike Crne Gore sadrži i ocjene koje smo naveli u tekstu, a koje upućuju na osnovne pravce djelovanja i pružaju mogućnost orijentacije u cilju poboljšanja osnovnih funkcionalnih aktivnosti i otvaraju prostor za unaprijeđeno, znači bolje, brže i efikasnije, upravljanje postojećim resursima u Državnom arhivu. Jednostavno rečeno, u ovim pravcima je moguće (i obavezujuće), ostvariti napredak na način što će se organizacionom strukturom i unaprijeđenim načinom upravljanja cjelokupnim resursima (kadrovskim, tehničkim, prostornim, upravljačkim itd..) upotpuniti i definisati sve zakonom predviđene funkcije Državnog arhiva, a koje na temelju očekivanja zajednice moraju strateški biti orijentisane prema korisnicima.

⁸ Snežana Pejović, Srđan Pejović, Smiljana Radusinović: Izveštaj o stanju arhivske djelatnosti

Zaključak

Na prvi pogled ovaj pregled može da izgleda kao traganje za nekadašnjim Državnim arhivom. To je djelimično tačno. No, naša razmišljanja su usmjerena na određivanje mjesta i uloge svih organizacionih jedinica sadašnjeg Državnog arhiva, kako bi se na odgovarajući način mogao oblikovati skladan, racionalan i funkcionalan odnos među organizacionim jedinicama, koji bi garantovao uspješno upravljanje svim resursima, omogućio sprovođenje svih stručnih aktivnosti i poslova i, konačno, obezbijedio uspostavljanje i primjenu standardizovane, osmišljene i cjelovite politike na zaštiti arhivske građe. Na kraju, model organizovanja arhivske službe treba da počiva, odnosno da zadrži i uvaži sve tekovine i domete organizacije arhivske mreže, struke i službe. Kao najbitnije u svemu, sam objekat zaštite - arhivska građa, nalaže uvažavanje njene kategorije, provenijencije i ostalih značajki te, shodno tome, i organizacionog postavljanja Državnog arhiva. Očekivanja i prava javnosti, odnosno građana, nalažu jedan korisnički orijentisan arhiv bez obzira na kojem nivou je organizovan.

Snežana PEJOVIĆ

KONFERENCIJA „19. Međunarodni arhivski dan“ – TRST 2009 I UČEŠĆE PREDSTAVNIKA IZ CRNE GORE

Sažetak: „Međunarodni arhivski dan“ (International Archival Day) je naziv konferencije koja se održava jednom godišnje u organizaciji Međunarodnog instituta za arhivske znanosti Trst-Maribor (International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor), u Trstu. Dana 9. i 10. novembra 2009. održana je 19. konferencija koja je, sa stručnog i sa tehničkog stanovišta, u dvijema sesijama bila posvećena pitanjima arhiva i arhivske građe 20. vijeka. Konferenciju je pratilo preko 150 prisutnih slušalaca, a referate su izložili 35 predavača iz 22 zemlje Evrope i svijeta. Sva izlaganja sa konferencije objavljena su u naučnoj publikaciji „Atlanti“- Revija za savremenu arhivsku teoriju i praksu (br. 19/2009, Trst) i na web stranici: <http://www.trieste-maribor.eu>

S obzirom na to da je 2009. godine Međunarodni institut arhivskih znanosti obilježio 25 godina svog postojanja i rada, organizovana je i arhivska izložba u Državnom arhivu Trsta, koja je bogatom arhivskom građom detaljno ilustrovala razvojni put ove institucije.

Po treći put je u okviru aktivnosti Instituta arhivskih znanosti organizovana i Jesenja škola arhivistike, kao specijalistički postdiplomski tečaj za arhiviste iz zemalja istočne Evrope. Ove godine su Školu pohađali i arhivisti iz država van Evrope: iz Rusije, Sultanata Oman, Izraela i Malezije.

Crna Gora je već u prvim godinama rada Instituta imala svog predstavnika dr Miloša Miloševića iz Istorijskog arhiva Kotor. Nakon višegodišnje pauze, od 2003. godine crnogorska arhivistika ponovo ima svog predstavnika u ovoj organizaciji.

Ključne riječi: Međunarodni institut za arhivske znanosti Trst-Maribor (IIASTM), Konferencija „Međunarodni arhivski dan“, Državni arhiv u Trstu, „Atlanti“, arhivska građa

iz 20. vijeka, stručna i tehnička pitanja o arhivskoj građi, arhivska izložba, Jesenja škola arhivistike, multilingvalni rječnik arhivske terminologije.

Abstract: „International Archival Day” is the name of the international conference which is annually organized by the International Institute for Archival Science Trieste-Maribor, in Trieste. The 19th conference was held on November 9th and 10th 2009. There were two sessions dedicated to the archives in the 20th century (1900-2000), the first one from technical and other ones from professional aspects. This year more than 150 listeners attended the Conference and 35 speakers from 22 countries of Europe and world, presented their papers. All presentations from the Conference were published in a scientific publication “Atlanti”, Review for modern archival theory and practice (No 19/2009, Trieste) and on the web address:

<http://www.iias-trieste-maribor.eu>

Considering that in 2009th International Institute celebrated 25th anniversary of its foundation and work, an archival exhibition was organized in the State Archives in Trieste, which is illustrated in detail the development of this institution through very rich archival material.

In the framework of activities of the Institute for archival science it was organized the 3rd Autumn Archival School, i.e. a specialistic post-graduate course for archivists from the Eastern Europe. However, this year this course was attended by archivists from some non-European countries: Russia, Sultanate of Oman, Israel and Malaysia.

In the early years of the Institute, there was already a representative from Montenegro, i.e. the Kotor's Historical archives, Dr Miloš Milošević. After a long period without any representative, the Montenegrin archival science has its representative in this organization again from the year 2003.

Key words: International Institute for Archival Science Trieste-Maribor (IIASTM), the conference “International Archival Day”, State Archives in Trieste, “Atlanti”, archival material from the 20th century, professional and technical questions about the archives, archival exhibition, Autumn Archival School, multilingual dictionary of archival terminology.

O Međunarodnom institutu arhivskih znanosti Trst-Maribor

Krajem osamdesetih godina prošlog vijeka arhivisti iz Pokrajinskog arhiva Maribor i Društva arhivskih radnika Slovenije, pokrenuli su arhivsku konferenciju pod nazivom „Sodobni arhivi“ (*Moderni arhivi*). Konferencija se jedanput godišnje tradicionalno održavala u mjestu Radenci, pored Maribora. Uvijek interesantan izbor tema, koje su i stručnim nivoom i

aktualnošću učinile da ovo okupljanje prednjači u odnosu na ostale arhivske skupove u bivšoj Jugoslaviji, konferencija u Radencima je postepeno privlačila i predavače van savezne države. Tako su ova okupljanja sve više poprimala međunarodni značaj.¹ Iz kontakata arhivista koji su dolazili iz raznih zemalja, postepeno je sazrijevala ideja da bi bilo korisno osnovati jedno međunarodno tijelo koje bi se bavilo proučavanjem, istraživanjem i savjetovanjem na polju arhivske službe i arhivistike, a posebno tehničkim pitanjima arhivske struke i primjenom informacionih tehnologija u arhivima.

Na incijativu tadašnjeg direktora Pokrajinskog arhiva Maribor, dr Petera Pavla Klasinca, 1984. godine, postignut je dogovor da se formira jedno međunarodno tijelo: **Centar za tehničke i naučne probleme u arhivima**. Njegovo osnivanje podržao je veliki broj arhiva iz čitave Jugoslavije, a u realizaciji stručnih poslova učestvovali su, uz osoblje Pokrajinskog arhiva Maribor, i Savez arhivskih radnika Jugoslavije, Arhivsko društvo Slovenije i svi slovenački arhivi. Od 1985. godine, uporedo sa održavanjem arhivske konferencije u Radencima, sastaju se i zvanični članovi ovog tijela na godišnjoj skupštini. Centar je u to vrijeme djelovao kao organizaciona jedinica unutar Pokrajinskog arhiva Maribor.

Osim predstavnika iz evropskih zemalja, u rad Centra vremenom uključuju se i arhivisti sa drugih kontinenata, kao npr. iz Narodne republike Kine, Brazila, Sjedinjenih Američkih Država, Sovjetskog Saveza. Tako je vrlo brzo i Međunarodni arhivski savjet (*International Council on Archives*, u daljem tekstu *ICA*) podržao aktivnosti Centra i uvrstio ih je u svoje srednjoročne planove.

Generalni sekretar Međunarodnog arhivskog savjeta, dr Charles Kecskemeti zvanično je posjetio upravu Centra 1986. godine, dajući vrlo korisne savjete za budući razvoj ovog stručno-naučnog tijela. Centar se u skladu sa sugestijama sekretara ICA reorganizuje i dobija svoj Izvršni odbor i Skupštinu i preciziraju se uslovi izbora i imenovanja njegovih članova. Kecskemeti i drugi najviši predstavnici ICA-e redovno će biti prisutni na godišnjim konferencijama Centra. Na drugoj strani, dr Peter Pavel Klasinc,

¹ Među prvima su bili prisutni ugledni arhivski stručnjaci iz Austrije, Savezne Republike Njemačke, Mađarske, Čehoslovačke, Bugarske, Rumunije, Velike Britanije, Italije...

kao direktor Centra, aktivno sudjeluje u radu Međunarodnog arhivskog savjeta i u to vrijeme član je čak pet sekcija ICA-e. Predsjednik Skupštine Centra je bila dr Sida Marijanović, tada ugledni arhivski stručnjak kako u saveznoj državi Jugoslaviji, tako i na međunarodnom planu.

Za članove Centra birani su arhivisti u svojstvu predstavnika arhiva i arhivske struke svojih država, sa bogatim iskustvom i zapaženim rezultatima u istraživačkom radu na polju arhivistike, bogatom bibliografijom, kao i odgovornom pozicijom u arhivskoj upravi svoje države ili zapaženom stručnom pozicijom u arhivskoj službi. U određenim slučajevima arhivisti-članovi su zastupali i susjedne zemlje koje nisu mogle dati kvalitetnog predstavnika ili privremeno, dok je njihov izbor bio u toku. Iz Crne Gore redovni član Centra bio je dr Miloš Milošević, arhivski savjetnik i kasnije direktor Istorijskog arhiva Kotor.

U međuvremenu je došlo do raspada savezne države Jugoslavije, pa se donekle mijenjaju i okolnosti u radu Centra. Ranija ideja da Centar preraste u Institut za arhivske znanosti realizovana je 1992. godine, nakon što je Republika Slovenija postala nezavisna država, uz nedvojbenu podršku Međunarodnog arhivskog savjeta. Centar je reorganizovan shodno novonastalim političkim okolnostima, ali i u skladu sa razvojnim tendencijama moderne arhivistike i sve većim uplivom informacionih nauka, uopšte novih tehnologija. On mijenja svoj raniji naziv u Međunarodni institut za arhivske znanosti (MIAZ ili IIAS – *International Institute for Archival Science*, u daljem tekstu Institut). Organizaciono Institut prerasta u javnu instituciju čiji je osnivač Republika Slovenija, a suosnivači su: Ministarstvo kulture Republike Slovenije (RS), Ministarstvo za nauku i tehnologiju RS, Međunarodni arhivski savjet, Univerzitet Maribor, Opština Maribor i Ministarstvo za informatiku RS.

U svom programu Institut predviđa da proširi i unaprijedi proučavanja i istraživanja iz arhivske nauke i arhivske službe koje je ranije obavljao Centar. Programske aktivnosti Instituta su usmjerene na: arhivistiku, stručna i tehnička rješenja u oblasti arhivske struke, konzervaciju i restauraciju klasičnih i modernih nosilaca informacija, na informatičke znanosti i nove tehnologije u arhivima, međunarodnu razmjenu informacija između arhiva i drugih institucija, unapređenje novih nosilaca informacija u arhivima,

primjenu i uspostavljanje kompjuterskih veza sa informatičkim centrima u zemlji i u inostranstvu. Uz to Institut predviđa da djeluje i kao savjetodavno tijelo za sve probleme na polju arhivske struke. U planu Instituta je osnivanje međunarodne škole arhivistike u saradnji sa susjednim državama, kao i obrazovanje stručnjaka kroz postdiplomsku obuku iz arhivistike u okviru Univerziteta u Mariboru.

Kao rezultat prekogranične i regionalne saradnje, prvenstveno između Italije, Slovenije, Austrije i Mađarske, u organizaciji Instituta 1995. godine priređen je i publikovan „Terminološki rječnik regionalne istorije“ na slovenačkom, njemačkom i italijanskom jeziku.² Sljedeće 1996. godine, Institut je vrlo uspješno organizovao međunarodni tečaj o tehničkim pitanjima u arhivima (ISFABUS) kojem su, uz arhiviste, učestvovali arhitekte i inženjeri, stručnjaci u projektovanju arhivskih zgrada i arhivske opreme iz čitavog svijeta. Potom, 1998. godine organizovan je Kurs o upravljanju digitalnim arhivima.

Zbog finansijskih poteškoća krajem devedesetih odlučeno je da se godišnja konferencija Instituta održava ne samo u Sloveniji, u Radencima ili Mariboru, već i u zemljama regiona sa kojima je bila razvijena intezivna saradnja kroz zajedničke projekte. Tako je 2000. godine ona održana u Trstu u organizaciji Državnog arhiva tog grada, a 2002. u Pokrajinskom arhivu u Gracu.

Od 2001. *Mednarodni inštitut arhivskih znanosti* (MIAZ) organizaciono prelazi na Univerzitet u Mariboru, gdje postaje jedinica u okviru **Centra za interdisciplinarna i multidisciplinarna istraživanja i studije** (CIMRS).³ Programski je na nov način definisana i njegova djelatnost u okviru ovog naučnog zavoda: obavlja osnovna, praktična, razvojna i druga istraživanja i izučavanja, a takođe savjetodavne i druge poslove na polju

² Glosar zgodovinskog domoznanstva : nemško – slovenski- italijanski = Glossar zur geschichtlichen landeskunde : Deutsch – Slowenisch – Italienisch = Glossario di terminologia storica regionale : tedesco – sloveno – italiano, Maribor 1995.

³ Center za interdisciplinarne in multidisciplinarne raziskave in študije Univerze v Mariboru (CIRMS) je javni zavod osnovan 1994. od strane Univerziteta u Mariboru u sklopu koga djeluju 8 naučna instituta sa statusom specijalnih samostalnih naučno-istraživačkih jedinica. <http://www.cimrs.si>. Naziv arhivskog instituta je: *Mednarodni inštitut arhivskih znanosti Univerze v Mariboru*.

društvenih i humanističkih nauka. Poseban naglasak je dat na sakupljanju, odabiru, procjeni i posredovanju znanja sa polja tehničkih rješenja, organizaciji rada i upoznavanju sa novim tehnologijama u arhivima. Njegove aktivnosti obuhvataju procese standardizacije i implementacije najpovoljnijih operativnih metoda i opreme u nove arhivske zgrade ili one koje su adaptirane za arhive. Institut sarađuje sa nacionalnim i međunarodnim organizacijama i obavlja obuku na polju arhivske teorije i prakse. On raspolaže specijalnom bibliotekom i ima bazu podataka sa preko 3000 informacionih jedinica koju tokom godine redovni članovi Instituta dopunjuju prikupljanjem podataka iz izdavačke djelatnosti svojih država, potom te podatke nakon obrade dostavljaju za bazu. Uz to, organizuje godišnje konferencije o arhivima međunarodnog karaktera (*Međunarodni arhivski dan*), kao i godišnju skupštinu zvanično imenovanih članova.

Članovi Instituta su veza ili komunikacioni prolaz između Instituta i njegovih saradnika i korisnika. Utvrđeno je da svaka zemlja ili grupa zemalja, mogu oficijelno da imenuju člana preko svoje nacionalne arhivske službe ili stručnog arhivskog društva. Članovi imaju dvostruku ulogu: da obezbijede za Institut relevantne informacije na osnovu sopstvenog znanja i uz istraživanje raznih tema, i da sakupe informacije iz kontakata sa drugim stručnim licima u svojoj zemlji i iz odgovarajućih publikacija. Oni su takođe komunikacioni prolaz preko kojeg se traži pomoć i stručni savjet od Instituta putem pitanja. Institut potom daje podatke koji su već sakupljeni u istraživačkim procesima i/ili na osnovu iskustva članstva.

Zbog finansijskih poteškoća, ali istovremeno i želje da se unaprijedi i proširi djelatnost Instituta, 2005. godine postignut je dogovor sa Ministarstvom za kulturna dobra i poslove kulture Italije i sa Državnim arhivom Trsta da se operativno sjedište izmjesti u Italiju, pri Državnom arhivu u Trstu. Tada je izmjenjen naziv ove institucije u „Međunarodni institut za arhivske znanosti Trst-Maribor“ (*International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor – IIASTM*). Uz aktivno učešće Ministarstva za kulturu Italije, Institut ima podršku u okviru Evropske unije, tačnije Centralnoevropske inicijative – Izvršnog sekretarijata u Trstu.

Prelaskom sjedišta Instituta u Trst, počela je njegova nova razvojna faza. U svojoj djelatnosti Institut slijedi savremene trendove evropskih integracija, primjenjujući u arhivskoj struci i nauci sve razvojne postulate

ujedinjene i proširene Evrope. Jedna od takvih tekovina je pokretanje projekta **Višejezični rječnik arhivske terminologije** (*Multilingual Dictionary of Archival Terminology*) koji je rezultat rada arhivista iz različitih država. On se može konsultovati *on-line* na web stranici Instituta.

(<http://www.ias-trieste-maribor.eu/index.php?id=61&L=0>).⁴

Kreirana je i **web stranica** koja se redovno ažurira na tri zvanična jezika Instituta, na engleskom, italijanskom i slovenačkom. Od 2009. godine, data je mogućnost razmjene stručnih mišljenja putem **Foruma**.

Godine 2007. počela je sa radom i **Jesenja škola arhivistike** (*Autumn Archiva School*) kao postdiplomski kurs za arhiviste iz raznih zemalja. Za protekle tri godine ovaj tečaj su pohađali arhivisti iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Hrvatske, Češke, Mađarske, Kosova, Makedonije, Crne Gore, Rumunije, Srbije, Slovenije, Italije, a ove godine su se pridružili i kandidati iz Rusije, Slovačke, Malezije, Izraela i Sultanata Oman. Predavači su ugledni stručnjaci iz oblasti arhivistike iz različitih zemalja.

Redovno se jednom godišnje održava konferencija **International Archival Day** koja, zbog velikog interesovanja učesnika iz cijelog svijeta, od 2008. godine traje dva dana.

O glasilu Instituta arhivskih znanosti, časopisu „Atlanti“

Institut ima i svoje glasilo pod nazivom „Atlanti“, koje se štampa jednom godišnje i sadrži sva izlaganja sa konferencije „Međunarodni arhivski dan“. Radovi se po pravilu objavljuju na jednom od tri zvanična jezika Instituta, iako je od nedavno dozvoljeno i objavljivanje na maternjem jeziku predavača. Abstrakti su obavezno na engleskom, italijanskom i slovenačkom uz rezimee na engleskom jeziku.

⁴ Izrada Rječnika otpočela je u toku rada Škole arhivistike u Trstu 2007. godine iz praktičnih razloga poboljšanja stručne komunikacije polaznika iz raznih evropskih zemalja. Prvo su na Rječniku radili arhivisti-polaznici Škole iz 10 evropskih zemalja unoseći termine na svojim jezicima. Sada se to proširilo i na druge zemlje, pa su unijeti termini i na još osam jezika. Termini su trenutno dostupni na engleskom, albanskom, srpskom (varijanta latinica i ćirilica), bugarskom, hrvatskom, mađarskom, italijanskom, makedonskom, rumunskom, grčkom, njemačkom, španskom, francuskom, slovačkom, crnogorskom, češkom, bosanskom i hebrjskom jeziku.

Još 1989. godine se počelo razmišljati da *Centar za naučne i tehničke probleme u arhivima* pokrene svoje glasilo, što je najavljeno iste godine na Arhivskom kongresu Međunarodnog arhivskog savjeta u Parizu, gdje je podržan rad Centra, kao i ideja o publikovanju godišnjaka. Tokom Konferencije Instituta u novembru 2008. godine je prigodnom arhivskom izložbom u Državnom arhivu u Trstu obilježen jubilej pokretanja ovog časopisa.

Prvi broj časopisa pod imenom „**Atlanti - Revija za savremenu arhivsku teoriju i praksu**“, koji je u početku bio glasilo Centra, a potom Instituta,⁵ sa predavanjima članova Instituta sa godišnjih okupljanja i bogatom bibliografijom stručnih i naučnih knjiga i tekstova iz arhivske struke raznih zemalja, publikovan je 1991. godine (štampan je početkom 1992.)⁶ Odgovorni urednik bio je ugledni arhivista iz Austrije, **dr Leopold Auer**, inače dugogodišnji član Međunarodnog arhivskog savjeta. Od 2003. do 2005. godine časopis se objavljuje u elektronskom obliku. Prednost elektronskog izdanja je u tome što je omogućeno da se radovi objave bez ograničenja u dužini teksta, u količini slikovnih priloga ili raznih oblika elektronskih prezentacija.

Nakon 2005. godine i preseljenja operativnog sjedišta Instituta pri Državnom arhivu Trsta, časopis se izdaje i štampa u Trstu i dobija status naučne publikacije u Italiji. Svi objavljeni radovi su dostupni i u elektronskom obliku na web stranici IIASTM-a⁷. Takođe, časopis daje opciju elektronskog pretraživanja putem programa COBISS.SI, a preko *bar koda* na publikaciji direktno se nakon skeniranja mobilnim telefonom može *on-line* pretraživati sadržaj.

Članovi Instituta su obavezni da obrade teme koje utvrde na svojim radnim sastancima i godišnjoj skupštini Instituta u vidu pisanih te-

⁵ Od 1993. godine, a od 2005. se publikuje u Trstu, a Državni arhiv u Trstu je izdavač.

⁶ Časopis „Atlanti“ u svom prvom broju donosi i hronologiju razvoja Centra za naučne i tehničke probleme i postupak osnivanja Instituta za arhivske znanosti. Takođe su tu i referati članova Instituta saopšteni na konferenciji 1990, kao i bogata bibliografija knjiga i članaka iz oblasti arhivistike iz raznih zemalja, koje su prikupili i publikovali članovi Instituta.

⁷ www.iias-trieste-maribor.eu

kstova po tačno utvrđenim pravilima za objavljivanje u „Atlantima“ i da pripreme usmeno izlaganje za konferenciju „Međunarodni arhivski dan“. Konferencija i časopis „Atlanti“ su otvoreni za stručnjake sa područja arhivistike iz čitavog svijeta i svi zainteresovani mogu poslati svoje radove početkom svake kalendarske godine Naučnom odboru Instituta na adresu Državnog arhiva u Trstu i elektronskim putem na citiranu web adresu.

Konferencija „Međunarodni arhivski dan“ 2009.

U organizaciji Međunarodnog instituta za arhivske znanosti Trst-Maribor 8. i 9. novembra 2009. godine organizovana je 19. po redu konferencija „Međunarodni arhivski dan“. Konferencija je počela 9. novembra 2009. pozdravnim govorima predstavnika nekoliko važnih institucija: **dr Antonio Dentoni Litta** se obratio prisutnima u svojstvu predsjednika Skupštine Međunarodnog instituta arhivskih znanosti Trst-Maribor (u daljem tekstu: IIASTM), potom **Franci Demšar**, direktor Istraživačke agencije Slovenije, **dr Damir Boras**, dekan Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zagrebu. Na žalost, dr Lucano Skala, direktor Generalne direkcije za arhive u Ministarstvu za kulturu Italije i član Naučnog odbora Institutovog časopisa „Atlanti“, je bio spriječen bolešću da učestvuje, pa je dr Litta pročitao i njegov pozdravni govor.

Konferenciju je pratilo oko 150 učesnika i predavača. Referate su imali predstavnici Austrije, Bjelorusije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Crne Gore, Finske, Francuske, Grčke, Hrvatske, Italije, Izraela, Kanade, Kosova, Malezije, Njemačke, Poljske, Rusije, Slovačke, Slovenije, Srbije, Španije i Velike Britanije.

Uz 35 referata, održan je i **Okrugli sto izlagača hardverske i softverske opreme**, na kojem su prisutni upoznati sa najnovijim dostignućima sa područja zaštite, obrade i prezentacije arhivske građe (Metis Systems Company iz Rima, M.I.D.A. Informatica s.n.c. Company iz Bergama, BluKappa Company, Hyperborea s.r.l. Company iz Pize). Sva izlaganja sa skupa objavljena su u publikaciji „Atlanti“, vol. 19 (2009).

Konferencija je počela izlaganjem direktora Instituta dr Peter Pavela Klasinca o aktivnostima Instituta tokom 2007. i 2008. godine. Potom je

pomoćnica direktora Instituta i direktorica Državnog arhiva u Trstu, dr Grazia Tatò govorila o radu Instituta tokom zadnjih pet godina, otkako je njegovo operativno sjedište u Arhivu u Trstu. Antonio Monteneduro, član Izvršnog odbora Instituta i viši arhivista u Centralnoevropskoj inicijativi, izvijestio je o multilingvalnom riječniku arhivske terminologije kao aktualnom projektu Instituta i ukazao je koji su sljedeći koraci u njegovom razvoju (*vidi*: <http://www.ias-trieste-maribor.eu/index.php?id=61&L=1>).

Prvi dio Konferencije je bio posvećen **arhivima 20. vijeka (1900-2000) gledano sa tehničkog aspekta**. Uvodno izlaganje je održao **dr Peter Pavel Klasinc**. On je uopšteno govorio o tehničkim problemima vezanim za arhivsku građu tokom 20. vijeka, naglasivši da su se problemi očitovali u različitim postupcima čuvanja i trajne zaštite originala arhivskih zapisa u novom, elektronskom formatu. Takođe, naglasio je da se problem javio i u prilagođavanju prostora i opreme za odlaganje i bezbjedno čuvanje elektronske građe, jer sa novim medijima su se pojavili i specifični zahtjevi u tom pogledu.

Grupa autora iz Republike Slovačke predvođena **dr ing. Josefom Hanusom**, govorila je o tehničkim problemima u zaštiti dokumentacije 20. vijeka sa stanovišta ograničenog vijeka trajanja mašinski proizvedenog papira od drvene pulpe s dodatkom kisele smole i aluma, koji se samorazgrađuje, a na kojem su zapisana dokumenta nastala u prošlom vijeku. U svom radu oni su dali stručno viđenje o uzročnicima degradacije ovog materijala, kao i stručna i naučna dostignuća u postupku poboljšanja trajnosti papira i produžetka životnog trajanja te vrste građe, i arhivske i bibliotečke.

Prof. dr Pekka Henttonen sa Univerziteta Tampere (Finska), razmatrao je načine stvaranja metapodataka vezano za arhivsku građu i saopštio je nalaze finskog nacionalnog istraživačkog projekta Semantički Web 0.2 (FinnONTO 2.0).

Orlin Iliev iz Državnog arhiva Bugarske izložio je rad o tehničkim problemima i uopšte pitanju arhivske građe 20. vijeka kroz iskustva bugarskih arhiva. Na primjeru dva projekta digitalnih izložbi: „Digitalni arhiv“ i „100 godina nezavisnosti Bugarske“, Iliev je ukazao na alternativne

načine za pristup arhivskoj građi 20. stoljeća, kao i na pogodnosti procesa digitalizacije u što bezbjednijem korišćenju ovog materijala.

Joachim Kemper, arhivista u Generalnoj direkciji Državnog arhiva Bavarske (Njemačka), prenio je iskustva arhivske službe Bavarske u pogledu pružanja savjetodavnih usluga i uopšte u sprovođenju nadzora nad arhivima aristokratskih porodica i vlastele.

Referat **dr Azema Kožara**, profesora na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli (Bosna i Hercegovina), nosi naziv: „Znanstvena iskustva i dometi arhiva i arhivista Bosne i Hercegovine u toku 20. stoljeća“. U svom izlaganju govorio je o formiranju stručno-naučne infrastrukture u Bosni tokom 20. stoljeća i o konsultaciji i istraživanjima arhivske građe.

Magdalena Marosz iz Poljske ukazala je na probleme koji su proistekli upotrebom tzv. „kiselog papira“ za dokumenta nastala u drugoj polovini 19. vijeka i u 20. Taj problem je prisutan u skladištenju, čuvanju, zaštiti, korišćenju i prezentaciji ove arhivske građe, pa je poljska vlada 1999. godine pokrenula dugoročni projekat (2000-2008), pod nazivom: „Kiseli papir. Masovna zaštita ugroženih bibliotečkih i arhivskih zbirki“.

Robert Nahuet (Kanada) imao je referat pod nazivom: „Od arhivskih (tehničkih) problema do problema arhivistike: novi izazovi u savremenim arhivskim studijama“ u kojem govori o novim tehnologijama i kreiranju elektronskih zapisa, koji unose velike izmjene u čitavom postupku rukovanja ovom građom, ali istovremeno osvrnuo se na uticaj primjene novih tehnologija u arhivskoj djelatnosti na akademsko obrazovanje i stručno usavršavanje u oblasti arhivistike.

Antonio Ratti (Italija) je govorio o problemima u čuvanju papirne dokumentacije nastale tokom 20. vijeka u arhivima preduzeća, kao i postupcima njene zaštite kroz postupke dizinfekcije, dezinsekcije, deratizacije, oduzimanje vlažnosti i dr.

Tomislav Rozman (Slovenija) u radu: „Sigurna pohrana digitalnih dokumenata na zajedničkom bezbjednom mjestu: holistička perspektiva“, između ostalog ukazuje da do sada samo 6% organizacija nije izgubilo elektronsku građu iz svog poslovanja, a imaoci su konstantno suočeni sa problemom kako optimizirati troškove i obezbijediti pouzdanu i trajnu pohranu digitalne arhivske građe koju stvaraju.

Elisabeth Schöeggl-Ernst i **Heinrich Kranzelbinder** iz Austrije u svom koautorskom radu: „Od analognog originala do digitalnog zapisa. Razvoj fotografije u 20. vijeku i zahtjevi arhiva u 21. stoljeću“, govorili su o zahtjevima novog vremena i o potrebi da se kroz digitalizovanje fotografske dokumentacije i njenim stavljanjem na Internet izađe što je više moguće korisnicima u susret.

Dr **Spyridoula Arathymou** iz Grčke je na primjeru arhivske građe 20. stoljeća u svojoj zemlji navela koji su sve to tehnički i stručni izazovi i iskustva u zaštiti, korišćenju i prezentaciji ove građe.

Ileana Budowski iz Izraela u referatu: „Dileme kod ranog izlučivanja skenirane administrativne papirne građe u Izraelu“ iznijela je da se pilot-program ranog izlučivanja skenirane papirne dokumentacije već sprovodi u nekoliko ministarstava u Izraelu. Oni imaju pozitivna iskustva uprkos nadalje prisutnim dilemama i raznim arhivskim, organizacionim, tehnološkim i pravnim procesima da li je to ispravno ili ne.

Profesor **Michael Cook** (Velika Britanija) u radu „Fenomen 20. stoljeća: pojava i razvoj službi lokalnih arhiva – analiza slučaja u Velikoj Britaniji“, ukazuje na problem koji se javio i u drugim zemljama u pogledu zaštite privatnih arhiva, kao što su crkveni, porodični i uopšte arhivi privatnih lica i kako su u Velikoj Britaniji stvarani i razvijani standardi za ovu vrstu arhivske građe kako bi bila zaštićena i dostupna sve većem broju zainteresovanih korisnika.

Andrei Rybakou (Bjelorusija) je imao referat o formiranju i razvoju arhivske službe u Bjelorusiji nakon izlaska iz Sovjetskog Saveza i sticanja statusa nezavisne države 1991. godine.

U drugoj sesiji Konferencije predavači su razmatrali stručni aspekt arhiva i arhivske građe 20. vijeka.

Uvodno izlaganje je imala direktorka Arhiva u Trstu, **Grazia Tatò** (Italija) pod nazivom: „Arhivisti, arhivistika i romani“ u kojem je razmatrala ulogu i profesionalizam arhivista da doprinese povećanju korisničkog interesovanja za arhivske izvore. Kroz primjer romana autora Arlette Farge i Trvisa Hollanda, kao i drugih sličnih radova posvećenih

upravo arhivima i arhivskoj građi, pokušava da približi kako pojedinac izvan arhiva i arhivske struke gleda na, za većinu ljudi misteriozni, arhivski svijet.

Antonio Monteduro iz Centralnoevropske inicijative - CEI (Italija) je govorio o inicijativama Evropske unije na polju arhivske struke u 20. i 21. stoljeću, sa posebnim osvrtom na evropske integracije lokalnih arhiva.

Gianni Penzo Doria, direktor Arhiva Univerziteta u Padovi (Italija) je imao referat o arhivima italijanskih univerziteta.

Dr **Francisco Aguado** i **José María Morell Oliver** (Španija) su imali izlaganje pod nazivom: „Španski arhivski sistem tokom 20. vijeka. Vijek promjene“, ukazavši kroz istorijat razvoja arhiva i arhivske službe u Španiji koliko društvene promjene utiču na sve segmente razvoja arhivske djelatnosti.

Dr **Charles Kecskeméti**, bivši generalni sekretar Međunarodnog arhivskog savjeta (Francuska), je izložio rad: „Istorija arhiva (vrijednost primarnih izvora) – Istoričari i arhivisti (neprijatelji ili saveznici?)“ Razmatrajući činjenicu da su važnost arhiva i uticaj arhivske struke u silaznoj fazi u određenom broju zemalja, iznosi mišljenje da treba ojačati povezanost arhiva i istoričara, a kroz međunarodnu saradnju treba raditi na formiranju *on-line* baza podataka sa primarnim arhivskim izvorima kako bi se olakšao i pojednostavio pristup arhivima i arhivskoj građi.

Dr **Vida Deželak-Barić** (Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana, Slovenija), kroz izlaganje „Arhivska građa za istoriju 20. vijeka i stručna iskustva iz perspektive savremenog istoričara“ je iz sopstvenog iskustva istraživanja i koršćenja arhivskih izvora nastalih u prošlom vijeku izložila sa čime se sve suočavaju savremeni istoričari.

Marjan Gerdej, arhivist u Pokrajinskom arhivu u Mariboru (Slovenija) se osvrnuo na arhivsku građu poslovnih arhiva u 20. vijeku.

Dr **Živana Heđbeli**, voditelj Ureda arhiva, Ured za opće poslove Hrvatskog sabora i Vlade Republika Hrvatska, u referatu sa intrigantnim nazivom: „Kokoš ili jaje? Papiri ili aktivnosti?“, je ponudila tezu da se rad modernih arhiva temelji na načelima i metodama kodificiranim u 19. i ranijim vijekovima, kada je dokument prethodio određenoj aktivnosti. U svijetlu toga pita se što činjenica da danas papiri slijede akcije znači

za arhiviste i preporučuje dalje promišljanje unutar arhivske teorije i preispitivanje vjerodostojnosti savremenih arhivskih izvora.

Dr **Michail Larin**, direktor Sveruskog naučnog-istraživačkog instituta arhiva (Rusija) u referatu „Ruska arhivska služba na razmeđi vjekova“ je govorio o specifičnostima u razvoju arhivske djelatnosti Rusije nakokon promjene državnog statusa izlaskom iz Sovjetskog saveza.

Snežana Pejović, arhivista u Državnom arhivu-Istorijskom arhivu Kotor (Crna Gora) je imala referat: „Arhivska građa 20. vijeka i istoriografija u Crnoj Gori“. U obimnom izlaganju fokusirala se na specifičnosti vezane za arhivsku građu 20. vijeka u Crnoj Gori sa posebnim osvrtom na njeno naučno korišćenje, istovremeno govoreći o procesu kako je ona tokom prošlog stoljeća postajala i postala izvorom crnogorske istoriografije i istoriografije o Crnoj Gori. U zaključaku je istakla da nam ostaje da se uvijek, posebno u smutnim vremenima, priupitamo: da li je arhivista slijedio etički kodeks struke i da li je istoričar posegao za naučnom istinom, jer je odgovornost i jednih i drugih za budućnost čovječanstva velika.

Majella Marquez, direktor Odsjeka Državnog arhiva Malezije u Sabahu, u radu: „Tehnički i stručni arhivski problemi i pitanja : zajedničko iskustvo“, govorila je na primjeru svog arhiva i njihove arhivske prakse o ključnim problemima ove struke koji su prisutni u praksi velikog broja drugih arhiva u svijetu.

Jovan Popović (Srbija) je iznio pravni aspekt problema u procesu korišćenja arhivske građe. Naslov rada: “Dostupnost arhivske građe uopšte, sa posebnim osvrtom u Republici Srbiji, prema važećim materijalnim propisima o zaštiti arhivske građe, Zakonu o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Zakonu o zaštiti podataka o ličnosti i Predlogu zakona o tajnim podacima“

Annalisa Filippo (Italija): “Profesija arhivista – prva iskustva sa arhivskom građom 20. vijeka“ je na primjeru ličnog iskustva sređivanja fondova političkih partija Italije ukazala koliko znanja je potrebno da bi arhivista obradio jedan fond, sa kojim se teškoćama susrijeće posebno u valorizaciji dokumenata i primjeni novih informacionih tehnologija.

Dr **Miroslav Novak**, Pokrajinski arhiv Maribor (Slovenija), u radu „Mapiranje podataka“ kao osnovna metodologija za upravljanje podacima

u arhivima“, ukazuje na vrlo raširen problem kod *ad hoc* primjene različitih standarda i procesa u arhivskoj praksi, čak i kod iste ili slične arhivske građe ili arhivskih aktivnosti. Zato u referatu upućuje na rješenje za tzv. mapiranje podataka kao osnovne metodologije za upravljanje podacima u arhivima.

Marie-Claude Delmas (Francuska) u referatu „Novi zadatak za Nacionalni arhiv Francuske : projekat Pierrefitte-sur-Seine“ je izložila koji sve poslovi i izazovi stoje pred ovaj nacionalni arhiv izgradnjom nove savremeno opremljene zgrade koja predstavlja treći prostor ovog arhiva (zgrada ima 60.000 m² korisne površine, od toga je na 2.500 m² čitaonica i 1.300 m² izložbeni prostor). Novi objekat donosi i novu organizaciju u naučno-informativnoj djelatnosti ovog arhiva i potpunu implementaciju informacionog sistema.

Refike Sülçevsi sa Kosova je govorila o kriterijumu valorizacije arhivske građe na Kosovu, posebno o problemu njenog odabira, prikupljanja i primanja u Arhiv Kosova, s obzirom na dugogodišnje uslove vanrednog i ratnog stanja u zemlji.

Učešće Crne Gore u radu Instituta

Nakon višegodišnjeg aktivnog učešća dr Miloša Miloševića u radu Instituta 80-ih godina prošlog vijeka kao redovnog člana, Crna Gora nije imala svog predstavnika. Štoviše, nakon raspada savezne države Jugoslavije i potom zbog sankcija Ujedinjenih naroda, crnogorski arhivisti su godinama bili isključeni iz svih međunarodnih događanja.⁸

⁸ Neke međunarodne kontakte u ime Državnog arhiva Crne Gore (DACG) obavljao je Arhiv Jugoslavije u ranim devedesetim godinama prošlog vijeka, uključujući ponekad direktora Crnogorskog arhiva. Treba naglasiti da Arhiv Jugoslavije (od 2003. do 2006. mijenja naziv u Arhiv Srbije i Crne Gore) nikada nije imao bilo kakvu organizacionu i dr. nadležnost nad nacionalnim arhivima jugoslovenskih republika, već su se njegov djelokrug rada i njegove nadležnosti odnosile na brigu o arhivskoj građi centralnih državnih organa i organizacija, ustanova, političkih i drugih organizacija, zajednica, udruženja i dr. subjekata savezne države Jugoslavije. O tim indirektnim i sporadičnim međunarodnim aktivnostima Arhiva Jugoslavije u ime DACG (uglavnom sa Rusijom i NR Kinom), crnogorski arhivisti nisu bili informisani izuzev preko novina. (Vidi više: http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/o_arhivu/organizacioni_razvoj.html).

Tek nakon gotovo jednog desetljeća, 1999. godine arhivisti odsjeka Državnog arhiva -Istorijskog arhiva Kotor su samoinicijativno prijavili rad za međunarodnu konferenciju arhivista u Radencima (Slovenija)⁹. Uz razumijevanje i finansijsku podršku Vlade Crne Gore, omogućeno je da troje arhivista iz odsjeka Istorijski arhiv Kotor, nakon devetogodišnje pauze, učestvuje ponovo u radu ovog skupa. Učešćem u radu Konferencije, stvorena je prilika da se prisustvuje sastancima u organizaciji Međunarodnog instituta arhivskih znanosti Maribor. Uprkos pokazanom interesovanju kotorskih arhivista da se uključe aktivno u rad Instituta, po mogućnosti kroz obnovu članstva, zbog čitavog niza aktuelnih političkih okolnosti i položaja Crne Gore u dvočlanoj federaciji, taj njihov pokušaj nije urodio plodom.

Međutim, nedugo zatim usljed određenih promjena u Crnoj Gori, koja se polako vraćala u međunarodne tokove na raznim poljima, a takođe i izmjena u radu i koncepciji organizacije samog Instituta, Snežana Pejović je 2003. godine pozvana od Izvršnog odbora Instituta da postane njegov redovni član,¹⁰ kao predstavnik države Srbije i Crne Gore. Osim toga, njen zadatak je bio da u ime Instituta djeluje u još nekim državama regiona, kao što je Albanija, Makedonija, Bugarska. Shodno razvoju događaja u Crnoj Gori i okruženju, nakon što je obnovljena državnost Crne Gore, Snežana Pejović je od 2006. godine zvanični predstavnik države Crne Gore u ovom međunarodnom arhivističkom tijelu. Svojim aktivnostima, kao zvanični član ove međunarodne organizacije, Snežana Pejović je uložila veliki napor da kroz stručno-naučne referate približi crnogorsku arhivistiku međunarodnoj stručnoj javnosti.¹¹ Takođe, ona aktivno učestvuje i u radu

⁹ J. Antović, J. Katelan, S. Kordić, S. Pejović, *Prezentacija srednjovjekovnih rukopisnih i štampanih knjiga Istorijskog arhiva Kotor na CD ROM-u, „Sodobni arhivi XXI“ : Posvetovanje v Radencih '99*, Maribor 1999, 198-208.

¹⁰ Prema pravilima Instituta arhivskih znanosti, preporuku budućem članu treba da dâ ili nacionalni arhiv ili profesionalna organizacija arhivista države iz koje kandidat dolazi. S obzirom da Državni arhiv Crne Gore u svojim programskim aktivnostima nije predviđao bilo kakav vid međunarodnog djelovanja crnogorskih arhivista, potreban dokument je izdalo Udruženje arhivskih radnika Crne Gore, koje je nešto ranije registrovano s ciljem da nastavi dugogodišnji rad Društva arhivskih radnika Republike Crne Gore.

¹¹ Zaključno sa Međunarodnom konferencijom Instituta 2009, Snežana Pejović je autor 7 referata, koji su štampani u naučnoj publikaciji „Atlanti“, a od 2005. dostupni su

Skupštine Instituta, gdje se sa naučnog aspekta kreiraju i daju smjernice za budući razvoj arhivistike, nastojeći da u to adekvatno prezentira i inkorporira iskustva crnogorske arhivistike. Učestvuje i u aktualnim projektima, kakav je Multilingvalni rječnik arhivske terminologije, gdje se u posebnom polju „Crnogorski jezik“ nalaze stručni arhivistički pojmovi na našem jeziku, naporedo sa drugih 18 jezika.

Zahvaljujući članstvu Crne Gore u Institutu, od 2007. kada je počela sa radom Jesenja škola arhivistike, otvorena je mogućnost za sedmodnevno stručno usavršavanje arhivista iz Crne Gore. Na žalost, do sada je ta mogućnost iskorišćena samo za 2007. i 2008. godinu.

Rad u okviru ove međunarodne organizacije, predstavница crnogorske arhivistike je koristila da ostvari brojne kontakte koje su rezultirale i nekim međunarodnim projektima. Na primjer, istraživački projekat „Fiume, Istria, Dalmazia Archivi“ (FIDA) i „Serenissima Istria Dalmazia Archivi“ (SIDA), gdje je od 2009. godine moguće po prvi put *on line* konsultovati popise arhivske građe (oko 150 fondova) iz crnogorskih arhivskih odsjeka koji posjeduju dokumenta pisana na latinskom i na italijanskom jeziku.¹²

Potom, u saradnji sa organizacijom „Hyperborea“ iz Pize, Snežana Pejović je prevela na crnogorski jezik softvere za istorijske arhive, *Arianna3* i *AriannaWeb*, koje koriste svi istorijski arhivi u Italiji. U prihvatanju ove saradnje rukovodila se činjenicom da neki odsjeci Državnog arhiva, među kojima najviše Kotorski arhiv, imaju arhivsku građu srodnu onoj koju

i *on line*, na web stranici Instituta: 1. *Information sciences and historical archives*, (2003); 2. *Ways of information transfer from archival sources to archival science* (2004); 3. *Education and training of archival staff in Montenegro* (2005); 4. *Archival Legislation and New Social and Technological Changes (Montenegrin Experiences)* (2006); 5. *Private Archives in Transition Conditions: Problem of Control, Protection and Accessibility of Private Archives in Montenegro* (2007); 6. *Disaster Planning in Archives: Forgotten Duty in Montenegro?* (2008); 7. *Archival Material from 20th Century and Historiography in Montenegro* (2009).

¹² Vidi: <http://www.fida-sida.it/content.php?lang=1&txt=2&sid=>. Projekat je prije više godina pokrenula organizacija Società dalmata di storia patria, uz podršku Ministarstva inostranih poslova Italije. Arhivska građa koja je nastala dok je zvanična administracija bila na latinskom i italijanskom jeziku je popisana i u slovenačkim i hrvatskim arhivima, uglavnom u području Jadranske obale. U narednom periodu će ova web stranica imati i rubriku na crnogorskom jeziku, što će zavisi od priliva sredstava za ovaj projekat.

posjeduju istorijski arhivi u Italiji. Demo-verziju *AriannaWeb* sa podacima iz sudsko-notarskih spisa Odsjeka DA – Istorijski arhiv Kotor, za sada bez digitalnih kopija dokumenata, takođe je moguće konsultovati na web stranici: www.hdue.hyperborea.com.¹³ Prevod softvera specijaliziranog za obradu arhivske građe na nekom od jezika koji nisu zvanični jezici Evropske unije, je posao koji predstavlja pionirski poduhvat. Zato je autorica bila pozvana da o tome drži predavanje na Jesenjoj školi arhivistike 2009. u Trstu, a imala je, takođe, i kraću prezentaciju na Okruglom stolu izlagača hardverske i softverske opreme, Trst 2009.

Uz navedena učešća u projektima, zahvaljujući prisustvu i radu predstavnice Crne Gore u Trstu, bilo je više inicijativa za uključivanje Državnog arhiva Crne Gore u razne projekte koje finansira Evropska unija ili Evropska komisija. Neki su pokušaji u toku.

¹³ Sudsko-notarski fond na adresi: http://hdue.hyperborea.com/AWkotor/main.htm?jsessionid=DA4CB7FDF5FCD4018CA306F46DDE6982#11_archivio

UDK 349.412.24(497.16)(093.2)

Документи и сјећања

Milka MAŠANOVIĆ

O ZEMLJIŠNOM SPORU ZA GOLF – KLUB

Uprava varoši Cetinje dolazi do saznanja da je zemljište, koje je predviđeno za novo groblje – neophodno Cetinju, zauzeto od strane neke Korporacije kako je oni nazivaju, za drugu svrhu - izgradnju golfterena. Stoga se obraća Ministarstvu Unutrašnjih Djela da interveniše kod Ministarstva Inostranih Djela, jer po njihovom saznanju iza navedene Korporacije stoji Diplomatski kor, sa molbom da se odustane od te zamisli.

U odgovoru na to pismo, evo izvještaja Ministarstva Inostranih Djela, koji ilustrativno govori o slijedu događaja vezanih za spor oko spomenutog zemljišta.

IZVJEŠTAJ MINISTARSTVA INOSTRANIH DJELA

Knjaž. Ministarstvo Inostranih Djela
Broj 3540

Cetinje, 15. juna 1906.

Knj. Minis. Unutrašnjih Djela
Cetinje

U odgovor na cijenjeni dopis od 13/6 broj 3508 čast je ovom Ministarstvu odgovoriti Ministarstvu Unutrašnjih Djela sledeće:

Prije dva mjeseca ovdašnji diplomatski kor pokrenuo je misao o osnivanju *golf-cluba* pod pokroviteljstvom Nj. Kr. V. Knjaginje Milice. Ova misao donešena je do znanja Nj. Kralj. V. Knjaginje Našljednikovice, koja ju je blagonaklono primila i pristala da bude pokroviteljicom.

Gospodin Dževad Bej, sekretar Otomanskog Poslanstva, kao izaslanik Diplomatskog kora, došao je u Ministarstvo Inostranih Djela i zatražio s odobrenjem Nj. Kr. Visočanstva, da se g. Aleksa Martinović, glavni sekretar Ministarstva Inostranih Djela, zauzme o najmu zemljišta potrebnog za golf – igru. Pošto je molbu g. Dževada saopštio svome šefu – Martinović je, u dogovor sa diplomatskim korom potražio zemljište i našao ga između kuće Ilije Releze – ovdašnjeg, i sela Humaca, a uzduž kolskog puta, koji vodi ka Lovčenu. Pozvane su sve osobe, koje drže ove zemlje i upitane su – čije su zemlje i da li su voljne dati ih pod najam za jednu godinu i za koju cijenu. Izjavile su, da je zemlja crkvena, da one same imaju na nju pravo, jer da je drže pod arendom od više godina, da arendu redovno plaćaju Manastiru cetinjskom i da su voljne i u pravu da su, da je prenajme.

Ugovor je učinjen: da se plati od 17 do 20 kruna za svako ralo oranice i po 12 kruna za svako ralo livade; da travu i frut sa iste nose, da im se poslije jedanajest mjeseci zemlja preda onakva kakva je primljena, i da se na njoj ne-bi ništa gradilo ili radilo, što bi se kosilo sa propisima naše crkve.

Tek je ovaj ugovor potpisan, pola novca isplaćeno je i zemljište uzeto. Sve ovo je javno rađeno i ugovarano, pa čak i u Glasu Crnogorca publikovano; te je gosp: predsjednik Opštine mogao bilo preko svojih pandura, bilo preko Glasa Crnogorca, kojeg redovno čita, saznati ovaj prenajam i obustaviti ga tada, a ne sada kad je sve svršeno i urađeno.

Uz ovo objašnjenje Ministarstvo ima dodati:

1) da je i Visokoprečasna Konsistorija znala za ovaj prenajam, jer je njen član g.

pop Marko Martinović, među osobama, koje su zemlju prenajmili;

II°) da niti u listovima, niti uz kakvog obilježja nije se moglo znati, da je Opština uzela ovo zemljište za groblje;

III°) da je Ministarstvu čudnovato, kako je osobama ovih zemalja

bilo dozvoljeno, da ih obrađuju za ovu godinu, kad je Opština riješila, da tu odmah groblje prenese;

IV°) da mu je čudnovatije – kako se od istih arenda naplaćuje i kako se prema riješenju Državnog Savjeta, nije zemljište konačno oduzelo; i

V°) da mu je najčudnovatije, što g. predsjednik Vuletić ne pozove one koji su zemlju u najam dali, a ne diplomatski kor, jer Ministarstvo misli, da ne treba pozivati na odgovornost one - koji su zemlju javno u najam uzeli, već one koji su je u najam dali, a u pravu nijesu bili da to učine.

Tako misleći Ministarstvu nije moguće sprovesti protest g. Vuletića, diplomatskom koru, već je uz gornje razjašnjenje primoran povratiti ga Ministarstvu Unutrašnjih Djela.

Za Ministra
Gl. Sekretar
A. Martinović

R
Da se ovo dostavi opštinskoj
ovdašnjoj Upravi radi znanja
Ministar
L. Gojnić
19/6. 1906.

Upravi varoške

Opštine Cetinje

U odgovor na dopis te Uprave od 5. ov. mjes. br. 630. sprovodi se uloženi akt Knjaž. Ministarstva inostr. djela od 15. ov. mjes. br. 3688. radi znanja.

Br. 3688

Po naredbi Ministra

Sekretar

St. Drljević

Cetinje, 19/6 1906.

Ana PEJOVIĆ

NEKOLIKO DOKUMENATA O ODRŽAVANJU BISTIJERNI I OKOLNOM ZEMLJIŠTU NA TERITORIJI OPŠTINE CETINJE

Navedena dokumenta su svjedočanstvo o jednom sporu i ilustracija su odnosa gradske uprave prema uređenju grada, održavanju čistoće i zdravstveno-sanitarnim uslovima, a i prema upravljanju resursima – u ovom slučaju vodom.

Spor je nastao oko zemljišta na kojem su se nalazile bistijerne Uprave opštine kao i bistijerne okolnih bratstava, koje su služile svim stanovnicima Cetinja. Po navodima žalioca, Uprava je to zemljište uzela i na njemu zasadila drveće, poravnala ga i napravila u kamenu i cementu bistijerne, a da njih nije ni pitala. Žalba je stigla i do oblasnog upravitelja Katunsko-Riječke oblasti, iako on nije nadležan za takve postupke, već sud.

Stoga Oblasna uprava predlaže sporazumno rješenje navedenog spora, pod uslovom da zemljište ostane opštinska svojina, s obzirom da je Uprava opštinske varoši Cetinje sredila je zemljište, koje se zbog nebrige vlasnika vremenom pretvorilo u močvaru i deponiju smeća.

IZVJEŠTAJ KATUNSKO-RIJEČKE OBLASNE UPRAVE

Knj. Cr.
Uprava Katunsko-Riječke Oblasti
20 Aprila 1906
Broj 638.
Knj. Ministarstvu Unutrašnjih Djela

Cetinje,

Cetinje

Sljedujući naredbu Knj. Ministarstva od 14. tek. mja. broj 2313, kojom je Oblasnoj Upravi upućena na pregled i rješenje žalba of. Šaka N. Miloševića i kmeta Iva G. Ivanovića protivu ovd. opštinske Uprave zbog prisvajanja nekog zemljišta na mjestu zvanog Ubli – u blizini dvorske bašte, čast je Oblasnoj Upravi odgovoriti: da je od ovd. Opštinske Uprave tražila izvještaj i odgovor o postupku po predmetu žalbe of. Miloševića i kmeta Ivanovića, te iz odgovora Opštinske Uprave od 15. tek. mj. broj 483-V-1906–184, vidi se: da je zbilja opštinska Uprava u interesu poljepšavanja neposredno bliske varoške okoline usadila izvjesno drveće na dotičnom zemljištu, nepriznajući da je to zemljište lična svojina žalitelja već opšte komunsko zemljište, koje je od vajkada služilo kao ispust stanovnicima varoši Cetinja.

Na ovom zemljištu postoje bistijerne raznih bratstava iz obližnje okoline varoši Cetinja, kao i četiri bistijerne, koje su čisto privatna svojina opštine var. Cetinje, i kako ovo zemljište nikada do sada nije služilo ni za čem drugo već jedino kao komunski ispust i pristup bistijernama to je opštinska Uprava, kao što je rečeno, isto regulisala zasativši drveće radi ukrasa i s obzirom na higijensko gledište poravnala i zasula neke močvare i uklonila nečistoću sa istog, a ostavila slobodan pristup bistijernama.

Smatrajući, dakle, zemljište kao komunsko, Opštinska Uprava se poziva na čl. 830. opšteg imovinskog zakonika, tvrdeći da žalitelji nijesu sprečavali Upravni rad kog je ona prošle godine izvršila na dotičnom zemljištu.

Uzev u obzir, kako tužbu pomenutog oficira i kmeta, tako i odgovor na istu ovd. opštinske Uprave nalazimo: da su za rješenje ovog spornog

pitanja nadležne Sudske vlasti, kao što smo i usmeno žaliteljima saopštili i uputili ih Sudu, prilikom njihove prijave Oblasnoj Upravi prije nego su podnijeli tužbu Gospodinu Ministru Unutrašnjih Djela po navedenom poslu, a što smo se ovim dopisom upuštili u detaljnije izlaganje ovog predmeta, daje nam povoda potpuno naše slaganje i odobrenje postupka Opštinske Uprave u pogledu regulisanja zemljišta o kom je riječ, jer prvobitno – doskorašnje – stanje njegovo zbilja je služilo za pogrdnu varoši kao varoška neposredna blizina, a pri tom i ubitačno sa higijenskog gledišta na stanovništvo cetinjsko, te i kad bi sudsko rješenje izrečeno bilo na štetu tuženog – Opštinske Uprave, ipak bi potrebno bilo da opštinska Uprava učini sporazum s tužiteljima te da zemljište ostane opštinska svojina.

U smislu ovog svog dopisa povraćamo tužbu oficira Miloševića i kmeta Ivanovića i prilažemo pod % odgovor na istu ovd. opštinske Uprave.

Za
Zastupnika Oblasnog Upravitelja,
Sekretar, Cv. Cerović

Broj 483
V -1906 – 184

Knj. Oblasnoj Upravi
Cetinje

Uz povratak tužbe oficira Šaka Nikičina Miloševića i kmeta Iva G. Ivanovića, koju su 11. ov. mjeseca uputili G. Ministru Unutr. Djela, a Vi nam je sprovedi s vašim aktom od danas broj 595, čast nam je ovijem dati odgovor po stvari na koju se ta tužba odnosi.

Ispod ovd. dvorske bašte, na mjestu zvanom Ubli ima poviše bistijerna (bunara), koje su svojina raznih brastava iz plemena Cetinjskog, a tu su između tjih njihovijeh bistijerna razbacane i četiri bistijerne Opštine var. Cetinja (opštinska prihvatna svojina).

Zna se da je na tom mjestu od vjkada bilo pojište i ispust stanovništva Cetinjskog, a i svakog ko je došao tu iz potrebe i iako se znalo čija je koja bistijerna nikad oni čije su nijesu od zemljišta na kojem su iste činili kakvu drugu upotrebu (kao orali ga, branili, pasli stokom, kosili ili tome slično) do što su se njime služili u toliko da dođu tuda na vodu, da proćeraju stoku, da ju napoje i tome slično, a tako su ovo zemljište uživali svi Cetinjani, služeći se bistijernama, naročito onijema opštinskim i nikad niko od kako je Cetinja nije spriječio Cetinjanima da se tako ovim zemljištem služe.

Kako su pak pojedinci posljednjih godina tuda kopali rupe za gašenje klaka, drugi opet bacali u te rupe smet i drugu nečistoću, to se tu na samom izlazu iz naše varoši načinila bila močar i đubrište, da je to dalje trpjeti bilo i ružno i po zdravlje Cetinjana štetno, s čega je ova Uprava lanske godine to zemljište regulisala, poravniv ga i očistiv od nečisti, a pri tom su lubure na opštinskim bistijernama podignute u kamenu i cimentu, što je sve opštinsku kasu poveću sumu stalo i niko onda, pa ni Milošević ni Ivanović nijesu ni sa jednom riječi protestirali zašto mi to zemljište kao svoje uređujemo, što nam daje pravo u ovom sadanjem slučaju pozvati se na čl. 830 Opšt. Imov. Zakonika. Sad pak zasadili smo na tom zemljištu drveće da bi mjesto ukrasili i Cetinju koristili i s higijenske tačke gledišta, ostaviv pak oko bistijerni slobodan prostor kao i puteve k njima, te da se njima, može svaki služiti kao do sad, naročito udesiv opštinske bistijerne kako treba (čl. 22. tačka 14. Zakona o uređenju varoških Opština i čl. 2. tačka 10. odjeljak II pod A.

naredbe Ministarstva Unutr. Djela i nadležnosti Upravnijeh vlasti od 16. marta 1904. god. broj 1287).

Dakle, znamo da mnoga brastva iz okolnijeh sela imaju na Ublima svoje bistiјerne; znamo da su међу njihovim bistiјernama razbacane i bistiјerne Opštine var. Cetinje; znamo da se zemljištem oko tјeh bistiјerni služe Cetinjani od kako je Cetinja i da im se to nije nikad sprečavalo niti je to zemljište ikad i od kog upotrebljavano posebice, a ne znamo da je to ičija prihvatna svojima; ali baš ako je kad ko i aspirirao na to, te aspiracije danas zakonski moraju prestati, te zemljište ima ostati испустом грађанства cetinskog i ми ćemo u slučaju потребе kao zakoniti predstavnici грађанства Cetinskog то добијено право istaći ako ne bude drugоjače, a оно s позивом na чланке 147. 855. Opšteg Imov. Zakonika, čija je važnost ovdje јасна, već i s toga što kad bi se zemljište o kojem je riječ upotrijebilo onako kako se u tužbi naznačava bi se тјем спрјеčila svaka dalja upotreba општинских bistiјerni.

Ako bi se pak žalioци htјeli za ovo Sudu obratiti ми ćemo se koristiti čl. 822. Opšt. Imov. Zakonika sve dotle dok bi sud donio rešenje protivno našim nazorima, te molimo Obl. Upravu da žalitelje odvrati od kakvog demonstrativnog čina, kojim kao da u tužbi priјete, jer će u том slučaju ova Uprava činiti svoje.

Cetinje, 15. aprila
1906. god.

Uprav. Op. var. Cetinja
predsjednik,
Savo N. Vuletić

Oblasnoj Upravi
Cetinje

Neka izvoli Oblasna Uprava saopštiti of. Šaku Nikičinu Miloševiću i kmetu Ivu Gašovu Ivanoviću da je predmet njihove žalbe podnesene gosp. Ministru od 11. aprila ov. god. sudske prirode, te da se za istu stvar obrati redovnim sudskim putem.

Ima veze sa dopisom Oblasne Uprave od 20 aprila ov. god. br. 638.

Br. 2554
Cetinje 12/5. 1906.

Po naredbi Ministra
Sekretar
St Drljević

Горан Ж. КОМАР

НОТА ОД КУТА ИЗ 1719. ГОДИНЕ

Пружам овдје транскрипт пописа житељства херцеговског села Кути. који се чува у Архивском одјељењу Херцег – Нови Државног архива Црне Горе, у фонду *Топалска комунитад*. Попис је исписан старим ћириличким писмом, веома уредно. Његов значај лежи у чињеници да је једини сачувани попис становништва једног села Топалске комунитади крај Херцег – Новог из раздобља почетка живота ове општине основане у љето 1718. године.

Попис, свакако, свједочи да су и остала топаљска насеља том приликом пописивана, но њима се изгубио сваки траг. Осим тога, овај попис и поред навођења у високом постотку житеља именом и именом оца, пружа могућност упоредне анализе кућанских домаћина у млетачким катастицима и пописима глава фамилија топаљских насеља друге половине 18. вијека.

НОТА ОД ЧЕЉАДИ И КУЋА

Од почетка комунитади Нота од Кута Пресјеке Сасојевића Казимира колико је кућа и душа суђа Трипко Ђуричић

Слава Господу Богу 1719 мађа – 12

Нота од чељади и кућа што је учињено на пет дијела а то је село Кути Пресјека што влада суђа Трипко Ђуричић

	пушкара	ђетића жена	ђевојака	
Вуко Лучин	2	1	1	-
Милутин Вујов	1	-	1	2
Сирота Анђа	-	-	1	1
Ђуро Вучетин Старац	-	1	2	1
Андрија Перов	1	2	2	2
Сава Вујов	1	2	1	1
Ђуро Милошев	1	1	1	-
Сирота Мара	-	-	1	2
Томо Петров	1	2	2	2
Марко Марић	2	1	2	-
Петко Тро/по/в		1	1	1
Сирота Вуја	-	-	1	2
Перо Вукосављев	1	1	1	3
Михо Јованов	2	2	2	3
Вуко Петков	2	2	1	2
Томо Перов	1	1	1	1
Поп Иван	1	2	2	-
Шћепан Кул/овић/	1	2	1	2
Митар Томов	1	1	1	1
Раде Вуков	1	1	1	3
Никола Јованов		1	1	2
Марко Шиљегов Старац	4		12	1
Ђуро Огурлић	2	5	1	3
Сава Симов	2	1	2	5
Сума:	30	32	32	38
Митар Дроповић	2	1	1	2
Петко Среданов		2	1	1
Нико Лучин	2	-	1	-
Ђуро Берсаћ	1	1	3	2
Јован Перов	2	1	1	3
Цјетко Вуксанов		2	2	1
Симо Шћепанов		1	1	1

Иван Лакоњић	1	1	3	1
Никола Старац	1	1	-	-
Бошко Петков	2	1	2	4
Вук Петков	2	3	3	-
Перо Јованов	-	1	1	2
Старац Митар	1	1	1	3
Ђуро Вуков	1	-	2	2
Стојан Илин	1	3	2	-
Сирота Манде	-	-	1	-
Сирота Стане	-	-	1	-
Божо Јовов	1	-	3	1
Иван Павлов	2	2	3	1
Перо Петков	2	5	1	1
Лука Петков	1	2	1	1
Панто Вуков	1	1	2	1
Јован Ђуров	1	-	1	-
Михат Крбетић	1	-	2	-
Старац Милутин	-	1	1	-
Сума:	30	29	39	25
Бошко Мијов	1	5	2	4
Перо Андрић	1	1	1	2
Мијо Петров	2	-	1	-
Ново Шћепанов	-	1	1	1
Јован Марић	2	2	-	1
Сава Николин	1	3	1	1
Петко Симов	1	1	1	-
Џетко Перов	1	-	1	1
Лука Слијепац	1	1	1	1
Марко Перушковић	1	2	1	-
Мато Перушковић	1	1	1	-
Томо Вуков	2	3	1	2
Сирота Јела	-	-	1	2
Вуко Петков	1	2	1	1

Саво Марков	1	2	1	1	
Јован Петков	2	1	2	2	
Иван Перов	1	2	2	1	
Сирота Јака	-	-	1	3	
Ђуро Шћепанов	1		2	1	-
Ђуро Мијов	2	-	2	-	
Сирота Јела	-	2	2	-	
Јово Иванов	-	1	-	1	
Јован Перушков	1		2	1	2
Живко Перушков	1	-	1	-	
Ђуро Перушков	1		1	1	2
Атанасије Томов	1	1	1	4	
Сума:	25	36	29	32	
Сава Моровић	2	-	3	1	
Никола Петков	2	-	2	2	
Петко Вуков	1	-	2	1	
Сирота Јела	-	-	1	4	
Сирота Стоја	-	-	1	1	
Никола Јованов	1		1	2	-
Сирота Дафина	-		2	1	1
Марко Вуков	1	2	1	-	
Срдан Шћепанов	1	1	1	4	
Јован Вуков	1	3	2	1	
Никола Мијов	2	2	1	-	
Иван Савин	1	1	2	2	
Сава Ђуров	2	1	1	1	
Петко Ђуров	1	2	1	2	
Шћепан Јованов	1		2	1	2
Симо Петров	1	1	1	1	
Миладин Јованов	2	-	2	1	
Лика Јованов	1	-	1	2	
Сирота Анђа	-	1	1	3	
Вукаило Радоњић	1	2	2	2	

Томо Јелић	1	1	2	3	
Петко Шћепанов	2	1	2	1	
Сирота Стара	-	-	1	2	
Митар Николин	-		3	1	-
Сирота Јане	-	1	1	2	
Сума:	24	27	36	39	

Село Кути и Пресјека

Кућа	-
Пушкара	109
Ђетића	124
Жена	136
Ђевојака	134
Сума душа	503

Резиме

Овим прилогом пружен је транскрипт пописа домаћина херцеговског села Кути начињен 1719. године, у првој години живота Топалске комунитати.

Једини је такав попис сачуван у Државном архиву Црне Горе – Архивском одјељењу Херцег – Нови из тога периода.

UDK 929.52 Vasojevići
94(497.16)

Прикази

Đorđije M. Ojdanić VASOJEVIĆI I CETINJE, Podgorica 2010.

Novi historiografski dragulj u sveukupnoj povijesnici slavnog crnogorskog plemena Vasojevića i bogatoj riznici crnogorske istorijske literature, položio je u Minervin hram znanja Đorđije – Đole Maksimov Ojdanić, ugledni društveni pregalac, javni i kulturni djelatnik, intelektualac i publicista svojom knjigom *Vasojevići i Cetinje*. Ona je upravo izašla iz štampe u izdanju Crnogorskog kulturnog foruma sa Cetinja, u ediciji Posebna izdanja, formata 21 cm, na 215 strana u lijepoj grafičkoj opremi, sa zanimljivim i vrijednim ilustracijama. Recenzenti ovog izdanja su ugledna imena naše historiografije i epistemologije, akademik dr Radoje Pajović i Borislav Cimeša, koji je ovo djelo obogatio svojom propratnom studijom *Vasojevići kao živi spomenik u čast Crne Gore i slobode*.

Ova monografska publikacija satkana od pregnantnih i istinitih istorijskih fakata i zasnovana na autentičnim i pouzdanim istorijskim izvorima, pisana je u simbiotici racionalnih i sistematskih historiografskih analiza, poučnih i mudrih sudova, metodološki konstituisanih i naučno opravdanih zaključaka. Uz to, ovu knjigu krasi emocionalni pristup što ga nose osobe iskrenog moralnog habitusa, prosvijećenog agona i plemenite pobude zasnovane na naučnom stavu: *Zbori istinu, uči istinu* (J. Hus). Ona je dragocjeno svjedočanstvo o slavnoj povijesnici i ulozi Vasojevića u sveukupnom oslobodilačkom, narodnosno-nacionalnom, državotvornom, kulturnom i prosvjetiteljskom pregnuću i doprinosu stvaranju Crne Gore, ali istovremeno i sintetički prikaz i egzemplar sveukupnoj istorijskoj građevini djela i duha Vasojevića u veličanstvenom hramu crnogorskog Heroicusa i Homo Humanuma.

Oslobodilačko-prosvjetiteljski agon junačkog, mudrog i prosvijećenog plemena Vasojevići osvijetljen je u njegovoj ontološkoj i teološkoj ravni, čija je osnovna nit sloboda kao primarni i pokretački motiv, suštinska vrijednost i primarno ljudsko dobro sveukupnog smisla istorijske povijesnice Crnogoraca, kao jedine zajednice slobodnih ljudi u planetarnom obzorju. Knjiga osvjetljava, na pristupačan i slikovit način, istorijske refleksije odnosa Cetinja, kao središta podlovcenske Crne Gore i ognjišta i nukleusa nacionalno-oslobodilačkog agona, koncentrišući autorovu naraciju na osnovne tokove, istorijske događaje i ličnosti koje su obilježile ovu istorijsku dramatiku od vremena uspostavljanja prvih veza i dodira Vasojevića do njihovog konačnog ujedinjenja sa Crnom Gorom, što je uslovalo jedinstveno i autentično prirodno-istorijsko, društveno-kulturno i prosvjetiteljsko-etičko jedinstvo Vasojevića i Crne Gore, čija je rezultanta stvaralačko i originerno oblikovanje nezaustavljive, široke i bistre matice jedinstva crnogorskog narodnosnog bića, nacije i države. Predvođeni znamenitim istorijskim ličnostima, mudracima i junacima, Mojsijem Zečevićem, Miljanom Vukovim Vešovićem, uz nisku nezaobilaznih i vječno živih i glasovitih prvaka Gavra Vukovića, Mitra Bakića, Sima Vojvodića, Radovana Lekinog, Panta Cemovića, Lakića Vojvodića, Avra Cemovića, Todora Miljanovog Vukovića, Vasa i Leka Sajičića, Radomira Vešovića i dr., čiji su istorijski podvizi spomenici trajniji od bronzе, pred čitaocem se ređaju didaktički i metodološki dobro koncipirana poglavlja. Autor je iz novog ugla nastojao da obuhvati istorijsku vertikalu i geografski položaj Vasojevića, episkopiju u Budimlji, zajedničke akcije brđanskih plemena i podlovcenske Crne Gore, Šćepana Malog, Igumana Mojsija Zečevića, Crnu Goru u ratu 1787-1791, relacije crnogorskih vladika Petra I i Petra II Petrovića i vasojevićkih prvaka, odnose između Skadarskog pašaluka i Vasojevića, Vasojevićki zakon u 12 tačaka, istorijsko razdoblje i odnose knjaza Danila i Vasojevića, prvu i drugu Omer-pašinu vojnu, krvavu polimsku dramu (1854), znamenite ličnosti Miljana Vukova Vešovića, bitku kod Kolašina 1858., ekspediciju i ratnou sudbinu 300 Vasojevića (1861), ustanak u Vasojevićima 1875-1878, bitke na Rudešu i Bukovoj poljani, skadarsku tragediju crnogorske vojske i niz drugih istorijskih tokova i događaja opisanih u posebnim strukturnim jedinicama.

Cjelokupni duh povijesnog pregnuća Vasojevića potvrđuje da su oni tamo đe i Crna Gora - njihova matica i sveto i slavno otečestvo koju su viteški i mudro stvarali, utkajući najljepše i najuzvišenije niti u crnogorsku samosvjesnu i slobodarsku epopeju, čime se ona izdignula u najljepši dar i najdragocjeniji biser u ljudskoj istoriji. Kako djelo najviše otkriva i slika svoga tvorca, tako je I stvaralačka individualnost autora Đorđija M. Ojdanića bila po sebi kreacija duha, koja je nataloženu potenciju odraza pretočila u povijesni izraz, proširujući i obogaćujući izvore i granice saznanja o mnogim događajima iz naše slavne prošlosti.

Dr Čedomir Bogićević

Snežana PEJOVIĆ

KONFERENCIJA „20. Međunarodni arhivski dan“ – TRST 2010

Sažetak: Međunarodna konferencija „20. Međunarodni arhivski dan“ u organizaciji Međunarodnog instituta za arhivske znanosti Maribor-Trst, održana je 11. i 12. oktobra 2010. godine u Trstu. Konferenciju je propratilo oko 120 slušalaca, a referate je izložilo 38 učesnika iz 17 zemalja. Razmatrane su dvije osnovne teme: 1. **Arhivsko zakonodavstvo**, i 2. **Web stranice posvećene arhivima**. Kroz detaljni prikaz rada ovog skupa, autorka je nastojala da približi čitaocima teme kojima su se učesnici bavili, prevodeći referate na crnogorski jezik i pokušavajući da saopšti srž problema koji su bili predmet pažnje autora.

Ključne riječi: arhivska konferencija, Međunarodni arhivski dan, Međunarodni institut za arhivske znanosti Maribor-Trst, referati, arhivsko zakonodavstvo, arhivske web stranice.

Abstract: International Conference “20th International Archival day”, organized by the International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor, was held on October 11th and 12th 2010 in Trieste. The audience of about 120 listeners have followed the Conference and 38 authors from 17 countries have presented their papers. They discussed two main topics: 1. **Archival legislation** and 2. **Web sites dedicated to archives**. Through a detailed review of the work of the Conference, author is attempting to make familiar to the readers all topics that the participants were dealing with, translating papers on Montenegrin language and trying to inform about the core of issues that were the subject of attention of the lectures.

Key words: archival conference, International Archival Day, International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor, papers, archival legislation, archival web sites.

Međunarodna konferencija „20. Međunarodni arhivski dan“ u organizaciji Međunarodnog instituta za arhivske znanosti Maribor-Trst (*International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor*, u daljem tekstu IIASTM), održana je 11. i 12. oktobra 2010. godine u konferencijskoj sali NH Hotela u Trstu. Konferencija se bavila dvjema osnovnim temama:

- 1) **Arhivsko zakonodavstvo.**
- 2) **Web stranice posvećene arhivima.**

Konferenciju je propratilo oko 120 slušalaca, a referate je izložilo 38 učesnika iz 17 zemalja.

Kako je uobičajeno, skup su pozdravili razni visoki zvaničnici: **Luciano Scala**, direktor Generalne direkcije za arhive u Ministarstvu kulture Italije, dr **Antonio Dentoni Litta**, u svojstvu predsjednika Skupštine IIASTM, **Grazia Tatò**, direktorka Državnog arhiva u Trstu i pomoćnik direktora IIAST, **David Leitch**, generalni sekretar Međunarodnog arhivskog vijeća, **Gerhard Pfanzelter**, generalni sekretar Centralne evropske inicijative, **Franci Demšar**, direktor Slovenačke istraživačke agencije u Ljubljani.

Uvodna izlaganja su se odnosila na rad IIASTM i o tome su govorili dr Peter Pavel Klasinc u svom radu: „Aktivnosti Međunarodnog instituta za arhivske znanosti, Trst i Maribor 2009-2010. i predstavljanje 20-tog izdanja ‘Atlanti’ (1991-2010)“, kao i Charles Kecksemeti, nekadašnji sekretar Međunarodnog arhivskog savjeta i sadašnji počasni član IIASTM: „Ukratko o referatima izloženim na Konferenciji IIAST 2009. i publikovanim u ‘Atlantima’ 2009.“.

Prvog dana Konferencije, 11. oktobra, koja se tematski ticala **arhivskog zakonodavstva** saopšteno je ukupno 18 referata. U prvoj, prijedpodnevnoj sesiji, izloženo je 9 referata.

Grazia Tatò (Italija) u članku, pod nazivom „*Ko se boji arhiva? Ili: Koje zakonodavstvo za društvo u budućnosti?*“, naglašava potrebu standardizovanja arhivskog zakonodavstva barem na europskom nivou i to u pogledu rokova za preuzimanje arhivske građe od strane nadležnih arhiva, kao i rokova i uslova za korišćenje i pristup arhivskoj građi. Ona takođe podsjeća na razloge koji navode da se istraživači, ljudi u javnoj

administraciji i političari „plaše“ arhiva i arhivista. Članak ima kao dodatak pregled zakonske normative u italijanskoj arhivistici.

Michail V. Larin (Rusija) u radu „*Arhivsko zakonodavstvo u Rusiji*“ kroz istorijat arhivskog zakonodavstva u Rusiji, kroz analizu njegove sadržine i osvrtnom na regulativu u kancelarijskom poslovanju, govori o efikasnosti kontrole u upravljanju arhivima u Ruskoj federaciji, arhivskom fondu, zaštiti vlasničkih prava nad arhivskom građom, pravnoj osnovi za njenu pohranu i rukovanje, o načinu pribavljanja građe od strane ruskih arhiva, postupak izlučivanja bezvrijednog materijala, kao i o pravnoj osnovi u arhivskom zakonodavstvu za pristup i korišćenje arhivske građe u Ruskoj federaciji. U radu se navodi i koji su nedostaci aktuelne zakonske regulative, koja je praktično nastajala na novim osnovama nakon raspada Sovjetskog saveza.

Jozef Hanus, Monika Péková i Lenka Pavlíková (Republika Slovačka) su u svom radu „*Pristup arhivima u arhivskom zakonodavstvu Slovačke*“ razmatrali pitanje pristupa arhivima u svijetlu ostvarivanja osnovnih prava iz slobodnog pristupa informacijama. U tom kontekstu autori potenciraju problem specifičnosti arhivske građe i problem zaštite ličnih podataka koje ta građa obično sadrži, ukazujući kako se tome pristupilo u slovačkom arhivskom zakonodavstvu i koji su praktični aspekti ovog problema u slovačkim arhivima.

Gianni Penzo Doria (direktor Generalnog arhiva Univerziteta u Padovi, Italija) je izložio rad pod nazivom: „*Registri u Italiji na početku 19. vijeka: primjer Regije Veneto*“. Autor razmatra početke uvođenja registara u kancelarijskom poslovanju u Italiji, sa posebnim osvrtnom na prvi period strane dominacije u Regiji Veneto i dokumentaciju od 1803. do 1814. godine. Ovo proučavanje je pokazalo nevjerovatnu aktuelnost arhivističkih instrumenata, koje je uvela austrijska i francuska administracija tokom svoje uprave na ovom području, u odnosu na najnoviju zakonsku regulativu u Italiji koja propisuje kancelarijsko poslovanje.

Elisabeth Schöggli-Ernst (Austrija) u radu „*Arhivi i zakonodavstvo: austrijski arhivski zakon i pristup arhivskoj građi*“. Autorka se bavila analizom arhivskog zakonodavstva u Austriji i razlikama između nacionalnog i postojeća četiri savezna zakona. Austrijska savezna vlada većinom ne nudi

uniformno rješenje. Posebno problemi se javljaju kod pristupa arhivskoj građi zbog postojanja različitih propisa kako u arhivskim zakonima, tako i u drugim pravnim propisima. Ona ističe da se zbog toga arhivisti u Austriji moraju nositi s više različitih pravnih zahtjeva. Opet, na drugoj strani, korisnici arhivske građe u Austriji se suočavaju sa različitim rješenjima.

Andrei Rybakou (Bjelorusija) „*Pristup arhivskim informacijama u Bjelorusiji: zakonodavstvo i praksa*“ je naziv rada u kojem autor prenosi aktuelna iskustva iz svoje države. Pristup informacijama u Republici Bjelorusiji je regulisan Ustavom, Zakonom o informaciji, informatizaciji i zaštiti informacija, kao i drugim pravnim aktima. Osnovni principi za pristup informacijama u arhivskoj građi se regulišu i „Zakonom o nacionalnom arhivskom fondu i arhivima u Republici Bjelorusiji“. Iako je po ovom zakonu pristup arhivskim informacijama slobodan kako svim državljanima Bjelorusije, tako i stranicima, ipak neka ograničenja postoje. Ona zavise od sadržaja arhivske informacije, kao kada je riječ o državnoj tajni ili narušavanju privatnosti i sl. ili kada vlasnik privatne građe koja je predata arhivu odredi određena ograničenja u njenom korištenju.

Michael Cook, profesor na Univerzitetu za arhivske studije u Liverpulu (Velika Britanija), u referatu: „*Sloboda informacije: zakonodavstvo koje je radikalno promijenilo arhivsku praksu*“, navodi da je zakonodavstvo zadnjih godina u Velikoj Britaniji, koje primjenjuje smjernice i standarde Evropske unije i prati pionirsku praksu nekoliko drugih zemalja, dovelo do radikalnih promjena u arhivskoj praksi. Na snazi su Zakon o slobodnom pristupu informacijama iz 2000. godine i Zakoni o zaštiti podataka iz 1984. i 1998. Oba ova zakona su rezultirala proširenjem zakonske regulative o postupcima i praksi i uticala su na ranije važeće odredbe o pristupu arhivskoj građi poslije 30 ili više godina. Imenovanjem nezavisnog povjerenika za informacije, bitno se promijenio način kako se sprovodi arhivsko zakonodavstvo i kako se zapošljavaju arhivisti i arhivari. Shodno tome, došlo je i do bitnih promjena u načinu kako se upravlja informacijama i njihovom korišćenju od strane vlade, medija i pojedinaca. Autor završava konstantacijom da je za očekivati da se slična zakonska rješenja prošire i na druge zemlje i regije i da će ovakav razvoj sigurno imati važne implikacije na javnost i korišćenje arhivske građe u dokazne svrhe, ali takođe i na obuku i praktični rad arhivista.

Francisco Javier Aguado Gonzalez i Mariano-Garcia Ruiperez (Španija) u radu „*Pristup arhivima u Španiji, poseban osvrt na arhive lokalne uprave*“ su hronološki prikazali kako se tokom stoljeća mijenjao odnos prema pristupu arhivskoj građi u Španiji, bazirajući svoje analitičko izlaganje na primjeru Opšteg arhiva u Simancas-u koji je osnovan daleke 1549. godine. Na nivou lokalnih zajednica se donose zakoni koji takođe aktualizuju sva sporna pitanja kada je riječ o tome da se obezbjedi slobodan pristup informacijama, kao što je konsultovanje privatnih arhiva, nedostatak zadovoljavajućih tehničkih i ljudskih resursa u opštinskim arhivima, stanje i količina arhivske građe, nivo organizacije arhiva, zaštita intelektualnog vlasništva i dr. Autori, nakon iscrpne analize rada i dužnosti opštinskih arhiva i dostupnosti arhivske građe koja se stvara i čuva na njihovoj teritoriji, zaključuju da su ta dokumenta prvenstveno od značaja za građane i gradsku upravu i da je konačna odluka o načinu pristupa i korišćenju osnovna dužnost opštinskih arhivista.

Ilana Budowski (Izrael), „*Etička i zakonska razmišljanja vezano za privatne arhive u Državnom arhivu Izraela. Primjer privatnih dokumenata sudije Vrhovnog suda, Haim Cohn*“, je naslov rada direktorke Odsjeka za savremenu arhivsku građu u Državnom arhivu Izraela. U svom referatu je razmatrala pitanje pristupa i korišćenja privatnih arhiva uglednih ličnosti čime se otvara čitav niz etičkih i pravnih dilema, kao što su: da li ima razlike u korišćenju pomenute arhivske građe u zavisnosti da li je tvorac materijala živ ili nije, ima li nasljednik pravo da dopusti otvaranje takvog arhiva za javnost, treba li da postoje ograničenja, a pod kojim uslovima ne bi trebalo da ima bilo kakvih ograničenja. Problem je u tome što je privatna dokumentacija nekada značajnih javnih ličnosti komplementarna javnoj arhivskoj građi institucije u kojoj je taj pojedinac djelovao i logično bi bilo da se za njeno korišćenje primjenjuje zakonska regulativa važeća za javnu arhivsku građu.

U poslijepodnevnoj sesiji prvog dana Konferencije uslijedilo je još 9 referata, a prvo izlaganje je imala dr **Spyridoula Arathymou** (Grčka) pod nazivom: „*Grčko arhivsko zakonodavstvo*“. Autorka je kroz prikaz grčke arhivske legislative ukazala da postoji još čitav set zakona i propisa koji su iz oblasti javne uprave, obrade ličnih podataka, finansija, a dotiču i arhivsku

djelatnost. Uprkos solidnom zakonodavstvu u Grčkoj ono se ne sprovodi dosljedno, pa često javne službe ne sarađuju kvalitetno sa arhivima, a posebno je to slučaj kada je riječ o privatnim arhivima. Autorka zaključuje da je tu u pitanju uzajamna odgovornost i državnih arhiva i imalaca arhivske građe.

Leonor Calvão Borges iz Istorijskog arhiva Skupštine Lisabona (Portugal) je naslovio svoje izlaganje: „*Nove tehnologije za registar informacija: razmišljanja o arhivima, pravu na pristup informaciji i pravo privatnosti. Status ovog pitanja u Portugalu*“. Suočeni sa porastom arhivskog materijala i razmijene informacija na globalnom nivou, važno je donositi zakone i vršiti kontrolu propisa ne samo u pogledu da li propisi postoje, već da li oni garantuju pravo na pristup informaciji, kao i očuvanje privatnosti svakog pojedinca. Autor je u svijetlu ovih novih trendova analizirao zakone koji su usvojeni u Portugalu između 1974. i 2010. godine i navodi konkretne primjere kako su arhivi rješavali ove probleme.

Dr **Živana Heđbeli** (Hrvatska) u radu „*Aktuelno hrvatsko arhivsko zakonodavstvo*“ daje genezu hrvatskog arhivskog zakonodavstva od devedesetih godina prošlog vijeka, otkako je Hrvatska sticala i stekla svoju državnost do sadašnjeg trenutka kada se ona nalazi u statusu kandidata za ulazak u Evropsku uniju. Uz pregled poglavlja aktuelnog arhivskog zakona, ona daje pregled podzakonskih akata iz arhivske djelatnosti koji su na snazi u Hrvatskoj, kao i neke od drugih zakonskih popisa relevantnih za rad arhiva. U zadnjem poglavlju svog rada predlaže određena poboljšanja arhivske legislative po pitanju terminologije, usklađenosti sa drugim propisima, izvršavanje obaveza arhiva i Arhivskog vijeća, polaganja stručnog arhivističkog ispita kao obaveze ne samo za arhiviste, već i za direktore arhiva i arhivare, a posebno podvlači potrebu striktnog i dosljednog poštovanja hrvatskog Ustava po pitanju slobodnog pristupa arhivskoj građi.

Azem Kožar (Bosna i Hercegovina) je u uvodnom dijelu svog rada „*Arhivska legislativa u Bosni i Hercegovini*“ govorio o istorijatu uspostavljanja arhivske službe u Bosni i Hercegovini. Kroz etape je prikazao kako je teklo uobličavanje arhivske legislative tokom izmjena državnog statusa Bosne, rata na njenoj teritoriji, političke i administrativne podijeljenosti i tranzicionih promjena koje još traju. U zaključku autor, između ostalog konstatuje:

„Arhivski propisi su uglavnom konzervativni, anahroni, nesinhronizirani i neharmonizirani, što bitno utječe na stanje i domete arhivske djelatnosti u cjelini. Arhivska djelatnost je etatizirana“, apelujući da o arhivskoj struci ne treba da odlučuju političari, niti da njome upravljaju, već da moraju da ustupe mjesto visokoobrazovanom stručnom arhivističkom kadru.

Marie-Claude Delmas (Francuska), „*Pristup arhivima u Francuskoj: odredbe novog zakona od 15. jula 2008.*“ je tema kojom se bavila ova autorka. Govoreći o nedavno usvojenom arhivskom zakonu u Francuskoj, ukazala je da je on odgovorio na pet ključnih ciljeva: usvojen je zakon koji je primjenjiv za javnu arhivsku građu, olakšan je pristup ovoj građi, dodjeljen je pravni status arhivima političkih vlasti, poboljšana je zaštita privatne arhivske građe i osnažena je zaštita arhivske građe prilagođenom kaznenom regulativom. Novi zakon ima za cilj da doprinese modernizaciji arhiva, kao i poboljšanja u upravljanju arhivskom građom uzimajući u obzir savremeni razvoj administrativne prakse. Evaluacijom primjene ovog zakona otvorena su još neka nova, sporna pitanja, ali najviše brine jedno, koje će se sigurno postavljati i u drugim demokratskim državama, o liniji razdvajanja između dostupnosti arhivske građe prema zakonu i ponovnog korišćenja javnih podataka u komercijalne svrhe.

Milan Selan (Slovenija), magistar informacionih znanosti i rukovodilac sektora za informatiku u Generalnom sekretarijatu Vlade Republike Slovenije, je imao izlaganje „*Arhivska legislativa u svijetlu zahtjeva sigurnosti: klasični arhivi protiv elektronskih*“. Rad je posvećen pitanju sigurnosti i vjerodostojnosti tradicionalnih i elektronskih arhiva i autor je pokušao da predstavi da postoji nesrazmjer u nivou zahtjeva za sigurnost između tradicionalnih i elektronskih dokumenata. Smatra da klasični arhivski dokument i onaj elektronski imaju isti životni ciklus, što je u radu prikazao uporednom analizom od djelovanja faktora rizika za njihovo uništenje, preko dostupnosti, pouzdanosti i vjerodostojnosti podataka, očuvanja tajnosti. Autor se pita zašto se neprikosnoveno povjerenje daje dokumentu na papiru i zaključuje da potrebna sigurnost, dostupnost, trajnost, povjerenje javnosti, nivo bezbjednosti i čitljivosti bi trebalo da bude potpuno ista za obje vrste dokumenata.

Michal Wanner, arhivist u Odjeljenju za arhive, upravu i upravljanje spisima Ministarstva unutrašnjih poslova u Pragu (Republika Češka) je naslovio svoje izlaganje: „*Izveštaj o tekućem razvoju arhivskog zakonodavstva u Republici Češkoj*“, gdje kroz hronologiju razvoja češkog arhivskog zakonodavstva ukazuje na sve probleme i transformacije koje je ono pretrpjelo, posebno zadnjih dvadesetak godina. Ipak, temeljite promjene su urađene donošenjem zakona 2004. godine, a posebno na području upravljanja elektronskom građom i digitalnim zapisima, što je dodatno riješeno kroz amandmane 2009. godine. Takođe, pažnja je posvećena i dostupnosti privatne arhivske građe. U pripremi je još jedan amandman o osnivanju Digitalnog nacionalnog arhiva.

Zdenka Semlič Rajh, arhivski savjetnik u Pokrajinskom arhivu Maribor (Slovenija) imala je izlaganje: „*Novo slovenačko arhivsko zakonodavstvo: uspješan put u standardizaciju struke ili njeno uništenje*“. Autorka se osvrće na nacrt novog arhivskog zakona urađenog 2010. godine, prema kojem se planira reorganizacija javnih arhiva i arhivske službe objedinjavanjem u Nacionalni arhiv, što je već bilo osporeno i nije ušlo u Zakon iz 2006. godine. U radu su iznijeti razlozi za i protiv ovakvog predloženog zakonskog rješenja. Osnovna nedoumica je da li arhivska služba Slovenije odista treba reorganizaciju ili ne, jer predložene organizacione izmjene ne počivaju na stručno urađenoj analizi postojećeg stanja arhivske profesije, niti garantuju znatna poboljšanja u izvršavanju svih sve složenijih poslova, posebno onih koji se tiču elektronskih arhiva i formiranja Slovenačkog elektronskog arhiva.

Jovan Popović (Srbija) u radu pod nazivom „*Zakonska regulativa o povjerljivim podacima u državama na teritoriji bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*“, analizira i upoređuje postojeću zakonsku regulativu o arhivima u pogledu zaštite tajnosti podataka u svakoj državi pojedinačno. Nakon detaljne analize arhivskih i srodnih zakonskih propisa, zaključuje „da ona država koja priprema materijalni propis iz arhivskog zakonodavstva ili ga usklađuje, mora nastojati da on bude savremen i usaglašen sa ostalim arhivskim propisima, sa drugim sistemskim ili sporednim zakonodavstvom,

čije odredbe zadiru u arhivsku delatnost, naravno i sa preporukama Veća Evrope, stavovima Međunarodnog arhivskog saveta, odredbama Etičkog kodeksa arhivista i međunarodnih konvencija.“

Sljedećeg dana, Konferencija je počela u 9 časova i odvijala se samo u prijepodnevoj sesiji. Tema koja se razmatrala bila je: **Web stranice posvećene arhivima**. Referate su je izložilo 17 učesnika Konferencije.

Uvodno izlaganje je imao dr **Peter Pavel Klasinc**, pod nazivom: „*O web stranicama u arhivskoj teoriji i praksi*“. Autor je prvo predstavio situaciju u arhivskoj djelatnosti iz sedamdesetih godina prošlog vijeka, kada se arhivska teorija i praksa konfrontirala sa idejama i sumnjama o uvođenju informacionih tehnologija. Potom, opisuje praktična rješenja o uvođenju web stranice u neki arhiv i daje polazne tačke koje se moraju uzeti u obzir u svim arhivima. Takođe, po pitanju implementacije informacionih tehnologija u arhivskoj struci apostrofira napore koje u tom pravcu tokom proteklih godina ostvaruje Međunarodni institut arhivskih znanosti Trst-Maribor.

Barbara Costa i Francesca Pino, arhivistkinja i direktor iz Istorijskog arhiva Milano (Italija): „*Suočavajući se sa integracijom banaka: mapiranje genealoške istorije i instrumenti za pristup dokumentarnom nasljeđu na web stranici 'Intesa Sanpaolo'*“. U referatu autori su prikazali sa čim su se suočavali u radu sa arhivskom građom prilikom fuzije raznih tipova bankarskih ustanova kao stvaralaca i imalaca te građe, u grupu „Intesa Sanpaolo“ i izrade web stranice. U skladu sa organizacionom promjenom povećana je web stranica sa *on line* podacima o istorijatu svake banke (200 banaka), vrlo bogatom lepezom *on line* naučno-informativnih sredstava, kao i interaktivnom genealoškom mapom, starim fotografijama, itd. Stranica ima i *on line* Bilten u kojem se razmjenjuju iskustva.

Joachim Kemper, arhivista u Državnom arhivu Minhen (Njemačka) je predstavio rad evropske organizacije „Međunarodni centar za arhivska istraživanja“ (skraćeno ICARUS) u članku: „*Arhivska mreža u Evropi. Aktivnosti i projekti 'ICARUS' tokom 2010.*“ Orijentacija ove organizacije je da okupi razne arhive i arhivske organizacije oko projekata digitalizacije arhivske građe (prvobitno je to bila građa crkvenih arhiva i projekti „Monasterium“ i „Matriculum“), tj. da pokrene projekte koje bi finansirala

Evropska unija, kako je to sa aktuelnom idejom izrade virtuelne mape na osnovu austro-ugarskih kastarskih karata zemalja srednje Evrope. Povezivanje i rad arhiva-članica unutar ove organizacije ostvaruje se kroz nekoliko godišnjih sastanaka, potom konferencija i radionica, na kojima se prezentiraju realizovani poslovi unutar zajedničkih projekata, osmišljavaju se novi projekti i definišu izvori njihovog finansiranja. U prilogu članka je plan aktivnosti u narednom periodu nazvan „Agenda 2015“.

Aldo Sparti, direktor Službe za opšte poslove, programiranje, budžet i osoblje u Generalnoj direkciji za arhive pri Ministarstvu kulture Italije, je predstavio nacionalni projekat ove direkcije *Multimedijalni istorijski arhiv na Mediteranu*, koji je pokrenut 2003., počeo je da se realizuje 2006., a završen je 2009. godine. Koordiniran je od strane Državnog arhiva Katanije. Rad koji je autor izložio nosi naziv: „Predstavljanje portala ‘Arhivi Mediterana’“. Kao krajnji rezultat ovog zahtjevnog projekta je izrada jedne web stranice za sve istorijske arhive, koja je dostupna na adresi: www.archividelmediterraneo.org. Ideja kreatora projekta je da se on dalje proširi na istorijske arhive drugih država na Mediteranu. Uz brojne važne ciljeve koje ovaj projekat ostvaruje kroz omogućavanje virtualnog pristupa fondovima istorijskih arhiva sa područja Mediterana, najvažniji je potencijalna mogućnost za novu interpretaciju istorije Mediterana u drugom milenijumu.

Mojca Šorn iz Instituta za noviju istoriju u Ljubljani (Slovenija) je kroz svoje izlaganje „*Istorija Slovenije – SIstory : mrežni portal slovenačke historiografije*“, pokazala je web stranicu čije je nastajanje inicirala njena matična institucija još 2006. godine kroz program historiografske infrastrukture, a koja je postavljena i zaživjela u praksi 2008. godine. Osnovna ideja ovog projekta je da se stariji i noviji provjereni istorijski i historiografski materijal putem novih medija i tehnologija učini dostupnim širokoj javnosti i istovremeno da doprinese zaštiti kulturne baštine i proširenju saznanja o njenom značaju. Iako je fokus stavljen na istoriju Slovenaca i Slovenije, *SIstory* portal je zamišljen kao interaktivna platforma, koja povezuje korisnike raznih profila u cilju uspostavljanja multidisciplinarnog pristupa društvenim naukama na lokalnom, nacionalnom, ali međunarodnom planu. Adresa je: www.sistory.si.

Robert Nahuet (Kanada) je naslovio svoje izlaganje „*Kako da se poboljša pristup arhivima u Kanadi : mreže i interoperativnost*“. Autor je upoznao prisutne kako je Nacionalni arhiv Kanade (sada Biblioteka i Arhiv Kanade) u saradnji sa Savjetom za arhive Kanade, regionalnim savjetima i lokalnim arhivima, dizajnirao i postavio mrežu sa opisima arhivskog materijala sa teritorije čitave države, i njome su obuhvaćeni opisi dokumenata iz više od 1.000 arhiva. Mreža je podijeljena na tri nivoa arhivskih opisa: nacionalni, regionalni i lokalni. Ova „mreža mreža“ osigurava saradnju sa kompjuterskim sistemima i serverima na sva tri pomenuta nivoa. Ali određeni se problemi javljaju kod pretraživanja, jer u pretraživaču se strogo mora navesti tačan oblik pojma koji se traži. Dodatno se stvaraju poteškoće s obzirom da je područje Kanade bilingualno i trebalo bi omogućiti korisniku-istraživaču da pristup temi-arhivskoj građi bude moguć ravnomjerno i na engleskom i francuskom jeziku.

Snežana Pejović (Crna Gora) u radu „*Arhivi i Web tehnologija : nezaobilazni imperativ modernog doba*“ je govorila o opštoj prihvaćenosti Interneta i web tehnologije, sa najnovijim pokazateljima o penetraciji informaciono-komunikacionih tehnologija u Crnoj Gori u odnosu na Evropu i region. Razmotrena je uloga i mjesto Državnog arhiva Crne Gore i uopšte arhivske struke, u strateškim dokumentima za razvoj informacionog društva. Kroz istorijat razvoja Interneta u Crnoj Gori i njegovih servisa, prikazano je kako su rađene prve web prezentacije crnogorskih arhiva slijedeći aktuelne i pionirske pokušaje za multimedijalni prikaz kulturne baštine. Potom autorka govori o arhivskoj građi kod drugih imalaca u Crnoj Gori i o trenutnom stanju u pogledu dostupnosti cjelokupnog crnogorskog arhivskog fundusa putem web-a. Zaključak njenog izlaganja je da arhivi moraju čvrsto da se pozicioniraju na mjesto važnog i nezaobilaznog faktora u aktuelnim procesima transformacije društva iz industrijskog u informaciono društvo. Štoviše, višeznačnost i slojevitost arhivske građe, ograničenost postojećih softvera u odnosu na raznovrsnost i broj informacija sadržanih u arhivskom dokumentu, treba da podstakne arhiviste da budu daleko aktivniji u izgradnji softvera treće generacije Interneta - Semantičkog weba.

Magdalena Marosz (Poljska): „*Web stranica za arhiv. Kompatibilnost sa kompjuterizovanim sistemom za elektronskim upravljanjem spisima*“.

Kako je tokom 2010. godine u Poljskoj došlo do dopune propisa koji se odnose na poseban način rukovanja elektronskim dokumentima u javnoj upravi, Državni arhiv u Krakovu je pristupio obnovi svoje web stranice. Zbog promjena u načinu komunikacije između ureda i građana u Arhivu će biti instalirana nova, funkcionalna web stranica da bi se omogućilo svim zainteresovanim licima da se obrate Arhivu za bilo koje pitanje koristeći samo elektronski sistem. Novi sistem treba da zaživi 2012. godine

Antonio Ratti, rukovodilac u Istorijском arhivu Nacionalnog instituta za osiguranje (INA Assitalia) u Rimu (Italija) u radu pod nazivom „*Istorijски arhiv INA (grupa Generali) u službi međunarodnog pretraživanja*“ je prikazao rezultate implementacije novog softvera za arhive i biblioteke u svojoj instituciji, obrazlažući koliko je važno da se u izboru i izradi softvera jasno definišu ciljevi koji treba postići. Pošto Nacionalni institut za osiguranje pripada grupi *Generali*, softverskim rješenjima se teži da se i INA istorijски arhiv, uz ostale arhive i biblioteke institucija ove grupe, uključi u njihov Internet portal. Operativna platforma ovog softvera omogućava pristup korisnicima informacija koje su obrađene u skladu sa međunarodnim standardima za opis arhivske građe i bibliotečkog materijala. U fazi izrade ostvarena je tijesna saradnja sa Međunarodnim arhivskim savjetom (ICA) i Nacionalnim arhivom i od informatičara je traženo da primjene semantički pristup koji se preporučuje na međunarodnom nivou. Program je osmišljen tako da daje mogućnost za šire, međunarodno povezivanje u budućnosti.

Christian Kruse, direktor Državnog arhiva Bavarske (Njemačka) je imao izlaganje pod nazivom „*Državni arhiv Bavarske i World Wide Web*“. Autor je u prvom dijelu svog rada prikazao strukturu i sadržaj web stranice Arhiva Bavarske koja je urađena 2010. godine. On podvlači kao problem kod sajtova arhiva da je potreba za neprestanim ažuriranjem vrlo zahtjevan posao koji nema kraja. U drugom dijelu svog izlaganja, autor je prikazao web stranice drugih arhiva u Njemačkoj, dok je u trećem dijelu svog rada predstavio kako su Centralni državni arhiv Bavarske i Državni arhiv u Minhenu uključeni u web stranicu muzeja u Minhenu.

Antonio Monteduro (Italija), „*Pretražujući evropske arhive : Web stranice Evropske unije posvećene arhivima*“ je izlaganje posvetio internet stranicama institucija Evropske unije koje se tiču arhiva, arhivske djelatnosti,

arhivistike. Posvećenost Evropske unije teorijskim i praktičnim problemima arhivske struke rezultirala je raznim inicijativama kao što je DLM-Forum, MoReq projekat, Grupa evropskih arhiva i dr. Uporedo Evropska komisija, Savjet Evrope, Evropski parlament imaju web stranice posvećene dokumentaciji koju one stvaraju. Takođe tu spada i EURONOMOS posvećen arhivskom zakonodavstvu Evrope, APEnet projekat za kreiranje zajedničke tačke pristupa arhivskim opisima i digitalnim zbirkama, potom Istorijski arhiv Evropske unije, Plavi vodič za archive ministarstva vanjskih poslova država članica i evropskih institucija.

Miroslav Novak (Slovenija) u izlaganju pod nazivom „*OAIS model kao paradigma on line pristupa arhivskim bazama podataka*“ razmatra modele arhivskih stručnih standarda, način, platformu, proces i politiku njihove primjene kada je u pitanju *on line* pristup arhivskim naučno-informativnim sredstvima. U fokusu njegove pažnje je ISO standard 14721 koji je usvojen 2003. godine, tj. Otvoreni arhivski informacioni sistem (*Open Archival Information System – OAIS*), koji je trenutno najpoznatiji referentni model. Prednost je što on pruža univerzalnu dostupnost bez dodatne podrške stručnjaka.

Majella Marquez, zamjenik direktora Državnog arhiva u Sabahu (Malezija), u izlaganju nazvanom „*Pristup javnim arhivima : politika i praksa sa osvrtom na kontrolu pristupa i sadržaj*“ govori o politici i praksi u pristupu sređenoj i nesređenoj arhivskoj građi u Državnom arhivu u Sabahu, s obzirom na važeću zakonsku regulativu. Autorka iznosi neke opšte probleme kod korišćenja javne arhivske građe u Maleziji koji su zajednički za arhivsku službu ostalih država i koje treba da uzmu u obzir i arhivisti i arhivari i konzervatori u bilo kojem arhivu.

Helina Tennasilm, rukovodilac službe za korišćenje istorijske arhivske građe u Nacionalnom arhivu Estonije, govorila je o iskustvima u svojoj zemlji po pitanju usluga koje arhivi pružaju preko interneta. Naziv njenog rada je: „*Arhivske usluge integrisane u web. Primjer Estonije*“. Predstavila je Nacionalni arhivski informacioni sistem – AIS i projekt Saaga - zbirka digitalizovanih arhivskih zapisa. Nakon izgradnje ovih sistema, Nacionalni arhiv Estonije je uvrstio među svoje razvojne prioritete izgradnju sveobuhvatnog web okruženja za korisnike kako bi im ponudio

sve usluge na istom mjestu, omogućio komunikaciju, saradnju i razmjenu informacija u tri smjera: iz arhiva do korisnika, od korisnika do arhiva i od korisnika ka korisniku. Tako je polovinom 2009. godine Nacionalni arhiv predstavio virtualnu čitaonicu – VAU. Razvojem elektronskih usluga promijenio se profil korisnika arhivske građe, ali i obim posla za arhiviste, pa se nameće pitanje do kojeg stepena treba arhivisti da se prilogađavaju zahtjevima korisnika.

Olivera Porubović-Vidović, rukovodilac odjeljenja za informatiku u Arhivu Jugoslavije (Srbija) je svoja istraživanja web stranica arhiva u Srbiji pretočila u referat pod nazivom „*Arhivi na Internetu : primjer Srbije*“. Autorka je izvršila analizu ponuđenih sajtova arhiva u Srbiji i uporedila je u kojoj mjeri su oni uslagašeni sa projektom MINERVA (Ministarska mreža za valorizaciju aktivnosti na polju digitalizacije). Istraživanjem je obuhvatila 20 sajtova, analizirala je 12 tematskih cjelina i 10 kriterijuma koje sajt iz oblasti kulture mora da ispuni. Zaključak analize je da sajtovi arhiva u Srbiji ne zadovoljavaju potrebe lica sa hendikepom, nemaju anketu za provjeru kvaliteta pružanja usluga putem određenog sajta, komunikacija se može odvijati isključivo putem elektronske pošte, najveći broj sajtova je samo na srpskom jeziku, nisu jasno naznačena prava intelektualne svojine i zaštite privatnosti.

Habibe Qovanaj (Kosovo) uradu „*Značaj, sadržaji i dizajn web stranice posvećene arhivu*“ polazi sa stanovišta da je izrada web stranice za archive vrlo osjetljivo pitanje i da sajt treba da bude visoko profesionalan, napredan u pogledu tehnologije, lak za navigaciju i da bude podesan za široki krug raznih korisnika. Temi kojom se bavio, autor je prišao sa dva stanovišta: kao arhivista i kao korisnik-istraživač, i konstatuje da arhivista želi uvijek da predstavi što više podataka na web stranici, dok je istraživač ima selektivne potrebe i uvijek usmjeren na određene informacije. Na temelju istraživanja web stranica arhiva, on zaključuje da bi se mogao napraviti obrazac stranice za archive koji bi se koristio kao prototip za kreiranje web stranice bilo kojeg arhiva.

Bogdan Florin Popovici (Rumunija) „*Informacija je moć. Ili nije?*“ konstatuje da uprkos činjenici da u savremenom okruženju kojim sve više vlada informacija, arhivi koji u svom posjedu imaju obilje informacija, su

u stanju siromaštva i nemara u odnosu na druge državne institucije, što je svojevrsni apsurd. Polazeći od teze da je informacija moć, autor konstatuje da je ta tvrdnja tačna samo ako se informacija „prodaje“. Dakle, arhivi i arhivisti moraju da nauče kako da plasiraju i „prodaju“ informacije koje posjeduju. Polazeći od tih premisa, autor smatra da službe arhiva koje pružaju usluge mogu da poboljšaju svoj institucionalni profil i to aktivnim učešćem u kancelarijskom poslovanju javnog sektora, preispitivanjem i novim osmišljavanjem usluga za istoričare i druge korisnike, širenjem baze korisnika kroz veći raspon usluga, promocija arhiva korišćenjem novih tehnologija.

U dijelu Konferencije pod nazivom Razno, saopšten je jedan referat autorke **Ileane-Marie Ratcu**, sa Fakulteta za arhivistiku iz Bukurešta (Rumunija). Rad je naslovljen: „*Fakultet arhivistike u Bukureštu : dostignuća i perspektive*“. Iako je ovaj fakultet proslavio 2010. godine 18 godina postojanja, autorka je prikazala kako je on nastavio tradiciju „Škola prakse za arhiviste i paleografe“ koja je osnovana 1924. godine. U prikazu organizacije i rada Fakulteta, autorka navodi da se od 2005/06. godine uvodi Bolonjski sistem, a takođe od 2008. postoje i tečajevi za masterske studije.

Nakon završetka rada konferencije „Međunarodni arhivski dan“, održan je **Okrugli sto** na kojem su predstavili svoje aktivnosti i proizvode izlagači kompjuterske opreme i programa: M.I.D.A. Informatica iz Bergama i Hyperborea iz Pize. Hyperborea je ovom prilikom, uz prošlogodišnji projekat prevoda softvera za istorijske arhive Arianna3 i AriannaWeb **na crnogorski jezik**, koji je obavljen u saradnji sa **Snežanom Pejović** iz DA-Istorijski arhiv Kotor, prikazala nastavak saradnje u tom pravcu sa Nacionalnim arhivom Rumunije i arhivistom **Bogdanom Florinom Popovici**, koji je uradio prevod na rumunski jezik. Prikazano je takođe kako će se prevedeni softver implementirati u Arhivu Rumunije.

Sva izlaganja koja su se mogla čuti tokom Konferencije štampana su u naučnoj publikaciji „Atlanti“ (revija za savremenu arhivsku teoriju i praksu), vol. 20 (2010), Trst 2010. Takođe, svi članci se mogu konsultovati na web stranici Instituta, na adresi: <http://www.iias-trieste-maribor.eu/index.php?id=89&L=1>.

Kao što je to već uobičajeno, članovi IIASTM su 12. oktobra u poslijepodnevnim satima održali svoju redovnu skupštinu na kojoj se raspravljalo o radovima koji su bili predstavljeni tokom Konferencije, evaluiran je doprinos Konferencije u rješavanju ključnih problema sa područja arhivske profesije, formulisani su zaključci proistekli iz tema kojima su se učesnici bavili, koji se dostavljaju Međunarodnom arhivskom savjetu. U nastavku zasjedanja raspravljalo se o temama kojima se treba pozabaviti tokom naredne godine, posebno članovi Instituta, za konferenciju 2011. godine. Razmatranjem brojnih prijedloga, diskusijom i pojedinačnim izjašnjavanjem o njima, došlo se do 2 teme:

- 1. Arhiv u današnjem društvu (uloga, razvoj i budućnost)**
- 2. Europski projekti o arhivima (iskustva, planovi, budućnost)**

Konferencija „Međunarodni arhivski dan“ je obavezni dio programa Jesenje škole arhivistike, koja je kao i ranijih godina nastavila rad kroz predavanja i praktični dio, do 17. oktobra 2010. Pohađali su je arhivisti iz 16 zemalja Evrope i svijeta, na žalost i ove godine bez kandidata iz Crne Gore.

IZVJEŠTAJ O RADU za 2010. godinu

OPŠTE NAPOMENE

Državni arhiv je državni organ iz grupe *Zavodi*, organizovan za vršenje arhivske djelatnosti na području Crne Gore. Zadaci Državnog arhiva proizilaze iz odredbi *Zakona o arhivskoj djelatnosti*, podzakonskih akata donešenih na osnovu njega, zahtjeva državnih organa i korisnika arhivske građe, sporazuma i protokola o saradnji zaključenih sa pojedinim arhivima, akata Međunarodnog arhivskog savjeta, i dr. Ti zadaci su definisani dugoročnim programskim opredjeljenjima i godišnjim programima rada.

Aktivnosti Državnog arhiva odvijaju su se uglavnom u okviru predviđenih planova, a usmjerene su u nekoliko osnovnih pravaca djelovanja: poboljšanje uslova i kvaliteta rada, realizacija redovnih zadataka i obaveza iz arhivske djelatnosti, izdavačka djelatnost, saradnja sa državnim organima i drugim subjektima, saradnja sa Međunarodnim arhivskim savjetom i pojedinim državnim arhivima, povremeno na izmjenu postojećih ili pripremu novih normativnih akata i druge aktivnosti. Tako je bilo i u ovom izvještajnom periodu.

Obzirom da vrši djelatnost na teritoriji čitave Crne Gore, Državni arhiv ima svoje organizacione jedinice u gotovo svim opštinama. Početkom 2010. godine, koristio je ukupno 5.995m² prostora. Od toga je 3.649m² prostor za smještaj arhivske građe, 1.407m² kancelarijski prostor, a preostalih 939m² se odnosi na konzervatorsku radionicu, čitaonice, izložbeni prostor i ostalo. U vlasništvu Arhiva, tj. Države, je 3.806m² ili 63%. U većini slučajeva

veličina i kvalitet prostora koji se koristi ne zadovoljavaju potrebe. Problem je toliko složeniji i urgentniji što postoji potreba za stalnim preuzimanjem arhivske građe od niza stvaralaca koja je već prispjela i pripremljena, a za njen smještaj je preostalo još vrlo malo mogućnosti.

Problem nedostatka prostora najizraženiji je na Cetinju, gdje se čuva najznačajnija arhivska građa. U postojećem objektu je preostalo još vrlo malo mogućnosti za preuzimanje i smještaj građe, jer je nepopunjeno još oko 200 dužnih metara arhivskih polica. Planirana je dogradnja kojom će se obezbijediti blizu 1000m² smještajnog i radnog prostora, i time zadovoljiti potrebe za dogledno vrijeme. Za tu namjenu je prije dvije godine kupljen susjedni objekat i odgovarajući dio dvorišnog prostora, gdje je planirana dogradnja postojećeg objekta. U 2010. godini je bilo planirano pribavljanje potrebnih urbanističkih uslova i izrada projektne dokumentacije. Ovo nije bilo moguće realizovati obzirom da još nije izvršena ranije planirana izmjena planske dokumentacije Starog jezgro grada, a to će biti učinjeno u 2011. godini. Imajući u vidu da bi planirana dogradnja trebalo da se izvrši i iznad prolaza koji je u vlasništvu Mitropolije crnogorsko-primorske, to su, po preporuci Sekretarijata za urbanizam Prijestonice, obavljani razgovori u Mitropiliji i upućen zahtjev kojim se traži njihova saglasnost, a što bi znatno pojednostavilo izdavanje potrebnih urbanističkih uslova i dozvola za dogradnju. Na postojećem objektu, u ovoj godini je izvršena zamjena dotrajale stolarije na jednom spratu – ukupno petnaest prozora, kao i uklanjanje grafita i drugih oštećenja sa cjelokupne fasade.

Nedostatak prostora je izražen i u ostalim gradovima, pa je u cilju rješavanja, ili makar ublažavanja problema, i u ovoj godini preduzet niz konkretnih aktivnosti. Izvršene su opravke na objektu u Podgorici, dijelom u organizaciji Istorijskog instituta, a dijelom sopstvenim sredstvima. Postignut je dogovor sa Opštinom Kolašin, koja je vlasnik prostora u kojemu se nalazi Arhivski odsjek, da se isti proširi za još dvije prostorije - oko 40m², čime će se dobiti ukupni prostor od nešto preko 100m². Time će se zadovoljiti sadašnje potrebe Odsjeka. Takođe, postignut je dogovor da se predloži Vladi zamjena cjelokupnog prostora koji koristi ovaj Odsjek za prostor koji je Vlada ustupila Opštini na korišćenje. Međutim, to za sada nije bilo moguće, obzirom da je trenutno taj prostor pod hipotekom.

U Mojkovcu je od Vlade dobijen na korišćenje prostor od oko 35m², što nije trajno rješenje problema, ali jeste značajno poboljšanje u odnosu na dosadašnje stanje. Prostor u Bijelom Polju, koji je u vlasništvu Arhiva, je renoviran (zamjena elektro instalacija, pregradnog zida i podne podloge, kao i krećenje i preslaganje polica i arhivske građe). Time je stanje znatno poboljšano, ali i dalje ostaje problem nedovoljne veličine prostora. Na objektu u Herceg Novom je izvršena kompletna opravka krovnog pokrivača i oluka kao i dogovorena opravka fasade u saradnji sa Opštinom. Izvršene su manje intervencije i opravke i na još nekim poslovnim prostorima. U ovoj godini su nastavljeni ranije započeti razgovori u Pljevljima, Nikšiću i Budvi, u cilju iznalaženja mogućnosti za proširivanje postojećih ili obezbjeđivanje novih poslovnih prostora.

U svim prostorima je po dva puta izvršena dezinfekcije, dezinfekcija i deratizacija, a na Cetinju i u Podgorici, zbog ukazane potrebe, i dodatni tretman. Time je obezbijeđena adekvatna zaštita arhivske građe, kao i lica koja sa njom dolaze u kontakt.

Nedostatak odgovarajuće opreme za rad je problem koji nameće potrebu stalnog angažovanja na njegovom rješavanju. U ovoj godini je izvršena nabavka određenog broja računara, skenera i štampača. Sa Telekomom je zaključen ugovor o uvođenju max telefonije, čime će se obezbijediti znatno kvalitetnija i jeftinije telefonska veza, a nakon toga i uvođenje interneta, za sve organizacione djelove Arhiva. Ugovorena je i uplaćena potrebna količina arhivskih polica za opremanje prostora u Kolašinu i Mojkovcu, a isporuka i montaža će biti izvršena nakon završetka neophodnih opravki prostora u Kolašinu. Ugovoreni su i uplaćeni dva specijalna pulta za restauraciju arhivske građe. Izvršena je nabavka određene količine panoa i vitrina za izlaganje dokumenata. Izvršena je zamjena veće količine kancelarijskog namještaja (stolova, stolica, ormana i dr.)

Znatan dio arhivske građe koja se nalazi u Arhivu, nije tehnički opremljena na način koji obezbjeđuje njeno adekvatno čuvanje i zaštitu. Stoga je i u ovoj godini izvršen uvoz izvjesne količine arhivskih kutija od nekisjelog materijala koje obezbjeđuju najkvalitetnije uslove za čuvanje građe, a kakve se ne proizvode u Crnoj Gori. Uz to je striktno poštovano utvrđeno pravilo da se ne preuzima arhivska građa od imalaca prije

predviđenih rokova i u nesređenom stanju, kao i neadekvatno tehnički opremljena. Izvršena je nabavka specijalnih vrsta japanskog papira i hemikalija potrebnih za konzervaciju i restauraciju na nivou godišnjih potreba.

Postojanje odgovarajućeg kadrovskog potencijala je neophodan preduslov za uspješno organizovanje arhivske djelatnosti i brige o arhivskoj građi, u najširem smislu. Stoga se ovom pitanju mora poklanjati značajna pažnja. Obzirom na odliv zaposlenih po raznim osnovima, i nemogućnost zapošljavanja novih, Arhiv je imao 158 zaposlenih što je čak 20 manje u odnosu na broj predviđen Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji. Zbog specifičnosti poslova, odgovarajući kadar je, gotovo jedino moguće obezbijediti prijemom pripravnika i njihovom višegodišnjom obukom i usavršavanjem. U tom smislu, u više navrata je tražena saglasnost za prijem bar dva pripravnika, koja nažalost nije dobijena. Obzirom da je onemogućeno novo zapošljavanje, a nepopunjena su radna mjesta za koja je, u najvećem broju slučajeva, uslov visoka školska sprema, to je postojeća kadrovska struktura u Arhivu dosta nepovoljna i bez izgleda da će se uskoro poboljšati. To će imati negativne posljedice na arhivsku djelatnost i njen razvoj.

U cilju ispravnog postupanja sa arhivskom građom, počev od momenta nastajanja, organizuje se osposobljavanje i stručno usavršavanje za zaposlene u arhivu i kod stvaralaca. Organizovano je stručno savjetovanje i više sastanaka za službenike arhiva. U saradnji sa Upravom za kadrove, organizovana su savjetovanja na temu „Kancelarijsko poslovanje” za državne službenike. Takva savjetovanja Arhiv je organizovao i za zaposlene kod stvaralaca arhivske građe na lokalnom nivou, u Budvi, Baru i Bijelom Polju, kao i u samom Arhivu. Obavljen je veći broj posjeta pojedinim odsjecima i organizovani sastanci koji su za teme imali stručna pitanja iz arhivske djelatnosti. Korišćena je i mogućnost formiranja projektnog tima za obavljanje pojedinih stručnih poslova (pripremanje izložbi i zbornika dokumenata, uvođenje i ažuriranje evidencija o zaposlenima, sprovođenje postupaka javnih nabavki i dr.)

Nastavljena je aktivnost na striktnoj primjeni međunarodnih standarda i normi za opis stvaralaca arhivske građe i arhivskih fondova, što

je stupanjem na snagu novog *Zakona o arhivskoj djelatnosti*, propisano kao zakonska obaveza. Na tom planu je ostvareno poboljšanje u odnosu na prethodnu godinu, mada je evidentno da u jednom broju organizacionih jedinica stanje još uvijek nije na zadovoljavajućem nivou.

Ranije započete aktivnosti na uvođenju novog informacionog sistema ARHINET, obzirom na nedostatak sredstava i na određene organizacione probleme, nijesu nastavljene planiranom dinamikom, tako da njegovo uvođenje i puštanje u rad nije okončano, iako je bilo planirano.

Državni arhiv Crne Gore posjeduje 1275 arhivskih fondova, što čini približno 10000 m dužnih arhivske građe.

Struktura ove arhivske građe je sljedeća: 545 fonda ili nešto preko 4100 m građe se odnosi na državne organe i organizacije, a 730 fondova ili blizu 6000 m građe se odnosi na lokalne organe i organizacije.

Do sada je za 171 arhivski fond utvrđeno svojstvo pokretnog spomenika kulture, obzirom da su za to ispunjeni stvarni i formalni uslovi. Sasvim je izvjesno da će broj arhivskih fondova za koje će se utvrditi svojstvo spomenika kulture, biti znatno veći.

Pored toga Arhiv posjeduje još i 117 ličnih ili porodičnih fondova sa oko 50 m građe, kao i 140 zbirki sa oko 220 m građe.

U bibliotekama Državnog arhiva se nalazi preko 50 000 bibliografskih jedinica.

Arhivska građa i literatura koja se čuva u Arhivu, bili su dostupni i koristio ih je veliki broj korisnika. Najveći broj korisnika tražio je i koristio arhivsku građu u dokazne svrhe, radi ostvarivanja određenih imovinskih i drugih prava, a naročito po osnovu povraćaja oduzetih imovinskih prava i obeštećenja. U čitaonici Arhiva tokom godine, evidentirano je 196 korisnika arhivske građe koji su napravili 664 posjeta Arhivu radi korišćenja građe. Za potrebe korisnika izdato je: 1417 arhivskih kutija, 1126 knjige, 23 omota.

Arhiv je izdao jedan broj časopisa „Arhivski zapisi”, a pripremljen je i predat u štampu drugi broj, čime je održana redovnost u njegovom izlaženju. Uz to, evidentan je veći broj objavljenih priloga čiji su autori zapošljeni u Arhivu. Imenovana je nova redakcija u čiji sastav su, pored članova iz Crne Gore, ušli i istaknuti arhivski radnici iz inostranstva, direktori Hrvatskog državnog arhiva, Arhiva Jugoslavije i Kantonalnog arhiva Tuzle.

U izdavačkoj djelatnosti. realizovano je više izuzetno značajnih i vrijednih projekata, od kojih su neki bili započeti u prethodnim godinama. Izašli su iz štampe: *Popis stanovništva Crne Gore – 1879*, dvije knjige; *Crnogorska vojna muzika – zbornik dokumenata*; *Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910 – zbornik dokumenata*, *Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910 – monografija*, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*. Pripremljeno je i pojaviće se u prvoj polovini naredne godine nekoliko izuzetno vrijednih publikacija: *Statut grada Kotora – dvije knjige i CD (predat u štampu)*, *Monografija Državnog arhiva i Bibliografija radova nastalih na osnovu arhivske građe Državnog arhiva*. U realizaciji dva od navedenih projekata ostvarena je saradnja sa drugim državnim organima i to sa Zavodom za statistiku i Ministarstvom odbrane. Povodom objavljivanja publikacije *Popis stanovništva Crne Gore – 1879* organizovane su veoma uspješne i dobro posjećene konferencija za štampu u Podgorici i promocija na Cetinju.

U ovoj godini je realizovano više veoma zapaženih izložbi koje je imao priliku da vidi veliki broj posjetilaca. Priređena je izložba *Cetinje grad heroj*, koja je otvorena povodom Dana pobjede nad fašizmom u Kostromi (Rusija) – gradu pobratimu Cetinja. Ova izložba je, kao sasvim nova i značajno dopunjena, predstavljena na Cetinju povodom 35. godišnjice od dodjele Ordena narodnog heroja Cetinju. Priređena je izložba *Budva na starim razglednicama*, koja je predstavljena u Budvi u okviru redovne manifestacije Nedjelja arhiva. U okviru proslave jubileja 100 godina od obnove crnogorskog kraljevstva, krajem avgusta, priređena je izložba *Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910*, koja je bila otvorena za posjetioce do kraja godine.

Uspješno je osmišljena i organizovana značajna manifestacija „Nedjelja arhiva”, u okviru koje je realizovano na području Crne Gore, preko pedeset veoma uspjelih programa, izložbi, predavanja, posjeta učenika i studenata, posjeta predstavnika lokalnih samouprava, gostovanja na radiju i televiziji i dr. Manifestacija se i ove godine odvijala pod zajedničkim motom „Čuvajmo arhive”. Njen cilj je bio popularizacija arhivske djelatnosti i afirmacija njenog značaja, što se temelji na dugoročnim planskim opredjeljenjima Državnog arhiva i preporukama Međunarodnog

arhivskog savjeta. Uz ostale programe, u sklopu manifestacije je upriličena i studijska posjeta arhivista iz Bosne i Hercegovine, kojom prilikom je potpisan Sporazum o saradnji.

Arhiv je sarađivao sa drugim državnim organima na planu obavljanja arhivske djelatnosti i postupanja po zahtjevima tih organa. Ostvarena je saradnja sa većim brojem jedinica lokalne samouprave. Isto tako Arhiv je sarađivao sa naučnim, kulturnim, obrazovnim i drugim institucijama. Saradnja sa medijima, uspješno je ostvarena kroz gostovanja u emisijama, učešće u programima koji su direktno prenošeni, davanje intervjua, objavljivanje informacija o aktivnostima Arhiva i dr.

Državni arhiv je punopravni član Međunarodnog Arhivskog Savjeta (ICA), i u tom osnovu učestvuje u radu organa i tijela te asocijacije, kao i na skupovima koje Savjet organizuje. U ovoj godini, u organizaciji Međunarodnoga arhivskoga savjeta i Državnog arhiva Norveške, održana je u septembru u Oslu, Konferencija Međunarodnog arhivskog savjeta. Na Konferenciji je učestvovala i delegacija Državnog arhiva. To je ujedno bila i prilika da se obavi niz veoma korisnih kontakata sa predstavnicima arhiva sa kojima se ima, ili želi uspostaviti saradnja.

U ovoj godini je dogovorena i ostvarena saradnja sa većim brojem arhiva iz drugih država.

Potpisan je Sporazum o saradnji sa Državnim arhivom Bosne i Hercegovine.

Pokrenuta je inicijativa i postignut dogovor za uspostavljanje saradnje sa Arhivom Rusije. Usaglašen je tekst memoranduma o saradnji koji bi trebalo da bude potpisan u prvoj polovini 2011. godine.

Nastavljeni su ranije započeti pregovori o uspostavljanju saradnje sa Arhivom Turske i u tom smislu postignut dogovor i usaglašen tekst sporazuma koji bi trebalo da bude potpisan u prvoj polovini 2011. godine.

Sa Arhivom Bugarske je razgovarano o nastavku saradnje, prezentiranjem zajedničke izložbe *Crna Gora i Bugarska na karti Evrope* u Sofiji, kao i dogovorom o narednim projektima.

Realizovane su posjete zvanične delegacije Arhiva Albanije, kao i deset arhivista iz toga arhiva u cilju razmjene iskustava.

Pored toga, Državni arhiv ima dobru saradnju sa Državnim arhivom Hrvatske, Državnim arhivom Makedonije, Državnim arhivom Češke, Kantonalnim arhivom Tuzle, kao i dobre odnose sa arhivima Slovenije, Srbije, Jugoslavije, Kosova, Vojvodine, Rijeke, Dubrovnika i dr. Državni arhiv dobija pozive i njegovi predstavnici učestvuju na savjetovanjima koja organizuju arhivi iz okruženja. U ovoj godini smo učestvovali sa saopštenjima na savjetovanju u Radencima, Konferenciji arhiva slovenskih država u Lipici i Konferenciji i školi za arhiviste u Trstu.

Ministarstvo inostranih poslova Francuske je odlučilo da preda Državnom arhivu značajnu količinu originalne arhivske građe, koja je nastala radom Crnogorske vlade u izgnanstvu, čime će se značajno upotpuniti već postojeći arhivski fond. Od Ambasade su preuzeti mikrofilmovi ove građe, dok će građa biti predata na prigodnoj svečanosti, čiji termin će se naknadno odrediti.

Nakon usvajanja *Zakona o arhivskoj djelatnosti*, u čijoj pripremi je Arhiv preko svojih predstavnika aktivno učestvovao, predstoji donošenje više podzakonskih akata. Radne verzije ovih akata su pripremile radne grupe, koje je imenovao ministar kulture a čine ih, u najvećem broju, predstavnici Državnog arhiva. Arhiv je takođe aktivno učestvovao, preko svojega predstavnika i u pripremi Nacionalnog programa razvoja kulture 2011- 2016. godine.

Predstavnici Državnog arhiva su učestvovali na forumima za traženje partnera za zajedničko konkurisanje za sredstva iz IPA fondova.

Aktivnosti na realizaciji redovnih obaveza i zadataka iz arhivske djelatnosti koje se odnose na kontrolu, zaštitu, preuzimanje, smještaj, sređivanje, obradu i korišćenje arhivske građe od značaja za državu i jedinice lokalne samouprave, organizovane su i odvijale se u organizacionim jedinicama u okviru dva sektora Državnog arhiva.

I SEKTOR ZA KONTROLU, ZAŠTITU, PREUZIMANJE, SMJEŠTAJ, SREĐIVANJE, OBRADU I KORIŠĆENJE ARHIVSKE GRAĐE OD ZNAČAJA ZA DRŽAVU

1. ODSJEK ZA KONTROLU I ZAŠTITU ARHIVSKE GRAĐE DRŽAVNIH ORGANA I ORGANIZACIJA

U ovom Odsjeku obavljani su sljedeći poslovi:

- Izvršeno je 245 obilazaka u 84 registrature;
 - Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala uz saglasnost Državnog arhiva urađeno je kod 26 registratura;
 - Lista kategorija registraturskog materijala urađena je kod 16 registratura;
 - Urađeni arhivistički normirani zapisi za 51 stvaraoca arhivske građe.
- U izvještajnom periodu rađeno je i na ažuriranju obaveznih evidencija.

2. ODSJEK CENTRALNOG DEPOA

Odgovoreno je na pristiglih 427 zahtjeva stranaka za koje je pregledano 2202 fascikle arhivske građe.

Na osnovu uredno vođenih reversa izdato je iz depoa:

- Odsjeku za SIO - novi period 242 f, 22 djelovodnika, 26 službenih listova i 1 pomoćna fondovska knjiga;
- Odsjeku za SIO - stari period 160 f; Centru za naučnu, informativnu i kulturno-prosvjetnu djelatnost 53 f, 17 knjiga i 3 službena lista;
- Centru za tehničku zaštitu arhivsku građu 41 f i 1 pomoćna fondovska knjiga;
- Čitaonici za potrebe istraživača i drugih korisnika arhivske građe 1417 f, 1012 knjiga.

Smješeno je u depo 5654 snimka, odnosno 12 mikrofilmskih rolni građe koju je Francuska ambasada u Crnoj Gori predala Državnom arhivu. Primljena građa čini dopunu postojećeg arhivskog fonda Crnogorska emigrantska vlada u Neju, kod Pariza.

3. ODSJEK ZA SREĐIVANJE I OBRADU ARHIVSKE GRAĐE STAROG PERIODA - CETINJE

Obavljeni su sledeći poslovi:

- Bolnica Danilo I Cetinje – arhivistički sređene 4 fascikle i urađene unutrašnje liste (1881-1915);
- Arhivska građa preuzeta iz Državnog arhiva Makedonije – Sresko muftijstvo Pljevlja, Vakufska uprava Pljevlja, Sresko vakufsko mearifsko povjerenstvo Pljevlja, Okolsko vakufsko mearifsko povjerenstvo Pljevlja, Vakufska uprava Stari Bar, Sresko vakufsko mearifsko povjerenstvo Stari Bar, Vakufska uprava Podgorica. Urađen sumarni inventar za 15 fascikli arhivske građe (1920 – 1941);
- Glavno školsko nadzorništvo – sređeno 11 fascikli i urađen sumarni inventar (1884-1886);
- Opština varoši Cetinje- sređeno 6 fascikli i urađen sumarni inventar (1897-1898);
- Prosvjetni savjet – sređeno 2 fascikle i urađene unutrašnje liste, (Gimnazija Cetinje 1886-1910; Gimnazija Podgorica 1910 – 1914; Bogoslovsko učiteljska škola 1871- 1914; Pitomački zavod 1893-1897);
- Uprava dvora – Molbenice – sređeno 7 fascikli i urađen imenski registar (1912-1913);
- Osnovna škola Cetinje – sređeno 8 fascikli i urađen imenski registar (1932-1934);
- Urađeni arhivistički normirani zapisi ISAAR za 6 stvaraoca arhivskih fondova;
- Crnogorska Narodna Skupština – urađena signatura i unutrašnje liste za 13 fascikli (1906);
- Nastavljen je rad na vraćanju starih brojeva na dokumentima fonda Ministarstvo inostranih poslova, 6 fascilki 1909. godina;
- Prekucan je Imenski registar Odlikovanja, fond MID, 8 svesaka (1901-1913).

4. ODSJEK ISTORIJSKI ARHIV KOTOR

Obavljeni su sljedeći poslovi:

- Pripremljen je za štampu Statut grada Kotora, XIV-XVII vijek, latinska gotica;
- Katastraska uprava Kotor (KUK) 1838-1996: izvršeno je snimanje digitalnom kamerom 5000 stranica austrougarskih zemljišnih knjiga;
- Organizovane su tri izložbe dokumenta: „Život i djelo Vide Matjana“, „Crna Gora u dokumentima Istorijskog arhiva Kotor“ i „Blago Crne Gore - zavjetni darovi Perasta i Boke, svjedočanstvo vjere i umjetnosti“.

Od privatnog imaoca Živković (Dušana) Marina, preuzeto je 38 kartonskih kutija arhivske građe iz ostavštine njenog oca, istoričara dr Dušana Živkovića (20. vijek). Za naknadno preuzetu arhivsku građu od imaoca Voja Brinića - Kotor - Radovići, unijeti su podaci u prethodno sačinjeni Ugovor.

Evidntirano je 1295 korisnika arhivske građe i bibliotečkog materijala sa 1400 posjeta.

5. ODSJEK ZA SREĐIVANJE I OBRADU ARHIVSKE GRAĐE NOVOG PERIODA – CETINJE

Realizovani su sljedeći poslovi:

- klasifikacija za 76 fascikli arhivske građe fonda Državni arhiv Crne Gore 1952-1990;
- 13 fascikli fonda Komitet za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti Vlade NRCG 1949-1950;
- 12 fascikli fonda Izvršno vijeće SRCG 1953-1989;
- 14 fascikli fonda Savjet za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti Vlade NRCG 1950 – 1953.

Arhivistički su sređeni fondovi:

- Skupština SRCG 1945 – 1973, 46 fascikli;
- Komitet za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti Vlade NRCG 1949-1950, 13 fascikli;

- Savjet za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti Vlade NRCG 1950 – 1953, 16 fascikli;
- Zemaljski agrarni sud NRCG 1946 – 1948, 7 fascikli.

Sumarni inventari urađeni su za 4 arhivska fonda:

- Komitet za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti Vlade NRCG 1949-1950;
 - Savjet za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti Vlade NRCG 1950 – 1953;
 - Zemaljski agrarni sud NRCG 1946-1948;
 - Republička samoupravno interesna zajednica kulture 1975 – 1990.
- Arhivistički normirani zapisi u skladu s normom ISAAR(CPF) urađeni su za 11 stvaralaca.

6. ODSJEK ZA SREĐIVANJE I OBRADU ARHIVSKE GRAĐE NOVOG PERIODA - PODGORICA

- Primjenom međunarodnog standarda ISAAR (CPF) urađen je normirani zapis za 136 stvaralaca arhivskih fondova;
- Fond OK SK Titograd 1957-1989– registraturski je sređeno 10 kutija arhivske građe, putem Liste kategorija predloženo i popisano za izlučivanje 188 dokumenata
- Fonda Ratni vojni invalidi (RVI) – registraturski sređeno 13 kutija. Usluženo je 35 korisnika i istraživača arhivske građe.

II SEKTOR ZA KONTROLU, ZAŠTITU, PREUZIMANJE, SMJEŠTAJ, SREĐIVANJE, OBRADU I KORIŠĆENJE ARHIVSKE GRAĐE OD ZNAČAJA ZA JEDINICE LOKALNE SAMOUPRAVE

U Sektoru za kontrolu, zaštitu, preuzimanje, smještaj, sređivanje, obradu i korišćenje arhivske građe od značaja za jedinice lokalne samouprave - realizovani su slijedeći poslovi:

I - Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva

- Kompletan pregled stanja arhivske građe i registraturskog materijala izvršen je kod 195 registratura;

- Sačinjeno je 462 zapisnika;
 - Izvršeno je 286 obilazka registratura vezano za kontrolu izdatih naloga;
 - Na zahtjev-poziv deset registratura pružena je stručna pomoć;
 - Data je saglasnost na 7 lista kategorija arhivske građe i registraturskog materijala sa rokovima čuvanja;
 - Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je kod 53 registrature u ukupnoj količini od 1.793.84 d/m;
 - Preuzimanje arhivske građe izvršeno je od 10 registratura u ukupnoj količini od 50 d/m;
 - Dio arhivske građe koja ima značaj za istoriju, nauku i kulturu, te s toga treba da je preuzme Državni arhiv, nalazi se još uvijek u registraturama čijim radom je nastala po opštinama, a njena ukupna količina je 7.105 d/m.
- Pregled stanja - kontrole i zaštite van arhiva

ODSJED	Kompletna kontrola registratura	Broj sačinjenih zapisnika sa nalozima	Količina Izlučenog b.r.m. u registr. d/m	Količina arhiv. građe preuzete u odsjek d/m	Količina arh. građe u registraturama d/m	Broj registra. kod kojih je izvršeno izlučivanje
1. Andrijević	6	17	0.80	-	800	1
2. Bar	18	32	281.50	-	800	7
3. Berane	17	42	16.25	12.10	630	1
4. Bijelo Polje	5	28	38.25	-	400	3
5. Budva	6	14	68.13	-	312	5
6. Danilovgrad	25	25	118.16	-	120	5
7. Kolašin	11	22	-	2.40	165	-
8. Kotor	9	19	46.50	-	150	5
9. Nikšić	21	41	150.50	-	978	7
10. Pljevlja	20	32	318.50	-	400	2
11. Podgorica	30	144	692.25	8.60	500	11
12. Ulcinj	9	15	33.50	-	500	4
13. H-Novigrad	5	16	29.50	21.20	1100	2
14. Cetinje	13	15	-	5.70	250	-
Ukupno:	195	462	1.793,84	50 d/m	7.105	53

II - Poslovi u depou

1. Prijem arhivske građe:

- Preuzeto je i smješteno u police 495 kutija arhivske građe i 22 pomoćne fondovske knjige;
- Na 80 kutija su ispisane i nalijepljene spoljne etiketa, a pečatanje dokumenata unutar 29 kutija.

2. Izdavanje arhivske građe na sređivanje i obradu:

- Za potrebe sređivanja na osnovu reversa izdato je i vraćeno 1.552 kutije i 407 pomoćnih fondovskih knjiga različite provenijencije;
- Za potrebe korisnika-stranaka izdato je i vraćeno na osnovu reversa 6.912 arhivskih jedinica.

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

- Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe urađena je na ukupno 56 fondova;
- Sređeno je i obrađeno 407 pomoćnih fondovskih knjiga i 1.065 kutija;
- Sačinjena su naučno-obavještajna sredstva: analitički inventar za 9 kutija i 100 predmeta; imenski registar za 46 kutija; sumarni inventar za 49 pomoćnih fondovskih knjiga i 69 kutija i unutrašnje liste za 66 kutija;
- U odsjecima je tokom sređivanja izlučen i popisan bezvrijedni registraturski materijal iz 6 fondova u količini od 7,26 d/m;
- Skenirano je (1579-1949) 144 predmeta, 264 lista, 380 strana i 165 dokumenata;
- Fotografisano je 4.178 stranica A3 formata zemljišnih uložaka i unijeto u računar.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice:

- Arhivsku građu je koristilo 69 istraživača.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe:

- Obradeno je 5.083 pristigla zahtjeva;
- Pozitivno je odgovoreno na 3.798 zahtjeva;
- Negativno je odgovoreno na 1285 zahtjeva;
- Sačinjeno je 507 uvjerenja;
- Urađeno je 13.960 fotokopija;
- Na osnovu 228 zahtjeva za fotografisanje štampano je 3.722 lista.

V - Poslovi arhivske biblioteke

1. Rad sa korisnicima:

Bibliotečko odjeljenje je uslužilo 142 korisnika koji su za svoje potrebe koristili 990 publikacija.

2. Obrada publikacija:

- Obradeno je 59 novih publikacija i sačinjeno 118 kataloških listića;
- Pripremljeno je 80 kataloških listića za ulaganje u abecedni katalog.

3. Izrada baze podataka:

- Izrada elektronskog inventara;
- Digitalno je fotografisano 200 publikacija;
- Formatirani, pripremljeni i unešeni podaci za 475 bibliotečkih jedinica.

VI - Izrada međunarodnih normi arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička lica i porodice-ISAAR (cpf)

- Sačinjene su i dostavljene međunarodne arhivističke norme za 59 stvaralaca;
- U toku je rad na izradi preliminarne norme za 19 stvaralaca.

Po pojedinim arhivskim odsjecima unutar sektora obavljani su sljedeći poslovi:

1. ODSJEK ANDRIJEVICA

I - Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva

1. Kompletna kontrola arhivskog poslovanja i pregled stanja arhivske građe i registraturskog materijala izvršena je kod 6 registratura:

- Osnovni državni tužilac Plav;
- JU osnovna škola "Džafer Nikočević" Gusinje;
- JU Srednja mješovita škola „Bećo Bašić“ Plav;
- JU Centar za kulturu Plav;
- Skupština opštine Plav;
- Auto moto organizacija Gusinje.

2. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je kod registrature:

- JU SMŠ " Bećo Bašić " Plav 1999-2005; 0,80 d/m.

II - Poslovi u depou

1. Prijem i smještaj arhivske građe:

- Izdavanje arhivske građe na sređivanje-obradu i korišćenje
- Izvršeni su poslovi na razgraničenju fondova po fondovskoj pripadnosti..

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- Opština Plav 1963-2000; k.26; 681 predmet; 9221 list;
- MNO Andrijevice 1945-1952; k.2; 162 predmeta; 81 list;
- ZZ „Andrijevice“ 1946-2000; k.9; 559 predmeta; 3626 listova; SI;

IR.

2. Izrada međunarodne norme arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička lica i porodice – ISAAR (cpf) za sljedeće stvaraoce:

- JU OŠ „Petar Dedović“ Murino;
- JU OŠ „Milić Keljanović“ Andrijevića.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

- Obrađeno je 50 zahtjeva pravnih i fizičkih lica po raznim osnovama;
- Korišćeno je 86 kutija raznih fondova

2. ODSJEK BAR

I - Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva

1. Pregled arhivske građe i registraturskog materijala i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama, izvršeno je kod osamnaest registratura:

- Skupština Opštine Bar;
- Republički fond za zdravstvo – Područna jedinica Bar;
- Osnovni državni tužilac Bar;
- JZU Dom zdravlja Bar;
- AD “Primorka” Bar, u stečaju;
- HTP “Korali” AD Bar;
- Pekara – proizvodnja hljeba i peciva D.O.O. Bar;
- Područni organ za prekršaje Bar;
- AD “Luka” Bar;
- AD “Kontejnerski terminal i generalni tereti” Bar;
- Pošta CG – Centar pošta Bar;
- JU OŠ “Meksiko” Bar;
- JP “Komunalne djelatnosti” Bar
- Opštinsko sindikalno povjereništvo Bar;

- Opštinska organizacija Crvenog Krsta Bar;
- Uprava Carina – područna jedinica Carinarnica Bar;
- Mornarica vojske Crne Gore Bar;
- AD “Izbor” Bar.

2. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je kod sedam registratura:

- Republički fond za zdravstvo - Područna jedinica Bar 20 d/m;
 - Područni organ za prekršaje Bar 10 d/m;
 - HTP “Korali” AD Bar 34,50d/m;
 - Pekara – Proizvodnja hljeba i peciva D.O.O. Bar 36 d/m;
 - Uprava Carina – Područna jedinica Carinarnica Bar 170 d/m;
 - Mornarica vojske Crne Gore Bar 8 d/m;
 - Opština Bar 3 d/m.
- Ukupno: 281,50 d/m.

3. Data je saglasnost na dvije Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja:

- AD “Luka” Bar (izmjene i dopune);
- AD “Kontejnerski terminal i generalni tereti” Bar.

4. Evidentirana je jedna nova registratura:

- AD “Kontejnerski terminal i generalni tereti” Bar.

II - Poslovi u depou:

- Izrada 23 spoljnih opisa na kutijama;
- Izdavanje građe na sređivanje i obradu 30 kutija;
- Izdavanje građe iz depoa istraživačima: 21 p.f. knjiga i 24 kutije.

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- Sređivanje i obrada fonda Osnovni sud Bar (OS) naknadno preuzeto (1945-1980)

- nacionalizacija (1959 -1966)

- konfiskacija (1945 – 1948)

- tapije (1947 – 1954)

Ukupno 3 kutije

- predmeti DN (1950 -1965); k.10.

- Sreski Narodni Odbor Bar (1945-1955) 1948; k.10.

Svega 23 kutije

2. Informativna sredstva:

- Unutrašnje liste za 23 kutije;

- Sumarni popis za 13 kutija;

- Unošenje podataka u kompjuter predmeta ovjere ("Ov") za 1978 – 1980; 2175 predmeta;

- Fotografisanje knjige azbučnika zemljišnih uložaka i unošenje u kompjuter i na CD.

Ukupno fotografisano 4178 stranica A3 formata

3. Izrada međunarodne norme arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička lica i porodice – ISAAR (cpf) za sljedeće stvaraoce:

- JU OŠ "Đerđ Kastrioti Skenderbeg" Ostros;

- JU OŠ "Bratstvo-jedinstvo" Đuravci;

- JU OŠ "Mrkojevići" Pečurice;

- JU Škola za osnovno muzičko obrazovanje Bar;

- JPU "Vukosava Ivanović Mašanović" Bar.

IV - Korišćenje arhivske građe

- Obrađeno je 216 pismenih zahtjeva fizičkih i pravnih lica;

- Građu koristilo 7 istraživača (12 kutija, 7 knjiga i 10 zemljišnih uložaka);

- Pružene su informacije za 30 stranaka;

- Urađeno 1800 fotokopija.

V - Kulturno prosvjetna i propagandna djelatnost

- U okviru kulturno propagandne djelatnosti obilježena je "Nedjelja arhiva": Gostovanje

rukovodioca AO Bar na Radio Baru; predavanje za učenike Srednje ekonomske škole (smjer pravni tehničar) u školi; distribucija propagandnog materijala po školama i institucijama.

- Organizovan je jednodnevni seminar Uprave za kadrove i DACG na temu „Kancelarijsko poslovanje“.

3. ODSJEK BERANE

I - Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva

1. Kompletan pregled stanja arhivske građe i registraturskog materijala izvršen je kod 17 registratura (121 obilazak):

- DOO Auto-moto Berane;
- JU Osnovna škola „Vukašin Radunović“ Berane;
- Opštinska organizacija Crvenog krsta Berane;
- Republički fond penzijskog i invalidskog osiguranja Berane;
- Skupština opštine Berane;
- Opštinski komitet Saveza komunista Berane;
- JU Gimnazija „Panto Mališić“ Berane;
- JU Školski centar „Vukadin Vukadinović“ Berane;
- Šumarstvo Crne Gore – Odsjek Berane;
- Osnovni sud Berane;
- JU Komunalno Berane;
- JU Vodovod i kanalizacija Berane;
- Područni organ za prekršaje Berane;
- Građevinsko preduzeće „Izgradnja“, u stečaju Berane;
- Podgorička banka – Berane;
- Prva banka – Berane;
- Komercijalna banka – Berane.

2. Data je stručna pomoć na izradi Liste kategorija arhivske građe i registraturskog materijala sa rokovima čuvanja kod dvije registrature:

- DOO Auto-moto Berane i
- JU Osnovna škola „Vukašin Radunović“ Berane.

3. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je u jednoj registraturi:

- JU Gimnazija „Panto Mališić“ Berane 1970 – 1985; 16, 25 d/m.

4. Priprema i preuzimanje arhivske građe izvršeno je od jedne registrature:

- Skupština opštine Berane, 1975- 1989; 12,10 d/m.

II - Poslovi u depou

1. Prijem i smještaj arhivske građe

- Skupština opštine Berane 1975 - 1989; 12,10 d/m.
- Prefascikulacija 110 kutija.

2. Izdavanje arhivske građe

- Izdavanje i vraćanje arhivske građe na lokaciju u depou: 8 pomoćnih fondovskih knjiga i 66 kutija
- Ispunjavanje reversa službenicima i korisnicima;
- za potrebe istraživača izdate su 23 kutije

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- Sređivanje i obrada fonda Opštinski komitet saveza komunista Rožaje 1957 – 1990; 4 kutije;
- Sređivanje i obrada fonda Skupština opštine Berane 1970 – 1985; 26 kutija; serija nacionalizacija - revizija 34 kutije;
- Sređivanje i obrada fonda Sreski sud Berane 1945 – 1950; 4 kutije;
- Sređivanje i obrada fonda Gimnazija „Panto Mališić“ Beran 1968 – 1970; 8 upisnica; SI za 49 p.f.knj. 1946 – 1994.

2. Izrada međunarodne norme arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička lica i porodice – ISAAR (cpf) za sljedeće stvaraoce:

- AD „Gornji Ibar“ Rožaje,
- Seljačka radna zadruga „Napredak“ Gornja Vrbica;
- Osnovna škola „Vukašin Radunović“ Berane;
- Informativni centar Berane;
- Seljačka radna zadruga „Jelčica“ Bašča;
- Seljačka radna zadruga „1. maj“ Biševo;
- Seljačka radna zadruga „Radovan Čubrović“ Dapsiće.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice

- Sedam istraživača koristilo je arhivsku građu četiri fonda: SO-e Berane, Gimnazija „Panto Mališić“, „Autoprevoz“ Berane, „Jasikovac“ Berane 10 kutija i 13 knjiga.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

Obradeno je 476 zahtjeva pravnih i fizičkih lica po raznim osnovama:

- Sačinjeno je 222 uvjerenja;
- Urađeno je 57 pismenih obavještenja;
- Urađena su pismena obavještenja za 187 fotokopiranih predmeta (730 fotokopija).

Za navedene zahtjeve korišćena je arhivska građa sledećih fondova:

- Skupština opštine Rožaje 1963 – 1985; k. 34;
- „Autoprevoz“ Berane 1947 – 2006; knj. 37, k. 22;
- „Jasikovac“ Berane 1945 – 2007; knj. 18, k. 36;
- Gimnazija „Panto Mališić“ Berane 1913 – 1994; knj. 43;
- Školski centar „Vukadin Vukadinović“ Berane 1961 – 1992; knj. 68;
- Skupština opštine Berane 1963 -1985; knj. 31, k. 109.

V – Kulturno-prosvjetna i propagandna djelatnost

- U okviru kulturno-prosvjetne i propagandne djelatnosti, Odsjek Berane uzeo je aktivno učešće u sprovođenju aktivnosti Državnog arhiva

u manifestaciji „Nedjelja arhiva“. Organizovana su predavanja trećem i četvrtom razredu Gimnazije sa temama: Značaj Arhiva kao ustanove i značaj fonda Gimnazije „Panto Mališić“ za naučno-istraživački rad.

- Odsjek je organizovao i predavanja na teme: Arhivistika kao naučna disciplina i Razvitak arhivske službe na teritoriji Crne Gore učenicima drugog i trećeg razreda – pravnog smjera Školskog centra „Vukadin Vukadinović“ Berane.

4. ODSJEK BIJELO POLJE

I - Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva

1. Kompletan pregled stanja arhivske građe i registraturskog materijala izvršen je kod 5 registratura:

- SO Bijelo Polje;
- JU OŠ „Risto Ratković“ Bijelo Polje;
- JU OŠ „Pavle Žižić“ Njegnjevo-Bijelo Polje;
- Mjesna kancelarija Sutivan-Bijelo Polje;
- JU Veterinarska stanica Bijelo Polje.

2. Rad na izlučivanju i uništavanju bezvrijednog registraturskog materijala, kojoj je rok čuvanja po listi kategorija istekao, sproveden je kod tri registrature:

- Osnovni sud Bijelo Polje; predmeti „I“ 1999-2004; 11.579 predmeta; 9.65 d/m;
- Područni organ za prekršaje; 2003-2005; 17.985 predmeta 19 d/m;
- JU Centar za socijalni rad Bijelo Polje i Mojkovac; 1971-1999; 9.090 predmeta i 80 sl.l. 9.6 d/m.

Ukupno: 38.25d/m.

II - Poslovi u depou

- Izdavanje arhivske građe na sređivanje i obradu, k. 60;
- Izrada, ispisivanje i lijepljenje spoljnih etiketa, k. 57;
- Pečatiranje dokumenata fondova:

NOGO Bijelo Polje k. 6; Okružno javno tužilaštvo Bijelo Polje k.18; NO Ravna Rijeka k. 5; NOO Pavino Polje k.7; Sreski komitet SK Bijelo Polje k. 17 i GDO DD „Mladost“ Bijelo Polje k. 5

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- Narodni Odbor-Gradske opštine Bijelo Polje 1945-1958; k.5: (fizičko čišćenje arhivske građe, formiranje predmeta, hronološko odlaganje predmeta i priprema za arhivističku obradu i unutrašnje izlučivanje);
- Narodni odbor Ravna Rijeka 1945-1955; k.5 (fizičko čišćenje arhivske građe formiranje predmeta, hronološko odlaganje predmeta i priprema za arhivističku obradu i unutrašnje izlučivanje);
- Narodni odbor Pavino Polje 1945-1955 (fizičko čišćenje arhivske građe formiranje predmeta, hronološko odlaganje predmeta i priprema za arhivističku obradu i unutrašnje izlučivanje);
- Sreski (opštinski) komitet SK Bijelo Polje 1960-1991; 1.603 predmeta (unutrašnje liste i SI);
- Više Javno Tužilaštvo (Sresko Javno Tužilaštvo) Bijelo Polje; sa oznakama: „KT” 1965-1966; k.10; „B” (1948) ;k.3; „UP” (1959); k.1;
- IGDO „Mladost“ Bijelo Polje; k.5.

Ukupno 29 kutija

2. Izrada međunarodne norme arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička lica i porodice – ISAAR (cpf) za stvaraoce:

- NO „Kanje“;
- JU OŠ „25 maj“ Sutivan-Bijelo Polje.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

- Obratilo se 453 stranke. Pružena je usluga 441 stranom državljaninu po pitanju socijalnog programa; 9 stranki se obratilo vezano za ekspro-

prijaciju i nacionalizaciju, a za 12 stranaka su date informacije putem telefona.

V – Kulturno prosvjetna i propagandna djelatnost

- u okviru manifestacije „Neđelja arhiva“, Odsjek je uzeo aktivno učešće u sprovođenju aktivnosti Džavnog arhiva Crne Gore u Bijelom Polju;

- učestvovanje na okruglom stolu CANU u Podgorici sa temom „Zaštita arhivske građe van arhiva - organi lokalne samouprave“;

- seminari: „Primjena Zakona o tajnosti podataka“ i „Kancelarijsko poslovanje“.

5. ODSJEK BUDVA

I - Zaštita arhivske građe i registratorskog materijala van arhiva

1. Kompletan pregled stanja arhivske građe i registratorskog materijala izvršen je kod 6 registratura:

- JPU „Lj. J. Maše“ Budva;
- JU „Grad teatar“ Budva;
- Opština Budva, Sektor opštinskog arhiva;
- Republički fond za zdravstveno osiguranje – Kancelarija Budva;
- HIT „Montenegro“ d.o.o. Budva;
- AD „Jadranski sajam“ Budva.

2. Izlučivanje bezvrijednog registratorskog materijala izvršeno je u pet registratura:

- JPU „Lj. J. Maše“ 7,40 d/m;
 - Republički fond za zdravstveno osiguranje – Kancelarija Budva 7,40 d/m;
 - JU „Grad teatar“ Budva 6,62 d/m;
 - Opština Budva – Opštinski arhiv 3,90 d/m;
 - HIT „Montenegro“ Budva 33,30 d/m.
- Ukupno je izlučeno 68,13 d/m

II - Poslovi u depou

1. Izdavanje arhivske građe na sređivanje i obradu:

- Izdavanje arhivske građe;
- Ispunjavanje reversa;
- Kontrola izdate i preuzete građe.

2. Izdavanje arhivske građe na korišćenje:

- Pronalaženje, provjeravanje i izdvajanje arhivske građe;
- Vođenje evidencije o izdatoj građi na korišćenje;
- Izdavanje potvrda, obavještenja i ostali poslovi.

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- Skupština opštine Budva: SOB OUDP-kpu 1990-1991; 69 predmeta; 417 dokumenata;
- Skupština opštine Budva: SOB UODP-dau 1956 – 1990; k. 8; predmeta 1289;
- Lični fond Anastas Bocarić LIBOC 1899 – 1988; k. 4;
- POMED – Medin Petrovac 1579-1949; skenirano je 144 predmeta, 264 lista, 380 strana i 165 dokumenata.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice

- U izvještajnom periodu građu je koristilo 13 istraživača.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

Registrovano je 868 posjeta sa zahtjevima za korišćenje građe

- na osnovu 178 zahtjeva (naloga) za kserokopiranje izdato 1139 listova kserokopija;
- na osnovu 124 zahtjeva (naloga) za skeniranje izdato 468 listova skener kopija;
- na osnovu 228 zahtjeva za fotografisanje, štampano je 3722 lista kopija (nakon, fotografisanja i kompjuterske obrade)

- izdato je 18 obavještenja po zahtjevima stranaka
- u toku rada sa korisnicima je izdato i vraćeno u depoe 2.865 arhivskih jedinica.

V - Kulturno prosvjetna i propagandna djelatnost

1. Izložba arhivskih dokumenata
 - „Budva na starim razglednicama“ april-maj 2010 (priprema i obrada teksta za katalog, izbor sale, postavljanje eksponata, sastavljanje i plasiranje informacija o izložbi u štampi ...).
2. Predavanja i drugi oblici
 - Održan je seminar „Kancelarijsko poslovanje“ 17. 06. 2010. godine.

6. ODSJEK DANILOVGRAD

I - Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva

1. Kompletan pregled stanja arhivske građe i registraturskog materijala izvršen je kod 25 registratura:
 - Opština Danilovgrad;
 - Centar za kulturu Danilovgrad;
 - Galerija Danilovgrad;
 - Direkcija za saobraćaj, održavanje i izgradnju puteva Danilovgrad;
 - Zavod za zapošljavanje-Područna služba Danilovgrad;
 - JZU „Dimitrije Dika Marenić“ Danilovgrad;
 - Centar za socijalni rad-Područna služba Danilovgrad;
 - Javno komunalno zanatsko preduzeće Danilovgrad;
 - Fond zdravstva Danilovgrad;
 - Poreska uprava-Područna jedinica Danilovgrad;
 - Osnovni sud Danilovgrad;
 - Područni organ za prekršaje Danilovgrad;
 - Demokratska partija socijalista Danilovgrad;
 - Auto moto društvo Danilovgrad;
 - JPU „Irena Radović“ Danilovgrad;
 - Muzej Danilovgrad;

- JU OŠ „Vuko Jovović“ Danilovgrad;
- JU OŠ „Milosav Koljenšić“ Slap;
- JU OŠ „Blažo Mraković“ Donji Zagarač;
- JU OŠ „Njegoš“ Spuž;
- JU Gimnazija „Petar I Petrović Njegoš“ Danilovgrad;
- Policijska akademija Danilovgrad;
- AD „Mermer“ Danilovgrad;
- „Jastreb“ Spuž;
- „Fabrika stočne hrane“ Spuž.

2. Pružena je stručna pomoć na izradi dvije Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja:

- Policijska akademija Danilovgrad;
- Direkcija za saobraćaj, održavanje i izgradnju puteva Danilovgrad.

3. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je u pet registratura:

- Fond zdravstva – Odsjek Danilovgrad 2008; 30 d/m;
- Područni organ za prekršaje Danilovgrad 2003; 20,16 d/m;
- JZU „Dimitrije Dika Marenić“ Danilovgrad 1998-2003; 60 d/m;
- JU OŠ „Vuko Jovović“ Danilovgrad 1991-1999; 3 d/m;
- AD „Mermer“ Danilovgrad 1996; 5 d/m.

Ukupno: 118,16 d/m

II - Poslovi u depou

1. Prijem i smještaj arhivske građe

- Revizija poretka arhivske građe u depou.

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- Skupština opštine Danilovgrad 1963-1990; 3 kutije; p.f.knj. 13;
- SNO Danilovgrad 1945-1952; knj. 75;
- NOO Danilovgrad 1961-1963; knj. 70;

Ukupno za navedena tri fonda obrađeno 158 pom. fondovskih knjiga

- AD „Mermer“ Danilovgrad 1970-1992; 18 kutija;
- „Žitopromet“ AD Spuž 2003-2006; popisano je 4 kutije. Urađene unutrašnje liste 1966-2006 za 23 kutije.

2. U Odsjeku je izvršeno izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala iz jednog fonda:

- „Žitopromet“ AD Spuž 2003-2006; izlučeno 0,80 d/m.

3. Izrada međunarodne norme arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička lica i porodice – ISAAR (cpf) za stvaraoca:

- SO Danilovgrad;
- NOO Danilovgrad;
- JU OŠ „Njegoš“ Spuž;
- JU OŠ „Blažo Mraković“ Donji Zagarač.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

- Obradeno je 160 zahtjeva fizičkih i pravnih lica po raznim osnovama na koje je blagovremeno odgovoreno.

V – Kulturno prosvjetna i propagandna djelatnost

- U okviru kulturno – prosvjetne i propagandne djelatnosti, Odsjek Danilovgrad je uzeo aktivno učešće u sprovođenju aktivnosti Državnog arhiva u manifestaciji „Nedjelja arhiva“. Organizovana su predavanja učenicima JU Gimnazija „Petar I Petrović Njegoš“, JU OŠ „Vuko Jovović“ i JU OŠ „Milosav Koljenšić“ Slap. Upriličene su posjete rukovodilaca lokalne samouprave, direktora i medija. Takođe je upriličeno gostovanje rukovodica Odsjeka na Radio Danilovgrad i Radio Crne Gore.

7. ODSJEK KOLAŠIN

I - Zaštita arhivske građe i registratorskog materijala van arhiva

1. Kompletan pregled stanja arhivske građe i registratorskog materijala izvršen je kod 11 registratura:

- AD Konfekcija "Konkol" Kolašin;
- AD "Impregnacija drveta" Kolašin;
- JPKD "Kolašin" Kolašin;
- Republički fond za zdravstveno osiguranje - Kancelarija Mojkovac;
- AD "MIS" Mojkovac;
- Rudnik „Brskovo“ Mojkovac;
- JUDV "Jevrosima –Jevra Rabrenović" Mojkovac;
- PTP "Bojna Njiva" Mojkovac;
- SMŠ "Vuksan Đukić" Mojkovac;
- Opština Mojkovac;
- Opštinsko sindikalno povjereništvo Mojkovac.

2. Pripreme i preuzimanje arhivske građe izvršeno je od:

- AD "Impregnacija drveta" u stečaju Kolašin 1966-2006; 2,40 d/m.

II - Poslovi u depou

1. Prijem i smještaj arhivske građe

- izvršena je evidencija, prijem i smještaj preuzete arhivske građe naznačenog fonda;
- izdavanje arhivske građe na obradu i sređivanje;
- izdavanje arhivske građe na korišćenje;
- izrada i lijepljenje na kutijama spoljnih etiketa;
- održavanje čistoće u depou.

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- Osnovni sud Kolašin OSK(1945-1996) „R“ 1945-1947 i 1949 konfiskacija i eksproprijacija; predmeta 63 i oznaka „P“ 1951 i 1954 predmeta 5; ukupno 68 predmeta.

- izrada imenskog registra za predmete Osnovnog suda Kolašin po oznakama:

„P“ 1945-1949, 1951-1960 i 1962-1966; „R“ 1945-1947, 1949-1950, 1954, 1956 i 1962-1963; „O“ 1945-1967 i „Ov“ 1946-1967

Ukupno predmeta 3796; kutija 45.

2. Klasifikacija arhivske građe na godine, grupe i podgrupe i izrada privremenih spoljnih opisa sa osnovnim podacima o građi:

- AD “Eksporldrvo” u stečaju Kolašin 1966-2004; knj. 86;

- DD “Transport” u stečaju Kolašin 1970-2007; knj. 52 - AD “Mis” Mojkovac 1995-1998;

- Opštinsko sindikalno povjereništvo Mojkovac OSPM 1957-1965, 1968-1970; knj. 4;

- Fond za zdravstveno osiguranje-Mojkovac 1970-2000.

3. Izrada međunarodne norme arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička lica i porodice – ISAAR (cpf) za stvaraoce:

- Opština Mojkovac.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe:

- Obrađeno je 350 zahtjeva fizičkih i pravnih lica po raznim osnovama.

- Na 285 zahtjeva pozitivno je odgovoreno;

- Na 64 zahtjeva negativno je odgovoreno;

- Urađeno je 1.140 fotokopija.

V – Kulturno prosvjetna i propagandna djelatnost

- U skladu s Programom DA CG, organizovana je manifestacija “Nedjelja arhiva” od 26. do 30. aprila 2010. g. (distribuiran propagandni materijal, organizovano predavanje učenicima III i IV razreda Gimnazije o značaju arhiva i arhivske službe);

- Zajedničkim programom Uprave za kadrove i Državnog arhiva CG, organizovan je jednodnevni seminar "Kancelarijsko poslovanje", a u realizaciji Odsjeka Kolašin. Seminar je održan 15. 06. 2010 godine, predavanje je pratilo 40 prisutnih od kojih je 29 dobilo Potvrdu o pohađanju seminara. Seminar je praćen od strane medija: NZTV „Orion“ i "Vijesti".

8. ODSJEK KOTOR

I - Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva

1. Kompletan pregled stanja arhivske građe i registraturskog materijala izvršen je kod devet registratura:

- Organ lokalne uprave za prekršaje Kotor;
- Organ lokalne uprave – Opština Kotor- 4 kontrole;
- JP Vodovod i kanalizacija Kotor- 2 kontrole;
- Lučka kapetanija Kotor;
- OJU "Muzeji";
- ažurirane su sve evidencije o registraturama koje je Odsjek zakonom obavezan da vodi.

2. Pružanje stručne pomoći registraturama je bila prisutna gotovo u svim obilascima kojih je bilo 4, a najčeće po pitanju sređivanja arhivske građe i izlučivanja bezvrijednog registraturskog materijala.

3. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je kod 5 registratura:

- Organ lokalne uprave - Opština Kotor - 3,00 d/m;
- Organ lokalne uprave - Opština Kotor - 18,00 d/m;
- Lučka kapetanija Kotor - 1,00 d/m;
- Lučka kapetanija Kotor - 6,00 d/m;
- Organ lokalne uprave za prekršaje -1,00 d/m;
- Zavod za zaštitu spomenika culture Kotor - 15,00 d/m;
- OJU "Muzeji" - 2,50 d/m;

Ukupna količina izlučenog bezvrijednog registraturskog materijala je 46,50 d/m.

II - Poslovi u depou

1. Prijem, smještaj i održavanje arhivske građe
 - redovna kontrola urednosti depoa.
2. Izdavanje arhivske građe na korišćenje:
 - Izdato je i vraćeno na mjesto lokacije 1200 kutija i 251 pomoćna knjiga;
 - Vođenje evidencija za izdatu arhivsku građu;
 - Ispunjeno je 720 prijava za korišćenje arhivske građe;
 - Preuzimanje arhivske građe iz čitaonice radi vraćanja na mjesto - 1200 fascikli i 251 pomoćnih knjiga.

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:
 - Grubo sredjivanje 23,00 d/m preuzete arhivske građe Opštine Kotor – Odsjeka za imovinsko pravne poslove preuzetog sa predatom građom katastra Kotor od 1945 – 1990 godne; izrađen sumarni inventar (zbog pojačanog interesovanja državnih organa radi dokaza o isplatama eksproprisane imovine);
 - Sređivanje tematske cjeline fonda GNOK (Gradski narodni odbor Kotor) - Mrčevo polje (I- XX)- 2,00 d/m - imenski registrar ;
 - Obavljeno hronološko sređivanje dvije kutije posjedovnih listova KO Orahovac;
 - Obavljeno hronološko sređivanje četiri kutije građevinskih dozvola fonda GNOK (Gradski narodni odbor Kotor) 1973,1974,1976 i 1977. godina.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice:
 - Korisnika arhivske građe je bilo 720;
 - Naučnih istraživača 2.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe
- Pismenih zahtjeva upućenih od strane Opštine Kotor, Opštine Tivat, (Komisije za povraćaj oduzete imovine i obeštećenje), Osnovnog suda, Osnovnog tužioca u Kotoru i fizičkih lica zaključno sa 31.12 2010 godine - primljeno je 120;
 - Pismenih odgovora nakon obavljenog pretraživanja dostavljeno je 45;
 - Osnovni sud u Kotoru zadužio je preko reversa 41 sudski predmet za potrebe obnove postupka, dopunskih ostavinskih rasprava i pravosnažnosti.

9. ODSJEK NIKŠIĆ

I - Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala

1. Kompletan pregled stanja arhivske građe i registraturskog materijala izvršen je kod 21 registrature:

- Uprava carina, PJ Carinarnica Podgorica, CI Nikšić;
- Uprava carina, PJ Carinarnica, CI Ilino Brdo;
- Uprava carina, PJ Carinarnica Podgorica, CI Šćepan Polje;
- SDP Opštinski odbor Nikšić;
- JU Centar za socijalni rad za Opštine Nikšić, Šavnik i Plužine;
- Područni organ za prekršaje;
- Osnovno državno tužilaštvo Nikšić;
- Osnovni sud Nikšić;
- Opština Nikšić;
- Fond PIO;
- Pošta Crne Gore D.O.O. Podgorica;
- Centar Pošta Nikšić;
- Gimnazija „Stojan Cerović“ Nikšić;
- Elektroprivreda Crne Gore AD Nikšić;
- Građevinsko AD „Crna Gora“ Nikšić, u stečaju;
- AD „Nibus“, u stečaju;
- Javna predškolska ustanova „Dragan Kovačević“ Nikšić;
- Škola za osnovno muzičko obrazovanje „Dara Čokorilo“ Nikšić;
- „Mineling“ Nikšić, u stečaju;

- JU Elektro-metalurška škola Nikšić;
- JU Osnovna škola „Milija Nikčević“ Nikšić.

2. Pružena je stručna pomoć na izradi dvije liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja:

- Javna predškolska ustanova „Dragan Kovačević“ Nikšić;
- Škola za osnovno muzičko obrazovanje „Dara Čokorilo“ Nikšić.

3. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala rađeno je kod 7 registratura:

- Uprava Carina, PJ Carinarnica Podgorica, CI Ilino brdo 12 d/m;
 - Uprava Carina, PJ Carinarnica Podgorica, CI Nikšić 8 d/m;
 - Uprava Carina, PJ Carinarnica Podgorica, CI Šćepan Polje 3,5 d/m;
 - JU Centar za socijalni rad za Opštine Nikšić, Šavnik i Plužine 52 d/m;
 - AD GRO „Crna Gora“, u stečaju 34 d/m;
 - AD „Nibus“, u stečaju 14 d/m;
 - Područni organ za prekršaje Nikšić 27 d/m.
- Ukupno je izlučeno 150,5 d/m građe.

II - Poslovi u depou

1. Prijem, smještaj i održavanje arhivske građe u depou:

- Rad na uspostavljanju poretka i kompletnosti fondova kroz tehničko-fizičke poslove;
- Izdavanje i vraćanje građe na osnovu reversa;
- Dislokacija 113 kutija arhivske građe fonda Opštinski sud Nikšić „O“ (1970-1989) u depo II;
- Realizovane aktivnosti sa kancelarijskim policama;
- Vođenje evidancija za izdatu arhivsku građu, prijem i odašiljanje pošte, izdavanje potvrda, obavještenja i ostali poslovi;
- Formirana je kancelarija u predsoblju depoa za stranke, istraživački rad i usluge;
- Izvršen je premještaj polica sa bibliotečkim fondom iz depoa I/A2.

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- Opštinski sud Nikšić – ostavinski predmeti „O“ 1970-1989; k. 28; predmeta 1167.

2. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je u Odsjeku prilikom sređivanja i obrade jednog fonda

- Opštinski sud „O“ 1970-1989; 251 predmet.

3. Izrada međunarodne norme arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička lica i porodice – ISAAR (cpf) za stvaraoce:

- OŠ „Dušan Đukanović“ Lukovo;
- OŠ „Jovan Gnjatović“ Vračenići;
- OŠ „Ratko Žarić“ Nikšić;
- OŠ „Milija Nikčević“ Nikšić;
- OŠ „Jagoš Kontić“ Straševina;
- OŠ „Radoje Čizmović“ Ozrinići;
- OŠ „Braća Labudović“ Nikšić;
- OŠ „Braća Bulajić“ Vilusi;
- OŠ „Dobroslav Đedo Perunović“ Nikšić;
- OŠ „Janko Bjelica“ Donje Crkvice;
- OŠ „Špiro Vidović“ Gornje Rudine;
- OŠ „Jovan Draganić“ Petrovići;
- OŠ „Ivan Vušović“ Vidrovan;
- JU „Mašinsko-metalurška škola“ Nikšić;
- JU „Elektro-metalurška škola“ Nikšić;
- JPU „Dragan Kovačević“ Nikšić;
- Hidro-meteorološki zavod Crne Gore.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice

- Arhivsku građu, sadržanu u 17 fondova, koristilo je 7 istraživača.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe
- Obrađeno je 235 zahtjeva fizičkih i pravnih lica.

V – Kulturno prosvjetna i propagandna djelatnost

Nastavak rada na promovisanju Arhiva i arhivske djelatnosti kroz sljedeće aktivnosti:

- Održana je manifestacija „Nedelja arhiva“ od 26-30 aprila 2010. g. Obilježena je medijskim predstavljanjem Arhiva preko lokalnih TV, Radio Nikšića, posjetom učenika osnovnih i srednjih škola i posjetom ovlašćenih predstavnika registratura.

10. ODSJEK PLJEVLJA

I - Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva

1. Kompletan pregled stanja arhivske građe i registraturskog materijala izvršen je kod 20 registratura:

- Osnovni sud Pljevlja;
- Invest banka Montenegro – Šalter Pljevlja;
- Udruženje boraca 1990. Pljevlja;
- RF PIO – Područno odjeljenje Pljevlja;
- JU OŠ „Ristan Pavlović“ Pljevlja;
- JU OŠ „Salko Aljković“ Pljevlja;
- JU OŠ „Boško Buha“ Pljevlja;
- JU Sednja stručna škola Pljevlja;
- JU Gimnazija „Tanasije Pejatović“ Pljevlja;
- JP za odžavanje i zaštitu lokalnih puteva Pljevlja;
- JP „Grijanje“ Pljevlja;
- Dječiji vrtić „Eko bajka“ Pljevlja;
- JU OŠ „Dušan Obradović“ Žabljak;
- Područni ogan za prekršaje Žabljak;
- Uprava šuma CG Pljevlja, Područna jedinica Žabljak;

- JU Centar za kulturu Žabljak Žabljak;
- Osnovni sud Žabljak Žabljak;
- JP za stambeno-komunalne djelatnosti Žabljak;
- Skupština opštine Žabljak;
- JU Srednja mješovita škola „17. Septembar“ Žabljak.

2. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala vršeno je u 2 registrature:

- Invest banka Montenegro – šalter Pljevlja 1976-2008; 317 d/m;
 - JU OŠ „Ristan Pavlović“ Pljevlja 1987-1990; 1,5 d/m.
- Ukupno: 318.50 d/m.

II - Poslovi u depou

1. Prijem, smještaj i održavanje arhivske građe u depou:

- Osnovni sud Pljevlja;
- predmeti „R“; 1978-1984; kutija 16;
- predmeti „P“; 1982-1984; kutija 58;
- Srez Pljevlja 1924-1955; kutija 75.

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- Srez Pljevlja (1945-1958)

Povjereništvo za poljoprivredu i šumarstvo,
Povjereništvo za narodno zdravlje i socijalno staranje,
Povjereništvo za trgovinu i snabdjevanje,
Komisija za prekršaje pri SNO.

Ukupno 21 kutija

- AD „Prevoz Pljevlja“ Pljevlja 1948-2003; k. 4;
- Osnovni sud Žabljak, oznaka „P“; 1968-1984; k. 20;
- OK SK Pljevlja 1946-1991; k. 6; IR;
- OO SK Pljevlja: Maoče, Mataruge, Vijenac, Crljenice i Oti-
lovići; 1959-1967; k. 2.

2. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je u Odsjeku tokom rada:

- AD „Prevoz Pljevlja“ Pljevlja 1948-2003; 1,86 d/m;
- OK SK Pljevlja 1961-1991; 1,5 d/m.

3. Izrada međunarodne norme arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička lica i porodice – ISAAR (cpf) za stvaraoce:

- JU Osnovna škola „Dušan Obadović“ 1945-2010.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

- Podnešeno je 466 zahtjeva po raznim osnovama.

V – Kulturno prosvjetna i propagandna djelatnost

- Organizovana je i uspješno sprovedena manifestacija „Nedjelja arhiva“.

11. ODSJEK PODGORICA

I - Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva

1. Kompletan kontrola arhivskog poslovanja izvršena je kod 30 registratura i o tome je sačinjeno 145 zapisnika:

- Glavni grad Podgorica (3);
- Glavni grad Podgorica, Služba za zajedničke poslove (3);
- Odjeljenje za zaštitu imovinskih prava i interesa opštine (2);
- Osnovni sud (64);
- Osnovni Državni tužilac (2);
- Područni organ za prekršaje (3);
- Fudbalski klub „Budućnost“ Podgorica (3);
- DP „Transport“ Podgorica (2);

- DOO „Čelebić“ Podgorica (3);
- AD „Mljekara“ Podgorica (5);
- JU Centar za socijalni rad za opštine Podgorica, Cetinje, Danilovgrad i Kolašin (2);
- Uprava za nekretnine (3);
- DOO „Ljetopis“ Podgorica (8);
- JU Centar za socijalni rad, Sektor dječje zaštite (2);
- CMC (pravni nasljednik INIS „Marko Radović“) (2);
- ZGP GP DOO Podgorica (2);
- JP Sportski objekti (pravni nasljednik Sportskog centra „Morača“) (2);
- Vazduhoplovno društvo aeroklub „Špiro Mugoša“ (2);
- AMD „Bećo Lazović“ (3);
- AD „Higijena“ (2);
- JU Elektrotehnička škola „Vaso Aligrudić“ (5);
- JU Ekonomska škola „Mirko Vešović“ (2);
- AD „Kultura“ (5);
- AD „Bega Press“ (2);
- DP „Transport“ Podgorica (2);
- „Šumarsko preduzeće“ Podgorica (2);
- JU „Milorad Musa Burzan“ (3);
- „Security guard“ Montenegro (2);
- JU SSS „Ivan Uskoković“ (2);
- JU „Marko Miljanov“ (2).

2. Obilasci su izvršeni u 38 registratura:

- Osnovni Državni tužilac (4);
- Osnovni sud Podgorica (9);
- Zavod za zapošljavanje, Biro rada Podgorica (2);
- Područni organ za prekršaje (8);
- JU SSS „Spasoje Raspopović“ (3);
- JU Građevinska škola „Marko Radović“ (3);

- JU „Muzeji i galerije“ (3);
- JU Umjetnička škola za muziku i balet „Vasa Pavić“ (5);
- AD „Mljekara“ (5);
- Centar za socijalni rad za opštine Podgorica, Cetinje, Danilovgrad i Kolašin (4);
- Centar za socijalni rad, Sektor dječje zaštite (5);
- „Šumarsko preduzeće“ Podgorica (2);
- Fudbalski klub „Budućnost“ (6);
- DOO „Čelebić“ Podgorica (5);
- JP Vodovod i kanalizacija (2);
- JU OŠ „Šćepan Đukić“ Lijeva Rijeka (2);
- JU OŠ „18 oktobar“ Bioči (2);
- JU OŠ „Zarija Vujošević“ Mataguži (2);
- JU OŠ „Milorad Musa Burzan“ (3);
- DP „Transport“ Podgorica (3);
- Glavni grad Podgorica, Služba za zajedničke poslove (6);
- JU Ekonomska škola „Mirko Vešović“ (5);
- Područni organ za prekršaje (2);
- JU Zavod „Komanski most“ (4);
- JU Srednja škola „Sergej Stanić“ (3);
- JU SŠ „Vaso Aligrudić“ (4);
- JU OŠ „Marko Miljanov“ (2);
- JU SŠ „Ivan Uskoković“ (3);
- Odjeljenje za zaštitu imovinskih prava opštine (2);
- AD „Bega Press“ (2);
- DOO „Ljertopis“ (6);
- Narodna biblioteka „Radoslav Ljumović“ (2);
- JU OŠ „Boro Četković“ (3);
- AD „Kultura“ (5);
- Uprava za nekretnine (5);
- Glavni grad Podgorica (3);
- JU OŠ „Maksim Gorki“ (2);
- „Security guard“ Montenegro (3).

3. Data saglasnost na 4 liste kategorija registraturskog materijala i arhivske građe:

- DP „Transport“ Podgorica
- AD „Mljekara“ Podgorica
- AD „Bega Press“
- ZGP GP DOO Podgorica

4. Preuzimanje arhivske građe izvršeno je od četiri registrature:

- Glavni grad, Služba za zajedničke poslove 3 d/m;
 - Osnovni sud Podgorica 4,5 d/m;
 - AD „Mljekara“ Podgorica 1 d/m;
 - Šumarsko preduzeće Podgorica 0,10 d/m.
- Ukupno 8,6 d/m

5. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je u sljedećim registraturama:

- Glavni grad Podgorica 6 d/m;
 - JU Umjetnička škola za muziku i balet „Vasa Pavić“ 5 d/m;
 - Centar za socijalni rad, Sektor dječje zaštite 15 d/m;
 - Područni organ za prekršaje 110 d/m;
 - AD „Bega Press“ 120 d/m;
 - DP „Transport“ Podgorica 7 d/m;
 - AD „Mljekara“ Podgorica 350 d/m;
 - ZGP GP DOO Podgorica 9 d/m;
 - Osnovni sud Podgorica „P“ 35 d/m;
 - AD „Kultura“ 25 d/m;
 - DOO „Ljertopis“ 10 d/m.
- Ukupno izlučeno 692,25 d/m

II - Poslovi u depou

- Izdavanje građe na sređivanje i obradu: SO Podgorica, Osnovni sud, SUBNOR, DD „Ratar“, SEŠ „Mirko Vešović“, JUSMTŠ „Ivan Uskoković“;

- Uspostavljanje poretka arhivske građe: Glavni grad Podgorica, Osnovni sud, AD „Šumarsko preduzeće“, Služba za zajedničke poslove i dr.

III - Sređivanje i obrada arhivskih fondova

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sledećim fondovima:

Opština Podgorica

- NOOT rješenja o stipendijama 1961; k.1; unutrašnje liste za 1960-1964; k.1;

- SOT Odjeljenje za komunalno-stambene poslove; k.1;

- SOT Sekretarijat za urbanizam, kom. i stambene poslove 1977; 5 svežnjeva; IR; k.5;

- SOT Sekretarijat za društvene djelatnosti 1975-1976; k.2; IR;

- SOT rad i radni odnosi (revizija); k. 26 ;

- SOT – Sekretarijat za inspeksijske poslove (razvrstavanje i popisivanje građe); 1977; k.1;

- SOT Opšta uprava (sređivanje i popisivanje) 1964-1966, 1968-1970, 1974-1977; k. 46;

- SOT Sekretarijat za privredu 1977; k.3;

- SOT Odjeljenje za katastar (dopuna fonda).

Osnovni sud Podgorica

- „P“ (prekucavanje popisnih lista) 1957-1962; sređivanje i izrada unutrašnjih lista 1978-1979; k. 41.

Sud udruženog rada Podgorica

- „PSS“ (revizija) 1976-1982; k. 86; IR.

Fond „SUBNOR“

- Popisivanje arhivske građe (zapisnici, odlikovanja, komisije...); 1965-1991; k.120.

DD „Ratar“

- Popisivanje i izrada unutrašnjih lista; 1971-1999; k.6.

SEŠ „Mirko Vešović“

- Upisnice, zapisnici, protokoli i izmjena inventara 1970-1983; knj.25.

JUSTMŠ „Ivan Uskoković“

- Sređivanje pomoćnih fondovskih knjiga 1964-1978; knj.82.

2. Izrada međunarodnih normi arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička lica i

porodice – ISAAR (cpf) za 14 stvaraoca:

- JU OŠ „Savo Pejanović“ Podgorica;
- AD „Šumsko preduzeće“;
- „Društvo esperantista“;
- NJU „Tribina“;
- JP „Vodovod i kanalizacija“;
- DD „Ratar“;
- AD „Elastik-plastika“;
- AD „Solar 80 elastik“;
- AD „Gradski saobraćaj“;
- JU SSS „Sergri Stanić“;
- DOO „Gramet“;
- DOO „Kontex“;
- AD „Mašinopromet“;
- DOO „PTT Standard“.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice

- 1 istraživač je koristio građu fonda JU SEŠ „Mirko Vešović“.

2. Korišćenje arhivske građe u privatno-pravne svrhe:

- Podnijeto je 406 zahtjeva fizičkih i pravnih lica i svi su obrađeni;
- Pronađena su dokumenta za 332 stranake;
- Uvid je izvršilo 8 stranaka;
- Nijesu pronađena dokumenta za 66 stranaka.

12. ODSJEK ULCINJ

I - Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva

1. Kompletan pregled stanja arhivske građe i registraturskog materijala izvršen je kod 9 registratura:

- Osnovni sud Ulcinj;
- JU Škola za osnovno muzičko obrazovanje Ulcinj;
- Pošta CG, d.o.o. Podgorica, Centar pošta Ulcinj;
- Područni organ za prekršaje Ulcinj;
- JU OŠ „Marko Nukulović“ Štoj;
- Opština Ulcinj;
- Služba za zajedničke poslove;
- Sekretarijat za upravu, propise, kadrove i društvene djelatnosti;
- Sekretarijat za stambene djelatnosti.

3. Izlučenje bezvrijednog registraturskog materijala u registraturama:

- Pošta Crne Gore Podgorica, Centar pošta Ulcinj – izlučeno 20 d/m, 2004-2009;
 - Područni organ za prekršaje Ulcinj – izlučeno 5 d/m za 2005. g.;
 - JU OŠ „Marko Nukulović“ Štoj- izlučeno 4 d/m, 1974-2007.;
 - JU Škola za osnovno muzičko obrazovanje Ulcinj – izlučeno 4,5 d/m, 1996-2007.
- Ukupno izlučeno 33,5 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.

II - Poslovi u depou

1. Prijem i smještaj i novi razmještaj polica i građe:

- Rad na uspostavljanju poretka i kompletnosti fondova kroz tehničko-fizičke poslove;
- Izdavanje i vraćanje arhivske građe.

III - Sređivanje i obrada fondova

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- Osnovni sud Ulcinj okončana obrada predmeta „O” za 1982-1989; k.13; UL;IR;
- Skupština opštine Ulcinj 1969-1975; k.25.

2. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je u Odsjeku tokom rada:

- Skupština opštine Ulcinj 1969-1975 ; 6510 listova:

3. Izrada međunarodne norme arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička lica i porodice – ISAAR (cpf) za stvaraoce:

- Osnovni sud Ulcinj;
- JU OŠ „Boško Strugar“ Ulcinj;
- JU OŠ „Marko Nukulović“ Što;
- „Agroulcinj“ Ulcinj – u toku je izrada.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe u privatno-pravne svrhe:

- Odsjek Ulcinj je u toku ove godine imao 92 zahtjeva, i to 46 fizičkih i 46 zahtjeva pravnih lica.

V - Medijsko predstavljanje

Arhivski odsjek Ulcinj je “Nedjelju arhiva” obilježio sljedećim aktivnostima:

- Radio Ulcinj - intervju samostalnog savjetnika AO Ulcinj;
- Radio Crne Gore;
- RTV Crne Gore;
- Odsjek je organizovao posjetu profesora i odjeljenja učenika osnovnih i srednjih škola, kao i predstavnika registratura.

13. ODSJEK HERCEG NOVI

I - Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva

1. Kompletan pregled stanja arhivske građe i registraturskog materijala izvršen je kod 5 registratura:

- Opština Herceg Novi - Sekretarijat za urbanizam i građevinarstvo, Sekretarijat za finansije i ekonomski razvoj, Informacioni centar, Komunalna policija i Uprava lokalnih-javnih prihoda;

- Osnovni sud Herceg Novi;
- Republički fond za zdravstvo Herceg Novi;
- Područni organ za prekršaje;
- AD „Novi Prvoborac“ Meljine.

Ukupno je sačinjeno 10 zapisnika sa 13 obilazaka.

2. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je kod dvije registrature:

- Područni organ za prekršaje Herceg Novi; 13 d/m;
- Republički fond za zdravstvo, Područna jedinica Herceg Novi; 16,50 d/m.

Ukupno je izlučeno 29,50 d/m.

3. Pripreme i preuzimanje arhivske građe izvršeno je iz tri registrature:

- Opština Herceg Novi, Sekretarijat za urbanizam i građevinarstvo (projektna dokumentacija); 20 d/m;
- Dr Svetozar Živojnović; 0,80 d/m;
- D.D. “Crnogorka Comerc“ Igalo, u stečaju; personalna dosijea; 0,40 d/m.

Ukupno je preuzeto 21,20 d/m.

II - Poslovi u depou

1. Prijem i smještaj arhivske građe:

- Prijem i smještaj preuzete arhivske građe;
- Unošenje podataka o preuzetoj arh.građi u knjigu primljene arhivske građe;
- Izdavanje i vraćanje arhivske građe na mjesto lokacije i vođenje evidencija o istoj.

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- Osnovni sud Herceg Novi; „P“ (1946-1985); k.36; predmeta 805; listova 35,994; SI 1984-1985;
- Osnovni sud Herceg Novi; „R“ (1933-1985); sačinjen je sumarno-analitički inventar za period 1933-1936; predmeta 376 i za period 1960-1970 predmeta 1035; listova 4.745; k. 7;
- Opština Herceg Novi - zapisnici, odluke, rješenja (1946-1992); sačinjen je sumarno -analitički inventar za 1981. godinu; k.2;
- Javno pravobranilaštvo (1968-1993); razvrstavanje predmeta po godinama i grupama; sređeno k.54;
- D.D.“Crnogorka Comerc“u stečaju-personalna dosijea radnika; sačinjen je imenski registar za 100 predmeta;
- Lični fond arhitekta i novinara Borisa Dabovića; sačinjen je sumarni inventar; k.7.

2. U Odsjeku je izvršeno izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala iz jednog fonda:

- Opština Herceg Novi-Uprava prihoda (1969-1996); 1 d/m.

3. Izrada međunarodne norme arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička

lica i porodice – ISAAR (CPF) za sljedeće stvaraoce:

- AD „Jadransko brodogradilište Bijela“ – Bijela;
- ROUZD „Klimaelektro“ - Herceg Novi.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice

- Arhivsku građu, sadržanu u 15 fondova, koristilo je 32 istraživača.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe
 - Obrađeno je 532 zahtjeva fizičkih i pravnih lica po raznim osnovama, od kojih je 529 pozitivno riješeno;
 - Uvid u arhivsku građu izvršilo je 39 korisnika;
 - Ovjerenu fotokopiju traženog dokumenta dobilo je 449 korisnika;
 - Za 41 korisnika izdato je 52 uvjerenja;
 - Broj urađenih fotokopija dokumenata je: za format A4 3525, dok je za format A3 fotokopija 1226.
- Ukupan broj urađenih fotokopija je 4.751.

V – Poslovi arhivske biblioteke

1. Rad sa korisnicima bibliotečke građe
 - Bibliotečko odjeljenje je uslužilo 142 korisnika koji su za svoje potrebe koristili 990 publikacija.
2. Stručna obrada publikacija
 - Obrađeno je 59 novih publikacija i za njih je izrađeno 118 kataloških listića;
 - Zaliježljeno je 80 kataloških listića na kartone koji su pripremljeni za ulaganje u abecedni katalog;
 - Ispravljeno je 85 starih kataloških zapisa monografskih publikacija i izrađeno je 170 novih kataloških listića.
3. Izrada baze podataka (inventar poklon biblioteke Miraša Martinovića)
 - Izrada elektronskog inventara poklon biblioteke Miraša Martinovića. Digitalno je fotografisano 200 publikacija;
 - formatirano, pripremljeno za obradu i unešeni podaci za 475 bibliotečkih jedinica.
4. Rad u depou
 - Vršen je odabir starih rijetkih knjiga koje se čuvaju u biblioteci AO H-Novi, popis;
 - Uzimanje i vraćanje korišćenih publikacija (dig.fot.).

5. Informativna djelatnost

- Unošenje podataka o svim obavljenim poslovima u personalni računar. Ovi poslovi su obavljani svakodnevno i svi podaci su uneseni u predviđene datoteke.

VI - Medijsko predstavljanje

- Povodom manifestacije „Nedjelja Arhiva“, Odsjek su posjetili predstavnici Opštine Herceg Novi.

14. ODSJEK CETINJE

I - Zaštita arhivske građe i registratorskog materijala van arhiva

1. Kompletan pregled stanja arhivske građe i registratorskog materijala izvršen je kod 13 registratura:

- Prijestonica Cetinje;
- Osnovni sud Cetinje;
- Osnovni državni tužilac;
- Fakultet dramskih umjetnosti;
- Muzička Akademija;
- JU Narodni muzej Crne Gore;
- JU škola za osnovno muzičko obrazovanje “Savo Popović”;
- JU Gimnazija – Cetinje;
- JU Osnovna škola “Lovćenski partizanski odred”;
- Javna predškolska ustanova “Zagorka Ivanović”;
- DD “Bojana”, u stečaju;
- AD “Trgopromet”, u stečaju;
- Uprava carina - Carinska ispostava Cetinje.

2. Data je saglasnost na 1 Listu kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja

- AD „Trgopromet“ Cetinje.

3. Pripreme i preuzimanje arhivske građe izvršeno je iz jedne registrature

- AD „Trgopromet“ Cetinje 1963-2009; cca 5,2 d/m.

II - Poslovi u depou

1. Prijem i smještaj arhivske građe:

- Prijem i smještaj preuzete arhivske građe;

- Unošenje podataka o preuzetoj arhivskoj građi u knjigu primljene arhivske građe;

- Izdavanje i vraćanje arhivske građe na mjesto lokacije i vođenje evidencija o istoj;

- Obrada pomoćnih fondovskih knjiga.

2. Izdavanje arhivske građe na sređivanje, obradu i korišćenje

- Za potrebe sređivanja i istraživanja iz depoa je izdato 83 kutije i 65 pomoćnih fondovskih knjiga

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima

- Narodni odbor opštine Cetinje 1959; k. 4;

- Skupština opštine Cetinje 1977; k. 12;

- AD „Trgopromet“ Cetinje 1963-1989; p. f. knj. 16.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice:

- Arhivsku građu, sadržanu u 6 fondova, koristilo je 4 istraživača;
- Za potrebe Osnovnog suda sačinjeno je 8 reversa.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

- Obraden je 61 zahtjev fizičkih i pravnih lica po raznim osnovama;
- Sačinjeno je 23 pismena odgovora;
- Urađeno je 416 fotokopija.

III ODJELJENJE ZA NAUČNU, INFORMATIVNU I KULTURNO-PROSVJETNU DJELATNOST

I u ovom izvještaju neophodno je istaći evidentnu dugoročnu kadrovsku deficitarnost, odnosno nepopunjenost sistematizovanih službeničkih mjesta, koja je presudni ograničavajući faktor za rad. Ovu okolnost stalno navodimo, jer bitno utiče na planiranje poslova i zadataka u godišnjim planovima Arhiva i, naročito, na njegovu razvojnu dimenziju. Sve ovo određuje i ukupnu djelatnost i domete rada odjeljenja, a samim tim i na rad Arhiva, prvenstveno u pogledu ostvarenja strateške orijentacije - cjelovite zaštite arhivske i registratorske građe na svim nivoima i bez obzira na medij na kojem je informacija pohranjena.

Pilot projekat razvoja arhivskog informacionog sistema je okončan u svojoj prvoj fazi. Tokom 2010. godine nije bilo aktivnosti, jer dalje poslove i konkretne zahtjeve treba usaglasiti sa Hrvatskim državnim arhivom. Činjenica je da ovi poslovi ne teku željenim tempom, zato što je u pitanju kompleksno i složeno softversko rešenje, koje podrazumijeva uključivanje svih imalaca arhivske i registratorske građe kao korisnika. Shodno tome, radi se o ambiciozno zamišljenom informacionom sistemu i zadatku kojem treba odgovoriti, za što je pored znanja potrebno i vrijeme. Često isticana kadrovska deficitarnost je upravo na ovom programu bitan ograničavajući faktor.

U okviru Odjeljenja, realizovani su značajni izdavački projekti. Državni arhiv je u okviru obilježavanja jubileja „100 godina od obnove Kraljevine Crne Gore“ realizovao izložbu dokumenata, zatim zbornik dokumenata

i izdavač je monografije, autora Velimira Vujačića, sve pod nazivom „Obnavljanje Crnogorske kraljevine i jubilarne svečanosti 1910“. Projekat „Prilozi za bibliografiju Državnog arhiva“ je pripremljen za štampu, ali je štampanje odloženo jer je prioritet ponovo dat navedenim projektima. Isti je slučaj i sa monografijom „Državni arhiv“ koja je recenzirana, ocijenjena pozitivno i pripremljena za štampu.

U okviru Odjeljenja osmišljene su i realizovane dvije izložbe. Izložba „Cetinje grad heroj“ je predstavljena u Kostromi (Rusija), povodom obilježavanja 9. maja, Dana pobjede nad fašizmom. Ova izložba, značajno dopunjena, predstavljena je i na Cetinju 13. jula, povodom 35-godišnjice dodjeljivanja Ordena narodnog heroja gradu Cetinju. Izložbe su realizovane u saradnji sa Prijestonicom Cetinje. Pored toga, u okviru Odjeljenja pripremljena je i realizovana izložba „Budva na starim razglednicama“, koja je predstavljena u okviru manifestacije „Nedjelja arhiva“ u Budvi.

U okviru programa za stručno usavršavanje zapošljenih u organima lokalne uprave i samouprave, koji rade na poslovima zaštite arhivske i registratorske građe, realizovani su jednodnevni seminari za opštine: Bar, Bijelo polje i Berane. Seminari su organizovani u saradnji sa Upravom za kadrove.

Tokom 2010. godine publikovan je časopis *Arhivski zapisi* broj 2/2009.

U čitaonici Arhiva tokom godine, evidentirano je 196 korisnika arhivske građe koji su napravili 664 posjeta Arhivu radi korišćenja građe. Za potrebe korisnika izdato je: 1417 arhivskih kutija, 1126 knjige, 23 omota.

IV ODJELJENJE ZA TEHNIČKU ZAŠTITU ARHIVSKE GRAĐE

U Odjeljenju za tehničku zaštitu arhivske građe obavljani su slijedeći poslovi:

1. Konzervacija – restauracija oštećene arhivske građe

Vršeno je odabiranje oštećenih dokumenata, mehaničko čišćenje, provjera otpornosti mastila na vodu, dezinfekcija, pranje, ispiranje, neutralizacija, kaširanje, dopuna djelova koji nedostaju, presovanje i

ponovno vraćanje konzerviranih i restauriranih dokumenata u arhivske kutije. Na ovaj način tretirana su dokumenta iz slijedećih fondova:

- Ministarstvo Pravde, 1912. i 1915. godine, 278 listova;
- Kapetanija Donjo Kučka – Sveštenečki prirezi za 1906. godinu, 12 listova;
- Ceklinska i druge Kapetanije (svežanj), 42 lista;
- Kapetanija Gornjo Kučka – Sveštenečki prirezi za 1910. godinu, 34 lista;
- Savjet za Prosvetu, 1957. godina, 304 lista;
- Ministarstvo Vojno – Katunska Brigada, 1884. – 1912. godine, 391 list;
- Ministarstvo Vojno – II Divizija Zetska Brigada, 1881. – 1915. godine, 445 listova;
- Ministarstvo Prosvete, 1916. – 1922. godine, 552 lista;
- Ministarstvo Unutrašnjih Poslova – Neji, 1917. godina, 2085 listova;
- Emigraciona Vlada (Crnogorski Odbor za narodno ujedinjenje), 1917. i 1918. godine, 1448 listova;
- Glavno Školsko nadzorništvo, 1893. godina, 2 lista;
- Uprava Dvora, 1896. godina, 156 listova;
- Društvo Crvenog Krsta – akta (razne godine), 320 listova;
- Zetska Banovina – Uprava (razne godine), 300 listova;
- Tri katastarske mape: KO Glavatičići, KO Stoliv i KO Kostajnica.

2. Mikrofilmovanje arhivske građe

Radilo se na pripremi arhivske građe za mikrofilmovanje:

- Bolnica „Danilo I“ Cetinje – arhivistički sređeno 5 fascikli, 1881. – 1915. godine;
- Molbenice, arhivistički sređene i urađen je imenski registar za 7 fascikli, 1912. i 1913. godine;
- Prosvetni Savjet Gimnazija – Cetinje, 1886. – 1910. godine i Gimnazija - Podgorica, 1910., 1913. i 1914. godine, arhivistički sređena fascikla;

- Prosветni Savjet – Bogoslovsko učiteljska škola – Cetinje, 1871. – 1914. godine, arhivistički sređena fascikla;

- Opština Varoši Cetinje arhivistički sređeno 6 fascikli, 1897. i 1898. godine.

Za potrebe Arhiva, istraživače i druge korisnike arhivske građe urađeno je 22515 fotokopija dokumenata.

V SLUŽBA ZA OPŠTE POSLOVE

U ovoj Službi, koja se bavi pravnim i ekonomskim poslovima, realizovani su sljedeći poslovi:

- Sarađivalo se sa Ministarstvom pravde, Ministarstvom kulture, Ministarstvom finansija- Državnim trezorom, Upravom za kadrove, Komisijom za žalbe Vlade CG, Republičkim fondom PIO, Republičkim zavodom za statistiku, Upravom za imovinu;

- Rađeno je na izradi podnesaka, rješenja o rasporedu službenika, rješenja o prestanku radnog odnosa, izradi rješenja o godišnjim odmorima, potvrda o radnom stažu;

- Praćeni su i primjenjivani propisi koji se odnose na državne službenike, kao i propisi iz finasijsko- materijalnog poslovanja;

- Na osnovu finasijskog plana, vršeno je praćenje ostvarenja plana po periodima i usklađivanja sa rebalansom plana;

- Vršena je nabavka materijala i opreme neophodne za poboljšavanje uslova rada i poslovanja;

- Obavljani su redovni poslovi na fizičkom obezbjeđenju zgrade i imovine Državnog arhiva, daktilografski, kurirski i poslovi na održavanju čistoće.

Direktor
Stevan Radunović

UPUTSTVO SARADNICIMA

Arhivski zapisi objavljuju radove iz oblasti arhivske teorije i prakse, istorije i pomoćnih istorijskih nauka, istorije institucija, informatičkih nauka, prikaze i ocjene stručnih publikacija i časopisa, izvještaje sa stručnih skupova, itd. Radovi koji se objavljuju podliježu stručnoj ocjeni, izuzev prikaza i recenzija, izvještaja sa stručnih skupova i izvještaja o radu Arhiva, bibliografija i dr.

Radovi po pravilu ne treba da prelaze obim od 16 kartica i 5 ilustracija. Recenzije, prikazi i drugi prilozi ne mogu prelaziti 4 do 8 kartica teksta. Radovi koji su prihvaćeni za objavljivanje u časopisu, kao i objavljeni radovi ne mogu se objaviti na drugom mjestu bez saglasnosti *Uredništva*.

Autor je isključivo odgovoran za objavljivanje teksta ili ilustracija iz neobjavljenih materijala iz autorski zaštićenog rada (copyright).

Poželjna struktura rada je sljedeća: ime i prezime, adresa autora ili ustanove u kojoj je zapošljen, naslov rada, sažetak na jeziku članka (oko 300 znaka) koji se donosi između naslova i teksta članka, tekst samog rada, a na kraju članka nešto opširniji sažetak (zaključak, rezime) na engleskom jeziku (najviše 1500 znakova) sa naslovom članka.

Sve vrste radova moraju biti napisani na računaru u nekoj od verzija MS WORD program (MS WORD 6.0 i novijim) i snimljeni na formatu MS WORD dokumenta. Poželjna je upotreba fonta Times New Roman, stila normal, veličine slova 12 tačaka, (jednostruki prored - single) bilješke se pišu upotrebom funkcije footnote, veličine slova 10 tačaka i donose se ispod teksta.

Naslov teksta piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold) a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic). Fotografije i druge ilustracije moraju biti jasne i oštre u cmo bijeloj tehnici.

Svi prilozi dostavljaju se na disketi, CD-u ili elektronskom poštom. Jedan primjerak priloga mora biti dostavljen na papiru formata A-4.

Časopis izlazi dva puta godišnje. Rukopisi se ne vraćaju. Honorar za objavljene radove isplaćuje se prema Pravilniku Državnog arhiva.

Adresa Redakcije je : Novice Cerovica broj 2. 81250 Cetinje,
E-mail: pejovic.dacg@t-com.me, Telefon/ fax: 041/230-226.

Uredništvo

АРХИВСКИ ЗАПИСИ
2/2010.

Лектор и коректор
Драгица Ломпар

Компјутерска припрема
ДауС - Цетиње

Тираж
300

Штампа
ЦИЦЕРО - Цетиње

CIP - Каталогизација у публикацији

Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

930.25(497.16)(05)

Архивски записи: часопис за архивску теорију и праксу = Archival theory and practice review / главни уредник Срђан Пејовић, одговорни уредник Стеван Радуновић. - Год. 1. бр. 1 (1994) - . - Цетиње (Новице Церовића 2) : Државни архив Црне Горе, 1994 (Цетиње: CICERO). - 24 цм.

Годишње.

ISSN 0353-7404 = Архивски записи (Цетиње)

COBISS.CG-ID 08216592